

Kasvatusta, didaktiikkaa ja tietokirjallisuutta

Luterilaisessa uskonnonopetuksessa vuonna 2012 käytössä olleiden lukion oppikirjojen antama kuva Jehovan todistajista, MAP-kirkosta, islamista ja juutalaisuudesta Suomessa

Itä-Suomen yliopisto
Filosofinen tiedekunta
Läntinen teologia
Uskontotiede
Pro gradu -työ
30.04.2014
Janne Markkanen 170370

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Filosofinen tiedekunta		Osasto – School Teologian osasto		
Tekijät – Author Janne Markkanen				
Työn nimi – Title Kasvatusta, didaktiikkaa ja tietokirjallisuutta - Luterilaisessa uskonnonopetuksessa vuonna 2012 käytössä olleiden lukion oppikirjojen antama kuva Jehovan todistajista, MAP-kirkosta, islamista ja juutalaisuudesta				
Pääaine – Main subject		Työn laji – Level		Päivämäärä – Date
Uskontotiede	Pro gradu -tutkielma	☒	30.4.2014	119
	Sivuainetutkielma	☐		
	Kandidaatin tutkielma	☐		
	Aineopintojen tutkielma	☐		
Tiivistelmä – Abstract				
<p>Tämä uskontotieteellinen oppikirjatutkimus on selvitys siitä, millaisen kuvan tutkimuksen aloitushetkellä vuodenvaihteessa 2012 käytössä olleet lukion Luterilaisen uskonnon oppikirjat antavat Jehovan todistajista, MAP-kirkosta, islamista ja juutalaisuudesta Suomessa. Tutkittavat uskonnot ja liikkeet valikoituivat yhteiskunnallisen näkyvyytensä sekä tutkijan mielenkiinnon perusteella. Ensisijaisesti tutkimuksessa vertaillaan oppikirjojen sisältöjä kyseisistä uskonnoista ja liikkeistä. Lisäksi tutkimuksessa huomioidaan sekä aihetta käsittelevä tutkimuskirjallisuus että lukion vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteiden asettamat reunaehdot.</p> <p>Tutkimuskentästä, johon tämä tutkimus asettuu, voidaan erottaa neljä päälinjaa: uskonnonopetukseen liittyvä ainekohtainen oppikirjatutkimus, muihin kouluaineisiin ainekohtaisesti liittyvä oppikirjatutkimus, kasvatustieteeseen liittyvä oppikirjatutkimus ja uskontotieteeseen liittyvä oppikirjatutkimus. Tämä tutkimus on uskonto-tieteellinen, koska aineistoa analysoidaan Smartin uskontotieteellistä teoriaa mukaillen. Lisäksi tutkimus avaa oppikirjoja niin yhteiskunnan ja kulttuurin kuin katsomuksien moninaisuuden ymmärtämisenkin suuntaan.</p> <p>Lähdeaineistona tässä tutkimuksessa on viisi lukion Luterilaisen uskonnon viidennen kurssin oppikirjaa: Suomalaisen uskonnon arkki (Edita 2004), Suomalaisen uskon virta (WSOY 2005), Silta 5: uskonto Suomessa (WSOY 2010), Uskonnon matkakirja: suomalainen uskonto (Kirjapaja 2006) ja Portti: lukion uskonto V kurssi (Otava 2012). Lähteet on rajattu vuodenvaihteessa 2012 käytössä olleisiin oppikirjoihin. Tutkimuksen metodinen lähtökohta on Smartin teoria uskonnon seitsemästä ulottuvuudesta, joita mukaillen oppikirjoja tarkastellaan uskontojen ja liikkeiden taustan, toiminnan ja opillisen ulottuvuuden näkökulmista. Oppikirjojen tekstejä lähestytään systemaattisen tekstianalyysin keinoin. Tutkimus etenee siten, että lähdeaineistoa tarkastellaan temaattisesti valittujen ulottuvuuksien näkökulmista ja niiden käsittelyjärjestys määrittää tutkimuksen päälukujen rakenteen ja sisällön. Käytännössä jokaista tutkittua uskontoa käsitellään omassa pääluvussaan ja alaluvut määrittyvät valittujen ulottuvuuksien perusteella. Tutkimuksen lopussa on tehdyistä havainnoista yhteenveto, joka on myös tutkimuksen tulosluku.</p> <p>Eräs tutkimuksen keskeinen tulos on se, että oppikirjat noudattavat parhaiten opetussuunnitelman perusteiden asettamia reunaehtoja silloin, kun niissä noudatetaan tietokirjatyypiseksi määriteltävää lähestymistapaa, mihin oppikirjat vaikuttaisivat pyrkivän. Oppikirjoista löytyi poikkeamia tietokirjatyypisestä lähestymistavasta yhtäältä kasvatukselliseen suuntaan ja toisaalta didaktiseen suuntaan; poikkeama kasvatukselliseen suuntaan näkyi silloin, kun uskontoa tai liikettä kyseenalaistettiin tai siihen liittyviä ennakkoluuloja tehtiin näkyviksi. Didaktiseen suuntaan poikkeama havainnollistui puolestaan kohdissa, joissa uskontojen ja liikkeiden ulottuvuuksiin liittyviä sisällöllisiä yksityiskohtia yleistettiin laajan yleiskuvan muodostamisen helpottamiseksi. Kasvatuksellinen poikkeama oli avaus sekä uskonnon yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen suuntaan että katsomuksien moninaisuuden ymmärtämisen suuntaan, kun taas didaktinen poikkeama oli avaus lähinnä jälkimmäiseen suuntaan. Oppikirjoista löytyi lisäksi asiavirheitä sekä vanhentunutta tietoa verrattuna aihetta käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Myös uskontojen ja liikkeiden käsittelyn laajuuksissa oli oppikirjakohtaisia suuriakin eroja.</p>				
Avainsanat – Keywords				
oppikirjat, ei-kristilliset uskonnot lukion opetuksessa, vertaileva tutkimus, uskonnon opetus Suomessa				

UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Faculty Philosophical Faculty		School School of Theology	
Author Janne Markkanen			
Title Education, didactics, and non-fiction – The picture given about Jehova’s Witnesses, LDS Church, Islam, and Judaism in textbooks used in Lutheran religious education in the year 2012			
Main subject	Level	Date	Number of pages
Comparative religion	Master’s Thesis	☒	30.04.2014
	Secondary subject thesis	☐	
	Bachelor thesis	☐	
	Intermediate studies thesis	☐	
Abstract			
<p>This textbook dissertation on comparative religion is an account of the image given of Jehova’s Witnesses, LDS Church, Islam, and Judaism in Finland by textbooks used in Lutheran religious teaching in upper secondary schools in the beginning of the year 2012. The religions and movements under research were selected according to their societal visibility and the author’s interest. Primarily, in this research the contents of the textbooks concerning the religions and movements in question are compared. In addition, both the research literature considering the subject and the preconditions given by the national curriculum for the upper secondary school in 2003 are noted.</p> <p>Four main lines can be distinguished from the research field in which this research is included: subject-specific textbook research related to religious education, subject-specific textbook research related to other school subjects, pedagogical textbook research, and religious textbook research. This research is of comparative religion, as the material is analysed in relation to Smart’s theory of comparative religion. Moreover, this research opens the textbooks towards the society and culture, as well as towards understanding the diversity of religious outlooks. Five textbooks used on the fifth course of religious education in upper secondary schools are used as the source material in this research: Suomalaisen uskonnon arkki (Edita 2004), Suomalaisen uskon virta (WSOY 2005), Silta 5: uskonto Suomessa (WSOY 2010), Uskonnon matkakirja: suomalainen uskonto (Kirjapaja 2006) ja Portti: lukion uskonto V kurssi (Otava 2012). Sources have been limited to textbooks that were used in the beginning of the year 2012.</p> <p>The methodical starting point of the research is Smart’s theory of the seven dimensions of religion, in relation to which the textbooks are observed from the point of view of the religions and movements’ backgrounds, as well as the functional and doctrinal dimensions’ point of view. The writings of the textbooks are approached by means of systematic text analysis. The research progresses as follows: the source material is studied thematically from the selected dimensions’ viewpoints, and the order in which they are covered defines the structure and content of the main chapters. In practice, each religion researched is discussed in its own specific chapter, and the sub-chapters are defined according to the selected dimensions. In the end of the research there is a summary of the observations made, which is also the indicator of the research.</p> <p>One essential result of the research is that the textbooks follow the preconditions set by the nation curriculum the most when they exercise an approach which can be defined as non-fictional, and this is to what the textbooks seem to aim. There were deviations from the non-fictional approach in educational direction on one hand, and in didactic direction on the other; the deviation in educational direction was visible when a religion or movement was questioned or the prejudices related to it were made clear. The deviation in didactic direction, in turn, was illustrated in parts where the contentual details related to the dimensions of the religions and movements were generalised in order to simplify the construction of a comprehensive overview. The educational deviation was an opening in both societal and cultural direction as well as in the direction of understanding the diversity of outlooks, whereas the didactic deviation was an opening mainly in the latter direction. Additionally, there were factual errors and obsolete information in the textbooks compared with the research literature considering the subject. Furthermore, there were textbook-specific differences in the extent to which religions and movements were covered.</p>			
Keywords (Glossary)			
textbooks, non-Christian religions in upper secondary school education, comparative research, the religious education in Finland			

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	5
1.1 Tutkimustehtävä ja aikaisempi tutkimus	6
1.2 Tutkimuksen lähteet	11
1.3 Tutkimuksen metodi.....	14
1.4 Lukion opetussuunnitelman perusteet	17
2. OPPIKIRJOJEN ANTAMA KUVA JEHOVAN TODISTAJISTA.....	20
2.1 Jehovan todistajien taustan ulottuvuus.....	21
2.2 Jehovan todistajien toiminnan ulottuvuus.....	26
2.3 Jehovan todistajien opillinen ulottuvuus	30
3. OPPIKIRJOJEN ANTAMA KUVA MAP-KIRKOSTA.....	35
3.1. MAP-Kirkon taustan ulottuvuus.....	36
3.2. MAP-Kirkon toiminnan ulottuvuus	41
3.3. MAP-Kirkon opillinen ulottuvuus.....	46
4. OPPIKIRJOJEN ANTAMA KUVA ISLAMISTA SUOMESSA	54
4.1. Islamin taustan ulottuvuus Suomessa	56
4.2. Islamin toiminnallinen ulottuvuus Suomessa	65
4.3. Islamin opillinen ulottuvuus Suomessa	77
5. OPPIKIRJOJEN ANTAMA KUVA JUUTALAISUUDESTA SUOMESSA .	88
5.1. Juutalaisuuden taustan ulottuvuus Suomessa	89
5.2. Juutalaisuuden toiminnallinen ulottuvuus Suomessa	97
5.3. Juutalaisuuden opillinen ulottuvuus Suomessa	105
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	112
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	117

1. JOHDANTO

Suomalaisessa julkisessa keskustelussa kuulee usein puhuttavan nykyaikana länsimaista kulttuuria ja yhteiskuntaa koettelevasta sekularisaatiosta. Uskonnonopetuksen ja esimerkiksi uskontososiologian yhteydessä kuulee yhtä usein puhuttavan, ei niinkään maallistumisesta, vaan paremminkin länsimaisen uskonnollisuuden muutoksesta.¹ Länsimainen, etenkin eurooppalainen, uskonnollisuus on ainakin viimeiset tuhat vuotta ollut enimmäkseen kristinuskopohjaista kirkollista uskonnollisuutta. Nykypäivän ihminen ei kuitenkaan koe enää uskontoa samaan tapaan yhteisöllisenä ja institutiosidonnaisena kuin esimerkiksi viisikymmentä vuotta sitten. Uskonnosta on tullut monille subjektiivisempaa ja piilotetumpaa kuin ennen, jokaisen henkilökohtainen ja yksityinen asia.²

Uskonnollisuuden siirtyminen kirkoista kammareihin ei kuitenkaan tarkoita uskonnollisuuden häviämistä. Tutkimuksen aloitushetkellä vuodenvaihteessa 2012 esimerkiksi luterilaiseen kirkkoon kuului Suomessakin vielä lähes 80 prosenttia kansalaisista.³ Lisäksi sekä kristinuskon pohjalta syntyneet kristillisperäiset uskonnolliset liikkeet että esimerkiksi idästä tulevat ikivanhat, mutta länsieurooppalaiselle ihmiselle tuoreet, ajattelun virtaukset herättävät mielenkiintoa ja osaltaan vastaavat ihmisten hengelliseen kaipuuseen myös Suomessa. Yhtenä esimerkkinä ovat suuret maailmanuskonnot, jotka leviävät myös Eurooppaan. Suomessakin me saamme niistä rikastusta uskonnolliseen kenttäämme.⁴

Uskonnollisuuden muuttumisen myötä tulee tarpeelliseksi pohtia yhteiskunnan koulujärjestelmän roolia oman kulttuuriperinteen vaalimisen lisäksi myös tiedon välittäjänä suomalaisille uudesta vieraammasta uskonnollisuudesta. Luonnollisin paikka tällaiselle tiedon välittämiselle on uskonnonopetus. Suomalaisen koulujärjestelmän yleisivistävä rooli on tapetilla nyt vuonna 2014, kun lukion uudesta tuntijaosta keskustellaan. Keskustelussa on jatkuvasti esillä uskonnonopetuksen asema osana Suomen perus- ja lukiokoulutusta. Yhteiskunta on jatkuvassa muutoksessa ja nähtäväksi jää, kuinka paljon uskontoihin liittyvää yleisivistystä suomalaisessa yhteiskunnassa lo-

¹ Ks. laajemmin esim. Grace Davie & Paul Heelas 2003.

² Ks. laajemmin esim. Ketola 2008, 345–347.

³ <http://evl.fi>.

⁴ Ketola 2008, 338–344.

pulta arvostetaan. Vielä toistaiseksi uskonnonopetuksella kuitenkin on paikkansa suomalaisessa koulujärjestelmässä.

Valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet sekä opetuksen apuna käytettävät oppikirjat ovat tärkeä osa minkä tahansa oppiaineen opetusta, eikä uskonnonopetus tee poikkeusta. Tässä tutkimuksessa tartutaan juuri oppikirjojen rooliin yleissivistyksen välittäjinä suomalaisille vähemmän tutuista uskonnoista ja uskonnollisista liikkeistä, joita tähän tutkimukseen on valittu edustamaan Jehovan todistajat, MAP-kirkko, islam ja juutalaisuus. Suomen uskonnollista tilannetta ja esimerkiksi ei-kristillisiä yhteisöjä käsitellään lukion viidennellä kurssilla *Mihin suomalainen uskoo?* Nimestään huolimatta kurssilla käsitellään Suomessa vakituisesti asuvia henkilöitä, oli heillä virallisesti Suomen kansalaisuutta tai ei. Tässä tutkimuksessa selvitetään, millainen kuva valituista liikkeistä ja uskonnoista kyseisen kurssin oppikirjojen perusteella muodostuu. Tutkittavien uskontojen ja liikkeiden valintaa on ohjannut tutkijan oman mielenkiinnon lisäksi se, että kaikki neljä vaikuttavat omaleimaisesti ja ajankohtaisesti Suomen uskonnollisessa kentässä. Lisäksi kyseisiä uskontoja ja liikkeitä ei ole Suomessa vastaavalla lähestymistavalla tutkittu.

1.1 Tutkimustehtävä ja aikaisempi tutkimus

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää millaisen kuvan tutkimuksen aloitushetkellä vuodenvaihteessa 2012 käytössä olleet lukion oppikirjat antavat Jehovan todistajista, MAP-kirkosta, islamista ja juutalaisuudesta Suomessa. Keskeinen osa tätä tarkastelua on vertailla eri kirjasarjojen välisiä mahdollisia eroavaisuuksia valittujen uskontojen ja liikkeiden käsittelyssä. Lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan yhtäältä sitä, miten oppikirjojen antama kuva suhteutuu aihetta käsittelevän tutkimuskirjallisuuden antamaan kuvaan samoista ilmiöistä. Toisaalta tutkimuksessa kiinnitetään huomiota myös siihen, missä määrin eri kustantajien oppikirjat noudattavat vuoden 2003 käyttöön otetun lukion opetussuunnitelman perusteiden asettamia reunaehtoja.

Tutkimustehtävää jäsennetään kolmen teemakysymyksen kautta:

1. Millaisen kuvan oppikirjat antavat valittujen uskontojen ja liikkeiden historian tai taustan ulottuvuudesta Suomessa?
2. Millaisen kuvan oppikirjat antavat uskontojen ja liikkeiden toiminnan ulottuvuudesta Suomessa?

3. Millaisen kuvan oppikirjat antavat valittujen uskontojen ja liikkeiden opillisesta ulottuvuudesta Suomessa?

Ensisijaisesti tutkimuskysymyksiä muotoillessa on nojaututtu uskontotieteeseen. Nian Smartin seitsenulotteinen uskontojen ulottuvuuksien teoria⁵ on pohjana uskontojen ja liikkeiden tarkastelulle tässä tutkimuksessa. Lisäksi huomioon on otettu lukion opetussuunnitelman perusteiden asettamat reunaehdot. Näitä reunaehtoja silmällä pitäen on Smartin ulottuvuuksista muotoiltu tämän tutkimuksen kannalta oppikirjojen tarkasteluun mielekkäästi soveltuvat tutkimuskysymykset. Smartin teoria sekä opetussuunnitelman reunaehdot on esitelty tarkemmin tuonnempana.⁶

Olen aikaisemmin tutkinut kahdessa opinnäytetyössäni vastaavan kaltaista kysymyksenasettelua hyödyntäen sekä New Age -liikettä että skientologiaa lukion uskonnon uusissa oppikirjoissa.⁷ Lisäksi Riikka Kelloniemi on tutkinut uskontotieteen kandidaatintutkielmassaan satanismia ja saatananpalvontaa lukion uskonnon uusissa oppikirjoissa niin ikään hyödyntäen vastaavaa lähestymistapaa.⁸ Tutkimuskentästä johon tämä tutkimus asettuu, voidaan erottaa neljä päälinjaa: uskonnonopetukseen liittyvä oppikirjatutkimus, muihin kouluaineisiin ainekohtaisesti liittyvä oppikirjatutkimus ja kasvatustieteeseen liittyvä oppikirjatutkimus.⁹ Neljäs tutkimuksen päälinja on uskontotieteeseen liittyvä oppikirjatutkimus, joka luonnollisesti asettuu kaikkein lähimmäs tämän tutkimuksen kysymyksenasetteluja.

Ainekohtaisesti oppikirjoja on tutkittu hyvinkin paljon, joten tämän tutkimuksen kannalta ei ole mielekäästä lähteä luettelemaan kaikkia mahdollisia lähestymistapoja muiden aineiden oppikirjatutkimuksiin. Tässä yhteydessä todettakoon vain, että lähes jokaisesta peruskoulussa ja lukiossa opetettavasta aineesta on tehty tutkimusta. Yleisimmin käytetty lähestymistapa on tällöin kirjojen keskinäinen vertaaminen jonkin tietyn teeman käsittelyssä. Esimerkkinä mainittakoon Erja Valkiaojan Turun yliopistoon tekemä genetiikan pro gradu -työ *Lukion biologian oppikirjat oppimisen väli-
neenä: vertaileva oppikirjatutkimus sukusolujen synnyn oppimisesta* vuodelta 2008. Toisena esimerkkinä on Jaakko Väisäsen Joensuun yliopistossa kirjoittama historian

⁵ Smart 1998, 10–32.

⁶ Ks. alaluvut 1.3 ja 1.4.

⁷ Markkanen 2010 ja 2011.

⁸ Kelloniemi 2009.

⁹ Laajasalo 2001.

oppikirjoja käsittelevä artikkeli *Murros oppikirjojen tekstissä vai niiden taustalla: 1960–1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin* vuodelta 2005. Näissä tutkimuksissa ei kuitenkaan ole huomioitu vastaavalla tavalla opetus-suunnitelman asettamia reunaehtoja, joten kysymyksenasettelu ei täysin vastaa tässä tutkimuksessa käytettyä.

Kasvatustieteellinen oppikirjatutkimus keskittyy yleensä tarkastelemaan oppikirjoista löydettäviä kasvatustieteellisiä teorioita tai näkemyksiä. Samaten tutkittavana voi olla esimerkiksi opetussuunnitelman toteutuminen oppikirjojen tekstissä. Lähestymistapa voi olla myös puhtaasti tekstin pedagogista rakennetta tutkiva, kuten Riitta Mäkelän Joensuun yliopistossa vuonna 1995 kirjoittamassa kasvatustieteen alaan kuuluvassa pro-gradu -työssä *Kolmen oppikirjan sidoksisuus ja luettavuus*. Kasvatustieteellisen ja ainekohtaisen oppikirjatutkimuksen rajapinnalla ovat sellaiset tutkimukset, jotka ottavat huomioon molemmat näkökulmat. Tällaiseen lähestymistapaan on päätenyt esimerkiksi Teemu Laajasalo Joensuun yliopistossa vuonna 2001 ilmestyneessä väitös-kirjassaan *Seksuaalisuus lukion oppikirjoissa: Systemaattinen analyysi lukion uskonnon, elämäkatsomustiedon, filosofian, psykologian, terveystiedon ja biologian oppikirjojen seksuaalisuusteeman käsittelyssä kuuden seksuaaliteorian ja lukion 1994 opetussuunnitelman perusteiden valossa*.

Laajasalon tutkimus on sekä metodiselta lähtökohdaltaan että tutkimuskysymyksiltään samankaltainen tämän tutkimuksen kanssa. Molemmissa otetaan huomioon opetussuunnitelman asettamat tavoitteet ja reunaehdot ei-kristillisen uskonnollisuuden muotojen käsittelyssä. Vaikka lähteinä tässä tutkimuksessa käytetään aivan eri oppikirjoja ja tutkittava tematiikkakin on täysin toinen kuin Laajasalon tutkimuksessa, metodiseen lähestymistapaan otetaan tukea hänen tavastaan hyödyntää systemaattista analyysiä. Tähän teemaan perusteluineen palataan tuonnempana.¹⁰

Uskonnonopetukseen liittyvä oppikirjatutkimus keskittyy pitkälti, hyvin samaan tapaan kuin minkä tahansa muunkin peruskoulussa ja lukiossa opetettavan aineen oppikirjatutkimus, yhden spesifin aiheen esittämisen tutkimiseen lähteiksi valituissa oppikirjoissa. Tästä on esimerkkinä vaikkapa Riikka Pennasen rukousta käsittelevä uskonnonpedagogiikan pro gradu -työ: *Oppikirjan rukous: rukousopetus peruskoulun ja lukion uskonnon oppikirjoissa*, joka on valmistunut Joensuun yliopistossa vuonna

¹⁰ Ks. alaluku 1.3

2003. Uskonnonopetukseen liittyvän oppikirjatutkimuksen kentästä löytyy kuitenkin molempien sekä kasvatustieteellisen että ainekohtaisen näkökulman huomioonottavia tutkimuksia, kuten esimerkiksi Katja Kareisen liturgista katekeesia ortodoksisen uskonnon oppikirjoissa käsittelevä uskonnonpedagogiikan pro gradu -työ *Liturginen katekeesi ja opetussuunnitelman perusteet ortodoksisen uskonnon uudessa alkuopetuksen oppikirjassa*, joka on niin ikään Joensuun yliopistosta vuodelta 2006.

Neljäs tutkimuslinja eli uskontotieteellinen tutkimuslinja keskittyy tarkastelemaan oppikirjojen antamaa kuvaa tietyistä ilmiöistä tai käsitteistä. Aiheensa puolesta tätä tutkimusta lähimmäksi asettuu esimerkiksi Johanna Iso-Tourun Turun yliopistoon tekemä pro gradu -tutkielma *Oppikirjojen kuva uskonnosta: lukion maailmanuskontojen oppikirjojen käsitykset islamista ja hindulaisuudesta vuodesta 1966 tähän päivään* vuodelta 2003. Iso-Touru tarkastelee lukion maailmanuskontojen oppikirjojen tapaa määritellä uskontoa käsitteenä. Ohjaavana teoreettisena viitekehyksenä hänkin käyttää Ninian Smartin kehittämää teoriaa uskonnon seitsemästä ulottuvuudesta. Maailmanuskonnoista hän ottaa tarkasteluun hindulaisuuden ja islamin. Lähteinä hän käyttää oppikirjaotosta 1960-luvulta tutkimuksen tekohetkeen.¹¹ Iso-Tourun tutkimus keskittyy myös voimakkaasti uskonnonopetuksen luonnetta ja kehitystä sekä oppimiskäsityksiä ja opetussuunnitelmia koskevien muutosten havainnointiin.¹²

Iso-Tourun tutkimuksen aihe on samankaltainen kuin tämän tutkimuksen. Tässä tutkimuksessa lähteet rajataan kuitenkin vain tällä hetkellä käytettävissä oleviin lukion uskonnon oppikirjoihin. Samoin tämä tutkimus keskittyy ei-kristilliseen uskonnollisuuteen Suomessa, ei niinkään maailmanuskontoihin niiden alkuperäisillä seuduilla ja se on otettu huomioon jo tutkimuskysymyksen asettelusta lähtien. Suurin ero tulee tutkimuskysymyksenasettelun lähtökohtien suhteen: tässä tutkimuksessa ei keskitytä määrittelemään vain yhtä käsitettä, vaan analyysin tavoitteena on tarkastella koko sitä kuvaa, joka oppikirjojen perusteella tarkastelussa olevista uskonnoista muodostuu.

Lähelle tämän tutkimuksen kysymyksenasettelua tulee myös Kjell Härenstamin vuonna 1993 Göteborgin yliopistossa julkaistu uskontotieteen väitöskirja *Skolboks-islam: Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Tutkimuksen lähtökohta on hyvin samankaltainen kuin tässä tutkimuksessa: siinä tarkastellaan tiettyjen

¹¹ Iso-Touru 2003, 2–3.

¹² Iso-Touru 2003, 11–15, 27–33, 37–44.

ala- ja yläkoulun uskonnon oppikirjojen antamaa kuvaa islamista. Härenstam tarkastelee väitöskirjassaan erityisesti niitä seikkoja, jotka vaikuttavat oppikirjojen suunnitteluun Ruotsissa. Syitä ovat esimerkiksi Ruotsin koulujärjestelmä, uskonnonopetuksen muutos ja islamin rooli mediassa. Tutkimuksessa tarkastellaan myös sitä, kuinka oppikirjat välittävät valtakunnallisen opetussuunnitelman perusteista löytyviä arvoja koulun ja islamin oppisisällöistä.¹³

Härestamin tutkimus on luonteeltaan kvalitatiivinen ja lähdemateriaaliltaan kaksijakoinen. Yhtäältä hän tutkii ala- ja keskiasteen oppikirjoja, jotka ovat olleet käytössä ennen 1980-lukua. Tällöin hän tarkastelee myös saman aikakauden opetussuunnitelmia. Toisaalta hän keskittyy 1980-luvun oppikirjoihin, jolloin hän tarkastelee saman aikakauden opetussuunnitelmaa. Tutkimuksessaan hän tarkastellaan, millainen kuva islamista välittyy oppikirjojen perusteella. Tällöin hän vertailee oppikirjojen antamaa kuvaa kolmesta kategorisesta teemasta: Jumalasta, Jihadista ja Naisista/perheestä. Jokaisesta kategoriasta tarkastellaan kirjoitettua materiaalia, kuvia ja pedagogista aspektia. Lisäksi hän katsoo oppikirjoja aikakauden opetussuunnitelman valossa.¹⁴

Härenstam hyödyntää tutkimuksessaan valtakunnallisen opetussuunnitelman perusteita samaan tapaan kuin tämä tutkimus. Härenstam myös vertailee oppikirjoja samankaltaisella otteella kuin tässä tutkimuksessa. Tässä tutkimuksessa tarkasteltavat kategoriat, eli ulottuvuudet, nousevat kuitenkin etupäässä uskontotieteestä. Härenstamin tutkimuksessa tarkasteltavia teemojen valintaa on ohjannut opetussuunnitelmassa näkyvä arvomaailma. Härenstamin tutkimus on myös lähdeaineistoltaan historiallinen katsaus kun taas tässä tutkimuksessa keskitytään tarkoituksella mahdollisimman tarkasti nykypäivän tilanteeseen.

Uskonnonopetusta uskontotieteen näkökulmasta on tarkastellut myös entinen Åbo Akademin uskontotieteen professori Nils G. Holm esimerkiksi toimittamassaan artikkelikokoelmassa: *Islam and Cristianity in School Religious Education: Issues, approaches, and context*, vuodelta 2000. Kuten tutkimuskentästä huomataan, oppikirjojen tutkimiseen on olemassa monta erilaista lähestymistapaa. Tähän tutkimukseen valittiin uskontotieteellinen näkökulma, koska se avaa oppikirjoja yhteiskunnan ja kulttuurin suuntaan. Lisäksi uskontotieteellinen näkökulma avaa oppikirjoja katso-

¹³ Härenstam 1993, 6.

¹⁴ Härenstam 1993, 6, III–VI.

muksellisen moninaisuuden, tai pahimmillaan myös ennakkoluulojen, sisäistämiseen. Lisäksi kysymyksenasettelun lähtökohdat nousevat Smartin teoriasta eli uskontotieteen kentästä. Tutkimus sijoittuu uskontotieteen kenttään myös siksi, että keskeinen tarkoitus on tarkastella valittuja uskontoja ja liikkeitä Suomessa nimenomaan siitä näkökulmasta, millaista kuvaa oppikirjat niistä välittävät ja sitä kautta kuinka uskonnolliset liikkeet oppikirjoissa määrittyvät.

1.2 Tutkimuksen lähteet

Tämän tutkimuksen lähdemateriaali koostuu viidestä, neljän eri kustantajan vuosina 2004–2012 ilmestyneestä lukion luterilaisen uskonnon viidennen kurssin oppikirjasta: *Suomalaisen uskonnon arkki* (Edita 2004), *Suomalaisen uskon virta* (WSOY 2005), *Silta 5: uskonto Suomessa* (WSOY 2010), *Uskonnon matkakirja: suomalainen uskonto* (Kirjapaja 2006) ja *Portti: lukion uskonto V kurssi* (Otava 2012). Tutkimus on rajattu lukion uskonnon oppikirjoihin, jotka ovat ilmestyneet vuonna 2003 voimaan astuneen lukion uskonnon oppisisältöjä koskeneen muutoksen jälkeen. Tämä on tehty siksi, että tutkimukseen saataisiin mahdollisimman todenmukainen ja ajankohtainen kuva siitä, mitä lukion uskonnossa tällä hetkellä opetetaan.

Toinen rajausta on tehty lukion uskonnon opetussuunnitelman perusteiden pohjalta. Tutkimukseen on rajattu ainoastaan lukion uskonnon viidennen kurssin oppikirjat, koska ne käsittelevät uskonnollisuutta Suomessa.¹⁵ Rajausta on tehty siksi, että tutkimuksen tehtävänä on tarkastella oppikirjojen antamaa kuvaa valituista uskonnoista ja liikkeistä nimenomaan Suomessa, vaikka esimerkiksi juutalaisuutta ja islamia käsitellään myös lukion maailmanuskontojen kurssilla¹⁶. Kyseisen kurssin näkökulma on kuitenkin toisaalla, ei Suomen uskonnollisessa kentässä. Tästä syystä kurssin oppikirjat eivät sovellu tämän tutkimuksen lähteiksi ja rajautuvat tutkimuksen ulkopuolelle.

Tutkimuksen aloitushetken jälkeen tutkimusprosessin kuluessa on useammalta kustannusyhtiöltä ilmestynyt uusia painoksia lukion uskonnon viidennen kurssin oppikirjoista. Lukion oppimateriaalien kuuluu olla jo opetussuunnitelman perusteiden valossa suhteellisen nopeasti uusiutuvia¹⁷, eikä kaikkia uusimpia oppikirjapainoksia

¹⁵ Lukion opetussuunnitelma 2003, 161.

¹⁶ Lukion opetussuunnitelma 2003, 160.

¹⁷ Opetussuunnitelman perusteet 2003, 158.

ole siksi mahdollista saada samaan tutkimukseen tarkasteltavaksi. Tähän tutkimukseen on rajattu mukaan ne oppikirjat, jotka olivat käytössä tutkimuksen aloitushetkellä vuodenvaihteessa 2012.

Tässä tutkimuksessa käytetään tekstin luettavuuden helpottamiseksi analyysin yhteydessä lähdeaineistona toimivista teoksista seuraavia lyhenteitä: *Suomalaisen uskonnon arkki* (Edita 2004) on analyysitekstissä lyhyesti *Arkki*. Vastaavalla periaatteella *Suomalaisen uskon virta* (WSOY 2005) lyhentyi *Virta, Silta 5: uskonto Suomessa* (WSOY 2010) lyhentyi *Silta*, *Uskonnon matkakirja: suomalainen uskonto* (Kirjapaja 2006) lyhentyi *Matkakirja* ja luonnollisesti tällöin *Portti: lukion uskonto V kurssi* (2012) kutistuu lyhenteeksi *Portti*.

Eräs seikka, joka liittyy oppikirjojen luonteeseen tutkimuksen lähdemateriaalina, on tekstin kirjoittajien osittainen anonymiteetti. Oppikirjasarjoissa ilmoitetaan vain henkilöt, jotka ovat olleet kyseistä oppikirjaa laatimassa. Kirjojen sisällä ei ole kuitenkaan mahdollista tietää, mikä tekstiosuus on lähtöisin kenenkin kirjoittajan kynästä. Oppikirjoista vain *Arkki* ja *Matkakirja* ilmoittivat tekijöidensä koulutuksen ja ammatin. Muiden oppikirjojen osalta selvitystyö oli tehtävissä ja tuotti seuraavat tulokset: *Siltaa* kirjoittamassa ollut viisihenkinen joukkio koostuu Katri Hangesta, joka toimii Kelassa ylemmän tason psykoterapeuttina ja on filosofian maisteri, psykologian lehtori sekä tietokirjailija.¹⁸ Outi Könni toimii luterilaisen uskonnon opettajana Mäkelänrinteen lukiossa Helsingissä.¹⁹ Pekka Mannisella on takanaan pitkä ura Yleisradion toimittajana ja nykyisin hän toimii vapaana kirjailijana.²⁰ Ulla Lehtonen ja Seppo Nyysönen ovat molemmat opetuslalla ja tuottaneet WSOY:lle oppimateriaalia uskonnon ja filosofian opetukseen.²¹ Sama tiimi on Ulla Lehtosta lukuun ottamatta vastuussa myös *Virran* tekstistä.

Arkin kirjoittajista Kimmo Ketola on filosofian tohtori ja Kirkon tutkimuskeskuksen tutkija.²² Kimmo Kääriäinen on teologian tohtori, valtiotieteen maisteri ja dosentti. Hän on ollut Kirkon tutkimuskeskuksen tutkija ja nykyisin hän toimii Kirkon ulkoasi-

¹⁸ http://www.profess.fi/index.php?page_id=151

¹⁹ <http://www.hel.fi/hki/mrl/fi/Yhteystiedot/Opettajat>

²⁰ <http://www.wsoy.fi/kirjailijat/-/author/name/ManninenPekka>

²¹ Molempien nimillä löytyy oppimateriaalia, mutta heidän nimiään ei ole WSOY:n kirjailijoiden listassa.

²² <http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content34133E>

an osaston johtajana.²³ Mika Nokelainen on teologian tohtori ja Porin seurakuntayhtymän kasvatus- ja oppilaitosteologi.²⁴ Tuula Sakaranaho on Helsingin yliopiston uskontotieteen laitoksen professori ja johtaja, ja hänen erityisalaansa on yleisuskontotieteellinen metodologia sekä korkeauskonnot.²⁵ Meri-Satu Sama'neh toimii Espoonlahden lukiossa uskonnon, psykologian ja filosofian lehtorina.²⁶ Irma Vuorio-Hellman on filosofian maisteri, Kallion lukion uskonnon ja psykologian lehtori sekä Suomen uskonnonopettajien liitto Ry:n hallituksen jäsen.²⁷

Matkakirjan nelihenkisestä kirjoitustiimistä Katja Kajava-Huhta on toiminut tiedekuntakohtaisena tutkijana Joensuun yliopistossa. Hän on myös kokenut lukion uskonnonopettaja.²⁸ Pekka Lund on Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan käytännöllisen teologian laitoksen missiologian professori, koulutukseltaan teologian tohtori ja filosofian maisteri.²⁹ Hanna Salomäki puolestaan on Kirkon tutkimuskeskuksen vastaava johtaja, koulutukseltaan teologian ja yhteiskuntatieteiden tohtori.³⁰ *Portin* kolmen hengen kirjoitustiimi koostuu Tiina Airaksisesta, Marja Honkaheimosta ja Kati Mikkolasta. Heistä Airaksinen, koulutukseltaan filosofian tohtori, toimii Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan maailman kulttuurien laitoksen tutkijana.³¹ Honkaheimo puolestaan on koulutukseltaan filosofian maisteri, pääaineenaan uskontotiede. Hän toimii uskonnon ja filosofian opettajana.³² Mikkola on koulutukseltaan filosofian tohtori ja hän toimii Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkijatohtorina.³³

Eräs seikka on vielä tarpeen nostaa esiin itse oppikirjojen luonteesta analysoitavina teksteinä. Tutkimuksessa törmättiin samaan ongelmaan, johon muutkin oppikirjoja analysoineet tutkijat ovat varmasti törmänneet: oppikirjat eivät ilmoita lähteitään. Oppikirjojen aineiston luotettavuudelle tai tuoreudelle ei siksi ole varsinaista tieteel-

²³ <http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?Open&cid=Content85C12>

²⁴ Arkki, 3.

²⁵ <http://www.helsinki.fi/teol/usktl/henkilosto/professorit.htm>

²⁶ <http://www.jylla.fi/yhteystiedot/opettajat>

²⁷ Arkki, 3.

²⁸ *Matkakirja*, 4.

²⁹ <http://www.helsinki.fi/teol/ktel/henkilosto/yliopistonlehtorit.htm>

³⁰ <http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content293672>

³¹ [https://tuhat.halvi.helsinki.fi/portal/fi/persons/tiina-airaksinen\(1f94b73f-7ee1-4907-afb9-8809d0a46dc0\).html](https://tuhat.halvi.helsinki.fi/portal/fi/persons/tiina-airaksinen(1f94b73f-7ee1-4907-afb9-8809d0a46dc0).html)

³² http://www.mmiweb.org.uk/efre/board_pages/marja.html

³³ http://www.finlit.fi/tutkimus/mikkola_kati.htm

listä näyttöä. Ainoat vakuudet, jotka aineiston luotettavuudelle annetaan, nousevat lukion opetussuunnitelman perusteista ja kirjoitustiimin pätevyydestä.

1.3 Tutkimuksen metodi

Tutkimusmenetelmänä eli metodina tässä tutkimuksessa käytetään oppikirjojen tekstien systemaattista analyysiä. Systemaattinen analyysi on pääasiassa filosofisessa ja teologisessa tutkimuksessa hyödynnetty tutkimusmetodi. Jo 1990-luvulta lähtien sitä on kuitenkin alettu hyödyntää enenevässä määrin tutkimusmetodina myös kasvatustieteellisessä tutkimuksessa, jonka kysymyksenasetteluja tämä tutkimus osittain sivuaa.³⁴ Tekstejä analysoidaan systemaattisesti tarkastelemalla niitä tutkimuskysymysten näkökulmasta. Tutkimuskysymykset muotoutuvat Smartin teorian lähtökohdista.

Ninian Smartilla on uskontotieteellinen teoria uskonnon seitsemästä ulottuvuudesta, joiden avulla hän pyrkii määrittelemään luokittamaan uskontojen, mutta yhtä lailla myös sekulaaristen maailmankuvien luonnetta. Hän hyödyntää teoriaansa esimerkiksi teoksessaan *Uskontojen maailma*, joka on kattava katsaus maailmassa vaikuttaviin uskontoihin. Smart määrittelee uskonnoille seuraavat seitsemän ulottuvuutta: *Käytännön ja rituaalien ulottuvuus*, *Kokemuksen ja tunteen ulottuvuus*, *Kertomusten ja myyttien ulottuvuus*, *Opin ja filosofian ulottuvuus*, *Etiikan ja säädösten ulottuvuus*, *Yhteisöjen ja instituutioiden ulottuvuus* sekä *Materiaalinen ulottuvuus*.³⁵

Käytännön ja rituaalien ulottuvuudella Smart tarkoittaa jokaiseen (uskonnolliseen) traditioon kuuluvia käytäntöjä, joista perinne pitää kiinni. Tällaisia voivat olla esimerkiksi säännölliset palvontamenot, saarnat, liturgiat ja rukoukset. Myös muunlaiset käyttäytymisen kaavat, kuten hindulaisessa traditiossa vaikuttava jooga tai ortodoksisen mystiikan perinteeseen kuuluvat hiljentymismenot, kuuluvat *käytännön ja rituaalien* ulottuvuuteen.³⁶ *Kokemuksen ja tunteen* ulottuvuus tarkoittaa Smartin teoriassa uskonnollisen kokemuksen synnyttämää yksilöllistä tunnetta ja sen ymmärtämistä. Uskonnollisen tradition ymmärtämisessä on tärkeää pyrkiä ymmärtämään sen ihmi-

³⁴ Laajasalo 2001, 193–196.

³⁵ Smart 1998, 14–23.

³⁶ Smart 1998, 14.

sessä aikaansaamat tunteet: pyhän kunnioitus, saavutettu mielenrauha, loistava tyhjyyden kokemus, ylitsevuotava rakkaus tai toivon herääminen esimerkiksi.³⁷

Kertomusten ja myyttien ulottuvuus on Smartin mukaan uskonnon myyttinen tai narratiivinen, kertomuspuoli, joka vaikuttaa uskonnollisen kokemuksen muotoutumiseen ja ilmaisuun. Kaikille uskomusjärjestelmille on ominaista, että ne periyttävät kertomuksiaan. Uskonnon kertomukset ovat yleensä tiiviissä yhteydessä sen *rituaalisen* ulottuvuuden kanssa. Esimerkiksi kristillinen messu kertoo uudelleen ja juhlistaa kertomusta viimeisestä ehtoollisesta.³⁸ *Opin ja filosofian* ulottuvuus toimii Smartin mukaan uskonnon narratiivisen perustan vahvistajana. Uskonnon opillinen puoli saa yleensä merkittävän aseman kaikissa suurissa uskonnoissa, koska uskonnon on josain vaiheessa sopeuduttava ympäristön realiteetteihin. Siksi se tarvitsee myös älyllisen perustan, jota *opillinen ulottuvuus* edustaa.³⁹ *Etiikan ja säädösten* ulottuvuus tarkoittaa Smartin mukaan säännöstöä, jonka jokin (uskonnollinen) traditio tai alatradiotio sisällyttää järjestelmäänsä. Eettinen ulottuvuus rakentuu myyttien ja opin pohjalle. Tradition sidos moraalikoodistoon voi olla löyhä, mutta yhteistä kaikille on, että kaikki tarjoavat etiikan johon myytit ja oppi ovat vaikuttaneet.⁴⁰

Viisi ensimmäistä ulottuvuutta ovat Smartin mukaan sellaisia, että ne voidaan ymmärtää abstrakteina käsitteinä ilman, että ne saavat selkeästi havaittavan muodon. Viimeiset kaksi liittyvät siihen, millaisessa hahmossa (uskonnollinen) traditio näytetään ulospäin. *Yhteisöjen ja instituutioiden* ulottuvuus tarkoittaa Smartin mukaan sitä, että jokainen uskonnollinen liike saa muotonsa siihen kuuluvan ihmisryhmän kautta. Uskontoa ymmärtääkseen on nähtävä, miten se toimii ihmisten keskuudessa. Uskonnon yhteisöllinen ulottuvuus pitää sisällään suurien ihmisjoukkojen lisäksi myös joukoista esiin nousevat erikoisyyksilöt.⁴¹ *Materiaalinen* ulottuvuus on seurausta siitä, että yhteisöllinen ja institutionaalinen ulottuvuus saavat yleensä väistämättä jonkinlaisen aineellisen ulkoasun: rakennuksina, taideteoksina ja muina luomuksina. Tärkeitä uskontojen materiaallisen ulottuvuuden ilmenemismuotoja ovat myös monet luontoon kuuluvat ilmiöt, jotka on määritelty erikseen pyhiksi tai merkityksellisiksi.⁴²

³⁷ Smart 1998, 15–16.

³⁸ Smart 1998, 17–18.

³⁹ Smart 1998, 18–19.

⁴⁰ Smart 1998, 19–20.

⁴¹ Smart 1998, 20–22.

⁴² Smart 1998, 22–23.

Ulottuvuuksien tarkoituksena on Smartin mukaan auttaa hahmottamaan uskontoja sellaisiksi, kuin ne maailmassa esiintyvät:

Keskeisenä ajatuksena ulottuvuuksien luettelussa on se, että voimme antaa tasapainoisen kuvauksen niistä [uskonnollisista] liikkeistä, jotka ovat elähdyttäneet ihmismieliä ja ottaneet sijansa yhteiskunnan muovaamisessa, kuvauksen, joka ei aliarvioi ideoiden eikä käytäntöjen puolta kokonaisuudessa.⁴³

Smartin teorian pohjalta rakennetaan myös tämän tutkimuksen kysymyksenasettelu. Kuten lukion opetussuunnitelman perusteetkin antavat ymmärtää, lukion oppimateriaalien tulee perustua tieteelliselle tiedolle. Sen takia uskonnonopetuksessa hyödynnettäviä oppikirjoja on mielekästä tutkia uskontotieteellisestä näkökulmasta.

Ensimmäisen tutkimuskysymys ”millaisen kuvan oppikirjat antavat valittujen uskontojen ja liikkeiden taustan ulottuvuudesta Suomessa?” on muotoiltu Smartin ulottuvuuksia hyödyntäen siten, että taustan ulottuvuus pitää sisällään elementtejä Smartin *Yhteisön ja instituutioiden* ulottuvuudesta sekä *Materiaalisesta* ulottuvuudesta. Toinen tutkimuskysymys ”millaisen kuvan oppikirjat antavat valittujen uskontojen ja liikkeiden toiminnan ulottuvuudesta Suomessa?” käsittää elementtejä Smartin *Etiikan ja säädösten, Yhteisöjen ja instituutioiden* sekä *Materiaalisesta* ulottuvuudesta. Kolmannessa tutkimuskysymyksessä ”millaisen kuvan oppikirjat antavat valittujen uskontojen ja liikkeiden opillisesta ulottuvuudesta Suomessa” on hyödynnetty Smartin *Käytännön ja rituaalien* sekä *Opin* ulottuvuutta.

Systemaattista analyysia oppikirjatutkimuksessa on aikaisemmin hyödyntänyt esimerkiksi Teemu Laajasalo väitöskirjassaan *Seksuaalisuus lukion oppikirjoissa*. Tässä tutkimuksessa lähestytään lähdeaineistoa hänen viitoittamaansa tapaan. Tutkimukselle ei aseteta vahvoja ennakkohypoteeseja, vaan tulokset syntyvät tutkimusprosessin aikana tehdyistä havainnoista, ja otetaan esille sitä mukaan kuin ne syntyvät.⁴⁴ Lähdeaineistoa tarkastellaan temaattisesti tutkimuskysymysten kautta ja niiden käsittelyjärjestys määrittää tutkimuksen päälukujen rakenteen ja sisällön. Käytännössä jokaista tutkittua uskontoa käsitellään omassa pääluvussa ja alaluvut määrittyvät tutkimuskysymysten perusteella. Tutkimuksen lopuksi on yhteenveto tehdyistä havainnoista, joka toimii tutkimuksen tuloslukuna.

⁴³ Smart 1998, 23.

⁴⁴ Laajasalo 2001, 16.

Systemaattinen analyysi ei uskontotieteellisessä oppikirjatutkimuksessa ole tutuin mahdollinen metodinen lähtökohta, joten sen toimintaa tutkimuksen metodina on tarpeellista avata muutamalla sanalla. Tässä tutkimuksessa systemaattisella analyysillä tarkoitetaan ensisijaisesti oppikirjatekstien asiasisältöjen, mutta myös käytettyjen tyylillisten keinojen, vertailevaa analyysiä. Aineiston käsittelyssä hyödynnetään lähilukumenetelmää, jossa teksti luetaan useita kertoja läpi. Ensisijainen tarkastelun kohde on oppikirjojen sisältö, eli se mitä oppikirjat valitusta uskonnosta tai liikkeestä sanovat. Lisäksi huomiota kiinnitetään yhtäältä ulkoasullisiin, esimerkiksi tekstimääriin ja aseteluun liittyviin seikkoihin. Toisaalta huomio kiinnitetään myös tekstin sisäisiin seikkoihin, kuten käytettyihin käsitteisiin, rakenteeseen ja käytettyyn argumentaatioon. Yhtenä analyysin kohteena ovat myös tekstin yhteydessä käytetyt kuvat ja se, mitä niillä on tarkoitus kussakin kontekstissa viestittää.

Oppikirjojen sisältöjä peilataan tarpeellisissa kohdissa myös aihetta käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Ensisijaisena tukena käytetään kahta uskontotieteellistä kokoomateosta Suomen uskonnollisesta kentästä. Harri Heinon *Mihin Suomi tänään uskoo* (1997) on monipuolinen katsaus Suomen uskonnolliseen tilanteeseen vuonna 1997. Toinen vastaava tutkimuskirjallinen teos on Kimmo Ketolan *Uskonnot Suomessa 2008*. Sekä Heinon että Ketolan teoksesta löytyy esittely Jehovan todistajista, MAP-kirkosta, islamista ja juutalaisuudesta Suomessa. Muita tässä tutkimuksessa apuna käytettyjä tutkimuskirjoja ovat erityisesti juutalaisuuden historiaa käsittelevä Taija Torvisen *Kadimah* (1989) sekä Tapani Harviaisen ja Karl-Johan Illmanin *Juutalainen kulttuuri*.

1.4 Lukion opetussuunnitelman perusteet

Systemaattisen analyysin luonteeseen kuuluu, että tutkittavan tekstin takaa tulisi etsiä eräänlaista taustateoriaa, johon suhteutettuna esimerkiksi tekstistä löydetyt sanavalinnat, argumentaation keinot tai rakenteelliset valinnat olisivat mielekkäästi perusteltavissa.⁴⁵ Tässä tutkimuksessa tällaista taustateoriaa ei lähdetä oppikirjatekstien takaa etsimään, vaan se oletetaan valmiiksi. Lähtökohtaoletuksena analysoinnille on, että oppikirjateksti painottuisi opetussuunnitelman ohjaamalla tavalla. Tällöin huomionarvoisiksi tulisivat sellaiset oppikirjateksteistä löytyvät argumentaation keinot tai ra-

⁴⁵Laajasalo 2001, 196–200.

kenteelliset valinnat, jotka olisivat ristiriidassa oletetun taustateorian, tässä tapauksessa lukion opetussuunnitelman perusteiden kanssa.

Vuonna 2003 käyttöön otetussa lukion opetussuunnitelman perusteissa mainitaan lukiokoulutuksen tehtävistä seuraavasti:

Lukiokoulutuksen tehtävänä on antaa laaja-alainen yleissivistys. Lukion tulee antaa valmiuksia vastata yhteiskunnan ja ympäristön haasteisiin sekä taitoa tarkastella asioita eri näkökulmista. Opiskelijoita kasvatetaan suvaitsevaisuuteen ja kansainväliseen yhteistyöhön. Lukion sivistysihanteena on pyrkimys totuuteen, inhimillisyyteen ja oikeudenmukaisuuteen.⁴⁶

Uskonnonopetuksesta opetussuunnitelman perusteissa mainitaan lisäksi oppiaineksen lähtökohdista seuraavasti.

Oppiaineksen opetuksessa hyödynnetään viimeaikaista teologista ja uskontotieteellistä tutkimusta. Opetuksessa käytetään hyväksi uskontojen omia lähteitä, tutkimusta ja eri medioiden välittämää ajankohtaista materiaalia.⁴⁷

Opetussuunnitelman perusteissa mainitun laaja-alaisen yleissivistyksen voi tulkita niin, että koko lukiokoulutuksen tulisi perustua mahdollisimman oikeaan ja tuoreeseen tietoon opetettavasta asiasta. Virheellinen tai vanhentunut tieto tuskin antaa kovin vakaita valmiuksia yhteiskunnan ja ympäristön haasteisiin. Uskonnon oppiaineksen opetukseen liittyen huomataan niin ikään, että millaiseen materiaaliin lukion uskonnon oppikirjojen sisältö tulisi perustua: uusimpaan tieteelliseen tutkimukseen aiheesta. Tälle pohjalle rakentuvat tässä tutkimuksessa systemaattisen analyysin yhteydessä oletetun taustateorian lähtökohdat: opetussuunnitelman perusteiden voidaan tulkita asettavan myös aihetta käsitteleville lukion uskonnon oppikirjoille vaatimuksen ajankohtaisuudesta, totuudellisuudesta, inhimillisyydestä, objektiivisuudesta ja oikeudenmukaisuudesta.

Totuudellisuuden, inhimillisyyden, objektiivisuuden ja oikeudenmukaisuuden voi käsittää myös niin, että kaikkia uskonnollisuuden muotoja olisi käsiteltävä näitä periaatteita silmällä pitäen. Opetussuunnitelman perusteisiin on lisäksi kirjattu lukion uskonnonopetuksen tavoitteista:

⁴⁶ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 14.

⁴⁷ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 158.

Tavoitteena on, että opiskelija hallitsee uskonnollisiin ja moraalisiin kysymyksiin liittyviä keskustelu- ja ajattelutaitoja sekä uskontoihin liittyvän tiedon itsenäistä hankintaa ja kriittistä arviointia.⁴⁸

Opetussuunnitelman perusteista löytyy uskonnon viidennen kurssin tavoitteista maininta: ”oppilas osaa jäsentää Suomen uskonnollisia liikkeitä niiden toiminnan ja opillisten korostusten näkökulmasta”.⁴⁹ Lisäksi kurssin keskeisiin opetussisältöihin on listattu opetus ei-kristillisistä yhteisöistä Suomessa. Tämä näkökulma on otettu huomioon tutkimuskysymysten asettelussa. Kuten todettua, Smartin teoria uskontojen seitsemästä ulottuvuudesta on ollut pohjana tutkimuskysymyksille, mutta niistä on rajattu ja muotoiltu opetussuunnitelman perusteiden valossa kolme mielekästä ulottuvuutta jäsentämään tätä oppikirjatutkimusta.

Kurssitavoitteiden perusteella opetussuunnitelman perusteissa asetetaan tietyt reunaehdot sille, kuinka myös tämän tutkimuksen kohteena olevia uskontoja ja liikkeitä tulisi oppikirjoissa käsitellä: toiminnan ja opillisten korostusten näkökulmasta.⁵⁰ Näiden reunaehtojen oletetaan olevan voimassa tekstin sisällöllisissä, ulkoasullisissa ja kielenkäytöllisissä ratkaisuisissa. Tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta nousevat siis huomionarvoiseksi sellaiset tekstikohdat, jotka eivät mahdollisesti mahdu tähän reunaehtojen muodostamaan raamiin.

⁴⁸ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 158.

⁴⁹ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 161.

⁵⁰ Opillinen ulottuvuus ja toiminnallinen ulottuvuus ovat Smartin teoriassa kaksi seitsemästä uskonnon ulottuvuudesta. Ei-kristillisen uskonnollisuuden käsittelyn reunaehdoissa on nähtävissä uskontotieteellinen tendenssi myös lukion opetussuunnitelman perusteissa. Tämä tukee osaltaan myös tämän tutkimuksen kysymyksenasetteluja.

2. OPPIKIRJOJEN ANTAMA KUVA JEHOVAN TODISTAJISTA

Tässä luvussa käsitellään sitä, kuinka Jehovan todistajat esitetään lukion uskonnon oppikirjoissa. Luku jakaantuu kolmeen osaan johdannossa mainittujen jäsentävien tutkimuskysymysten mukaisesti: Jehovan todistajien taustan, opilliseen ja toiminnalliseen ulottuvuuteen Suomen kontekstissa. Kaikkia oppikirjoja analysoidaan rinnakkain siten, että jokaisen tutkimuskysymyksen kohdalla kirjojen tekstejä verrataan toisiinsa ja muodostetaan täten se kuva, jonka oppikirjat Jehovan todistajista antavat.

Johdannoksi mainittakoon, että Jehovan todistajia käsitellään jokaisessa tutkittavana olevassa oppikirjassa. *Virta* käsittelee Jehovan todistajia ”Kristillisperäiset liikkeet Suomessa” -luvun yhteydessä, yhteensä kolme oppikirjan sivua.⁵¹ *Silta* on tässä yhteydessä yksi yhteen samanlainen *Virran* kanssa.⁵² Molemmissa oppikirjoissa pääluke ”Muut kristilliset ja kristillisperäiset yhteisöt” on se kokonaisuus johon Jehovan todistajat kuuluvat.⁵³ *Portti* käsittelee Jehovan todistajia omassa alaluvussaan pääluvun ”Kristillisperäiset liikkeet” alla, yhteensä viiden oppikirjan sivun verran.⁵⁴

Arkki käsittelee Jehovan todistajia pääluvun ”Uudet uskonnolliset liikkeet” yhteydessä alaluvussa ”Uuden ilmoituksen tuojat”, kaikkiaan noin kolmen sivun verran.⁵⁵ Pääluke ”uudet uskonnolliset liikkeet” kytkeytyy *Arkissa* laajempaan kokonaisuuteen ”Uskonnollinen kirjo”, joka nimensä mukaisesti käsittelee Suomen uskonnollista tilannetta.⁵⁶ *Matkakirjassa* Jehovan todistajien käsittely rajautuu puoleentoista sivuun alaluvussa ”Kristinuskon pohjalta syntyneet yhteisöt”.⁵⁷ Alaluku on osa päälukua ”Uskonnolliset yhteisöt”, jonka osaksi Jehovan todistajat *Matkakirjassa* liitetään. Jokaisessa oppikirjassa käytetään Jehovan todistajien esittelyn yhteydessä kuvia, joihin kiinnitetään analyysissä huomiota.

⁵¹ *Virta*, 157–159.

⁵² *Silta*, 171–173.

⁵³ *Virta*, 5; *Silta*, 7.

⁵⁴ *Portti*, 179–183.

⁵⁵ *Arkki*, 143, 146–147.

⁵⁶ *Arkki*, 7.

⁵⁷ *Matkakirja*, 155–156.

2.1 Jehovan todistajien taustan ulottuvuus

Jehovan todistajien taustan ulottuvuuden kuvaamiseen löytyy oppikirjoista useita erilaisia ratkaisuja. *Virta* ja *Silta* ovat kaikilta osin täysin identtisiä Jehovan todistajia käsittelevässä tekstiosuudessaan. Tämä johtuu oletettavasti siitä, että molemmilla kirjoilla on sekä sama kustantaja että lähes täysin samat kirjoittajat. Taustan esittely alkaa molemmissa johdannolla siitä, kuinka kristillisperäiset liikkeet eroavat kristillisistä, esimerkiksi protestanttisista liikkeistä:

Liikkeet ovat kuitenkin irtautuneet kristinuskon valtavirrasta siten, että ne eivät allekirjoita kristinuskon ekumeenisia uskontunnustuksia⁵⁸. Niillä voi olla myös muita pyhiä kirjoituksia Raamatun lisäksi.⁵⁹

Virta ja *Silta* molemmat kertovat Suomen merkittävimmiksi kristillisperäisiksi liikkeiksi Jehovan todistajat ja mormonit. *Virta* ottaa myös esille skismaattisen näkökulman: ”Molemmat liikkeet pitävät omaa näkemystään aidoimpana ja oikeimpana kristillisyyden muotona.”⁶⁰ Tätä mielipiteeltäkin kalskahtavaa mainintaa ei löydy *Sillasta*. Seuraavaksi molemmissa oppikirjoissa näkökulma siirtyy Jehovan todistajien keskusjohtoiseen organisaatioon, jonka päämaja sijaitsee New Yorkissa.⁶¹ Tämä kuuluu taustan ulottuvuuteen, koska sitä kautta muodostuu käsitys myös suomalaisten Jehovan todistajien organisoitumisesta.

Toisen kerran *Sillassa* ja *Virrassa* otetaan esille liikkeen tausta Jehovan todistajien opillista ulottuvuutta käsittelevän kappaleen viimeisessä virkkeessä. Jehovan todistajien toiminnan mainitaan alkaneen Suomessa 1900-luvun alussa ja liikkeen kerrotaan rekisteröityneen uskonnolliseksi yhdyskunnaksi 1946. Samassa yhteydessä mainitaan liikkeen kannattajamääräksi Suomessa 18 000.⁶² Kaiken kaikkiaan liikkeen taustoitaminen jää molemmissa oppikirjoissa vähäiseksi; tekstimäärällisesti noin yksi viidesosa koko liikettä käsittelevästä tekstistä. Myös tekstin asettelu on hieman epäjohdonmukaista, koska taustan ulottuvuutta käsittelevä asia hajautuu yksittäisiksi virkkeiksi muita ulottuvuuksia käsittelevien kappaleiden lomaan.

⁵⁹ *Virta*, 157 & *Silta*, 171.

⁶⁰ *Virta*, 157.

⁶¹ *Virta*, 157 & *Silta*, 171.

⁶² *Virta*, 158 & *Silta*, 172.

Portissa Jehovan todistajia käsittelevä luku jakautuu kolmeen yhtä suureen osaan ja osat ovat otsikoitu taustan, opin ja toiminnan mukaan. Tämä tarkoittaa sitä, että liikkeen taustan ulottuvuutta käsitellään laajemmin kuin muissa oppikirjoissa, yhteensä kolmasosa koko *Portin* Jehovan todistajien esittelystä.⁶³ Liikkeen perustajaksi mainitaan Charles Taze Russell ja hänen perustamansa liikkeen alkutoimintaa kuvataan usealla virkkeellä. *Portissa* kuvataan esimerkiksi liikkeen alkuaikoihinkin yhdistettyä eskatologista odotusta ja odotusten täyttymättömyydestä seurannutta jäsenkatoa. Väli­ssä mainitaan opillisen ulottuvuuden asioista Jehovan valtakunnan alkaminen 1914, mutta tämä sopii myös taustan käsittelyyn eikä aiheuta ristiriitaisuutta tekstissä. Vielä kerrotaan Jehovan todistajien historiasta Suomessa, milloin toiminta alkoi ja kuinka jäsenmäärä notkahti epäonnistuneen maailmanlopunennustuksen aiheuttaman petty­myksen myötä vuonna 1914.

Portissa kerrotaan jopa Jehovan todistajien tilanteesta Suomessa talvi- ja jatkosodan aikana:

Talvisodan sytyttyä Jehovan todistajien kieltäytyminen asepalveluksesta⁶⁴ herätti vastustusta, ja liike lakkautettiin oikeuden päätöksellä. Toiminta jatkui kuitenkin salassa, ja sotien jälkeen liike rekisteröityi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi.

Taustan ulottuvuuden käsittely päättyy mainintaan Jehovan todistajien nykyisestä jäsenmäärästä, jonka kerrotaan olevan 18 000.⁶⁵

Portissa käsitellään Jehovan todistajien taustan ulottuvuutta jopa hämmästyttävän laajasti verrattuna muihin oppikirjoihin. Laajuus on miltei samaa luokkaa Ketolan teoksen *Uskonnot Suomessa 2008* kanssa.⁶⁶ Liikkeen taustan ulottuvuus esitellään laajasti ja kattavasti, mutta opetus­suunnitelman reuna­ehtojen valossa siihen keskittyminen ei ole pelkästään ansio ja ainakin se herättää kysymyksen miksi? Yksi selitys voisi olla, että koska *Portti* on vasta markkinoille tullut oppikirja, niin tekijät haluavat mahdollisesti erottautua muista käytössä olevista oppikirjoista paneutumalla esimerkiksi tiettyjen liikkeiden taustaan kilpailijoitaan laajemmin. Opetussuunnitelman perusteiden asettamien reuna­ehtojen valossa voidaan kyseenalaistaa laaja syntyhistorian

⁶³ Portti, 179–181.

⁶⁴ Yksikään oppikirja ei kerro enempää Jehovan todistajien aseista kieltäytymisestä siitä huolimatta, että he ovat Suomen suurin yksittäinen aseista kieltäytyjien ryhmä ja he kärsivät ennen poikkeusluvan saamistaan vuoden vankeusrangaistuksen.

⁶⁵ Portti, 179–181.

⁶⁶ Ketola 2008, 151–152.

esittely, mikäli tarkoitus olisi keskittyä pitämään näkökulma Suomen tilanteessa koko maailman kattavan analyysin sijaan. Retorisesti *Portin* tekstityyli ja sanavalinnat ovat tietokirjamaisen asiallisia ja neutraaleja. *Portin* esitystapa muistuttaa siinä suhteessa melkoisesti *Virran* ja *Sillan* esitystapaa.

Matkakirja käsittelee Jehovan todistajien taustan ulottuvuutta vielä *Siltaa* ja *Virtaakin* suppeammin. Matkakirjassakin ensimmäinen kappale käsittelee kristinuskon pohjalta syntyneitä yhteisöjä yleisesti; mainitaan esimerkiksi opillinen irtautuminen kristinuskosta. Samassa yhteydessä mainitaan Suomen suurimmaksi tällaiseksi yhteisöksi Jehovan todistajat, kannattajamääräksi noin 19 200 ja toiminnan alkamisajankohdaksi vuosi 1910.⁶⁷ *Matkakirjassa* ainoastaan Jehovan todistajien taustan ulottuvuutta käsittelevä tekstiosuus on argumentaatiollisesti neutraali, sillä sävy muuttuu selkeästi opin ja toiminnan ulottuvuuksien käsittelyssä.

Arkin lähestymistapa yleisesti kaikkiin uusiin uskonnollisiin liikkeisiin ja siten myös Jehovan todistajiin poikkeaa muista oppikirjoista. Kirjassa niputetaan kaikki uudet uskonnolliset liikkeet yhteen saman pääluvun alle ja niistä etsitään kaikille yhteisiä piirteitä, jotka esitellään ennen yhdenkään liikkeen nimeämistä erikseen. Kaikkien uusien uskonnollisten liikkeiden taustan ulottuvuutta niputetaan myös yhteen: kaikille liikkeille yhteiseksi piirteeksi mainitaan syntymäaika: 1800-luvulla tai sen jälkeen. Toiseksi yhdistäväksi piirteeksi mainitaan yleisimmät synnyinseudut: Amerikka, Eurooppa ja Aasia.⁶⁸ Yleisimpien synnyinseutujen niputtaminen yhteen ei ole erityisen informatiivista, koska tällä tavalla ilmaistuna ne kattavat suurimman osan uskontojen syntyseuduista.

Arkissa Jehovan todistajien esittely tulee useita sivuja uusien uskonnollisten liikkeiden taustan ulottuvuuden esittelyn jälkeen. Jehovan todistajia ei esitellä omassa alaluvussa, vaan liikettä esitellään lyhyesti millennialististen liikkeiden yhteydessä. Jehovan todistajien taustan ulottuvuudesta *Arkki* esittelee tässä yhteydessä levinneisyyden maailmalla, toiminnan alkamisvuoden ja kannattajamäärän Suomessa (19 000).⁶⁹ *Arkki* on *Portin* lisäksi ainoa oppikirja, jossa mainitaan nimeltä Jehovan todistajien perustaja Charles Taze Russell. Suurin osa Jehovan todistajia käsittelevästä tekstistä

⁶⁷ Matkakirja, 155.

⁶⁸ Arkki, 143.

⁶⁹ Arkki, 146.

käytetään itse asiassa esittelyyn liikkeen perustajan uskomuksista koskien maailmanloppua:

Liikkeen perusti Charles Taze Russell (1852–1916) Pittsburghissa Yhdysvalloissa. Russell uskoi aluksi oman aikansa profetioihin, joiden mukaan Kristuksen oli määrä saapua maan päälle vuonna 1874. Kun mitään ei tapahtunut, hän ajatteli, että kyseessä oli vain Jumalan läsnäolon paluu ja varsinainen tuleminen tapahtuisi vasta vuonna 1914.

Arkki mainitsee vielä Jehovan todistajista ja maailmanlopun odotuksesta, mutta ei kerro mitään uutta liikkeen taustan ulottuvuudesta Suomessa:

Myöhemmin Jehovan todistajat ovat ennustaneet tarkoin määriteltyä Kristuksen paluuta. Vuoden 1975 ennustuksen jäätyä toteutumatta monet Jehovan todistajat pettyivät ja jättivät liikkeen. Nykyisin liike myöntää tehneensä virheitä asettaessaan päivämääriä, mutta katsoo, että vuosi 1914 merkitsi tärkeää vedenjakajaa historiassa.⁷⁰

Painotus muistuttaa hieman *Portin* lähestymistapaa, mutta ei ole opetussuunnitelman valossa yhtä perusteltu. Laaja taustan ulottuvuuden käsittely johtaa toiminnan ulottuvuuden jäämiseen *Arkissa* suhteellisesti kapeammaksi kuin muissa kirjoissa. Lisäksi taustan ulottuvuuden näkökulma on valtaosin muualla kuin Suomen kontekstissa.

Jokaisessa tarkasteltavassa oppikirjassa kerrotaan Jehovan todistajien kannattajamäärä Suomessa ja kirjojen mainitsevat luvut poikkeavat toisistaan. *Silta* kertoo kannattajamäärän olevan noin 18 000, *Virta* noin 19 000, *Matkakirja* 19 200 ja *Arkki* noin 19 000. *Portti* mainitsee luvuksi niin ikään 18 000. Vaikka erot kannattajamäärissä eivät ole kovin suuria, se herättää tutkijalle kysymyksen, mistä numerot mahtavat olla peräisin. Esimerkiksi Harri Heinon *Mihin Suomi tänään usko*, käsikirja Suomen uskonnoista ja uskonnollisesta tilanteesta vuodelta 1997 kertoo, että vuonna 1995 Suomessa oli 19 000 Jehovan todistajaa.⁷¹ Kimmo Ketolan vastaava käsikirja uskonnoista ja uskonnollistaustaisista liikkeistä Suomessa, *Uskonnot Suomessa 2008*, kertoo Jehovan todistajien jäsenmääräksi 18 200 vuonna 2007.⁷² Uskonnot Suomessa -nettisivusto tarjoaa tuoreimman tiedon Jehovan todistajienjäsenmäärästä: 18 826

⁷⁰ *Arkki*, 147. Ilmaisua ”Tärkeää vedenjakajaa historiassa” ei selitetä oppikirjassa mitenkään. Lukijalle jää epäselväksi, mitä Jehovan todistajien mukaan kyseisenä ajankohtana on tapahtunut.

⁷¹ Heino 1997, 181.

⁷² Ketola 2008, 155.

vuonna 2012.⁷³ Tätä kautta voi tehdä kevyen oletuksen siitä, mistä oppikirjojen tiedot mahdollisesti ovat peräisin.

Jokainen oppikirja on tutkimuksen aloitushetkellä käytössä Suomen lukioissa. Kannattajamäärä ei kuitenkaan ole kaikissa oppikirjoissa sama. Opetussuunnitelman valossa tämä on ongelmallista, koska se voi johtaa siihen, että eri koulujen oppilailla on eri käsitys Jehovan todistajien kannattajamäärästä Suomessa. Voidaan kuitenkin pohtia sitä, kuinka suuresta ongelmasta on kysymys. Erot kirjojen ilmoittamissa kannattajamäärissä eivät ole suuria ja lisäksi luvut muuttuvat vuosittain, joten lukujen vaihtelu selittyy pitkälti myös oppikirjojen iällä.

Kaikissa muissa oppikirjoissa paitsi *Portissa* liikkeen taustan ulottuvuus esitellään sangen suppeasti. Tämä näyttäisi tukevan opetussuunnitelman perusteiden asettamaa reunaehto näkökulman pitämisestä liikkeen toiminnan ja opillisessa ulottuvuudessa. Poikkeuksia ovat *Portti* ja *Arkki*. *Arkissa* Jehovan todistajien taustan ulottuvuus niputetaan yhteiseksi piirteiksi kaikkien uusien ja millennialististen uskonnollisten liikkeiden kanssa. Lisäksi *Arkin* ratkaisu on ottaa näkyvästi esiin Jehovan todistajien perustaja Charles Russell ja hänen uskomuksensa maailmanlopusta.

Tämä painotus on ymmärrettävissä, kun otetaan huomioon koko *Arkin* uutta uskonnollisuutta käsittelevän kappaleen rakenne. Jehovan todistajien kerrotaan olevan millennialistinen liike ja tarve on ilmeisesti perustella tämän väitteen paikkansapitävyys. Voidaan kuitenkin pohtia, eksytäänkö *Arkissa* ratkaisun takia opetussuunnitelman perusteiden linjaamasta näkökulmasta. Samaa voidaan pohtia *Portin* kohdalla, koska taustan ulottuvuutta käsitellään muita oppikirjoja huomattavasti laajemmin ja tarkalleen saman verran kuin opin ja toiminnan ulottuvuutta – suhteellista painotuseroa niihin ei siis synny, vaikka opetussuunnitelman perusteissa on linjattu uskonnollisten liikkeiden esittelyn painopiste selkeästi opillisen ja toiminnallisen ulottuvuuden näkökulmaan.

⁷³Katso tarkemmin: <http://www.uskonnot.fi/yhteisot/view?orgId=87>. Väestörekisterikeskuksesta ei löytynyt tutkimuksen kirjoitushetkellä tietoja Jehovan todistajien jäsenmäärästä.

2.2 Jehovan todistajien toiminnan ulottuvuus

Kuten mainittu, *Silta* ja *Virta* ovat koko Jehovan todistajia käsittelevässä osuudessaan täysin identtisiä. Ainoat erot liikkeen toiminnan ulottuvuuden käsittelyssä ovat yksittäisten sanamuotojen pienet muutokset. Kirjoissa mainitaan Suomen organisaation keskuksen toimivan Vantaalla. Samassa yhteydessä kerrotaan Jehovan todistajien liikkeen toimivan jäsentensä lahjoitusten varassa.

Organisaatiosta näkökulma siirtyy paikallistoimintaan: seurakunnan vanhimmat toimivat johtohahmoina ja säännöllinen kokoontuminen tapahtuu valtakunnansaleissa. Tästä näkökulma tarkennetaan vieläkin konkreettisemmalle tasolle: Jehovan todistajien valtakunnansaleissa järjestettävien kokousten sisällöksi mainitaan puheet, Raamatun tutkiminen ja opetus lähetystyötä varten. Samassa yhteydessä mainitaan myös ovelta ovelle julistustyö tärkeänä toiminnan muotona. Viimeisenä puhutaan upotuskasteesta ja siitä keille se on tarkoitettu, sekä jäsenten moraalिसäännöistä, kuten tupakointi- ja alkoholinkäyttökiellosta.⁷⁴

Kielenkäytöllisesti *Virran* ja *Sillan* teksti jatkaa samalla asiatyylisellä otteella kuin aloitti taustan ulottuvuutta käsittelevässä osuudessa. Toiminnasta kertovan kappaleen sijainti on Jehovan todistajia käsittelevän luvun sisällä looginen ja noudattaa selkeää rakennetta. Samoin toimintaa käsittelevän osion tekstimäärä suhteessa Jehovan todistajia käsittelevään kokonaistekstimäärään tukee opetussuunnitelman linjaamaa painotusta. Huomiota herättää se, että Jehovan todistajista erottaminen ja sen aiheuttamat seuraukset yksilöille jätetään täysin huomiotta. Tämä on siinä mielessä huomionarvoista, että Jehovan todistajista erottaminen ja siitä seuraava karttaminen ovat asioita, jotka ovat nousseet julkiseenkin keskusteluun aina tasaisin väliajoin⁷⁵, ja jotka siksi voisi olla perusteltua ottaa esiin. Tekstistä puuttuu kritiikki, mutta tämä vaikuttaisi tietoiselta valinnalta, koska teksti muutenkin on hyvin asiatyylistä ja neutraalia.

Sillasta löytyy kaksi suurikokoista kuvaa, toinen täydestä valtakunnansalista ja toinen *Vartiotorni*-julkaisusta. Yhteensä tilaa kuville annetaan noin puolikas oppikirjan sivu.⁷⁶ Kuvat ovat mielekkäästi sijoitettu toimintaa kuvailevan tekstiosuuden yhteyteen. Kummassakaan kuvassa ei kuitenkaan ole kuvatekstiä. *Virrassa* on Jehovan todistaji-

⁷⁴ Virta, 158 & Silta 172.

⁷⁵ Ks. lisää esim. <http://www.uskontojenhientuki.fi/uskonyhteisot/jehovan-todistajat>.

⁷⁶ Silta, 171–172.

en yhteydessä niin ikään kaksi kuvaa, yksi suurkokouksesta eli konventista ja toinen ihmisistä upotuskasteella. Kuvat ovat suurikokoisia, yhteensä ne vievät kirjasta melkein yhden kokonaisen sivun.⁷⁷ Molemmat kuvat liittyvät toiminnan ulottuvuuteen, vaikka kuva suurkokouksesta on oppikirjassa sijoitettu taustaa käsittelevän oppikirjatekstin yhteyteen. Molempien kuvien kuvatekstit kertovat kuvistaan ytimekkäästi, eikä väärinymmärryksen vaaraa kuvan epäjohtonmukaisesta sijoittamisesta huolimatta ole.

Jehovan todistajien toimintaa käsitellään *Portissa* kaikista kolmesta teemasta viimeisenä ja sille, kuten taustalle ja opillekin, varataan oma alalukunsa, laajuudeltaan yksi kolmasosa kokonaistekstistä. Ensimmäiseksi toimintamuodoista mainitaan uskonelämän ydin: upotuskaste uskoville sekä ehtoollinen valituille. Toisena toiminnan ulottuvuutena mainitaan valtakunnansalit ja niissä tapahtuva toiminta: Raamatun tutkiminen, puheopetus ja esitelmät Raamatun aiheista. Myös kotikokoontumiset mainitaan, samoin kuin ovelta ovelle suoritettava evankelioimistyö. Viimeisenä kerrotaan keskusjohtoisen organisaatiosta sekä maailmanlaajuisesti että Suomen tasolla. Tämä on *Portissa* muista poikkeava piirre, koska muut oppikirjat puhuvat organisaatiosta taustan yhteydessä. Lopuksi mainitaan paikallistason auktoriteetit, vanhimmat. Samaan yhteyteen sisällytetään lyhyesti maininta toiminnan rahoittamisesta lahjoituksin sekä vanhimpien oikeudesta erottaa jäsen väärinkäytösten seurauksena.

Vanhimmisto suunnittelee seurakunnan kokousten ohjelman ja päättää jäsenasioista. Se voi myös erottaa sellaisen jäsenen, joka ei elä liikkeen oppien mukaan. Jehovan todistajilla ei ole pappeja eikä palkattuja työntekijöitä. Seurakuntien kulut liittyvät pääsääntöisesti kokoussalien ylläpitoon, ja ne maksetaan vapaaehtoisista lahjoituksista.⁷⁸

Tekstityylillisesti *Portti* jatkaa toimintaa esitellessään samaa asiatyylistä ja retorisesti neutraalia kielenkäyttöä, joka alkoi taustan ulottuvuuden yhteydessä. Toiminta esitellään yhtä laajasti kuin taustakin, laajemmin jopa kuin muissa oppikirjoissa. Teksti on kuitenkin täysin kritiikitöntä, se ei ota edes implisiittisesti kantaa Jehovan todistajien toiminnan mahdollisiin epäkohtiin. Erottamisen yhteydessä ei esimerkiksi mainita sen yksilölle mukanaan tuomista ongelmista. Kasvatuksellisessa mielessä tämä voidaan nähdä puutteena: opetussuunnitelman perusteissa mainitaan selkeästi myös kasvatus-

⁷⁷ Virta, 157–158.

⁷⁸ Portti, 182–183.

tehtävästä.⁷⁹ *Portin* asiatyylinen ja retorisesti neutraali lähestymistapa Jehovan todistajiin on hyvin samankaltainen kuin *Virrassa* ja *Sillassa*.

Portista löytyy Jehovan todistajien yhteydessä yksi suuri, koko sivun kokoinen kuva. Se on kopio *Vartiotornin* opetuskuvasista, jossa ihmiset ja eläimet elävät sopusoinnussa keskenään. Kuvatekstissä kerrotaan *Vartiotornin* painoksen suuruudesta: ”Kutakin numeroa painetaan yli 400 miljoonaa kappaletta.”⁸⁰ Toisessa pienemmässä kuvassa vanha rouva jakaa Jehovan todistajien julkaisuja ja kuvateksti kertoo esimerkin Jehovan todistajien toiminnasta: he ”levittävät sanomaansa muun muassa esittelemällä lehtiään ja tarjoamalla keskusteluseuraa - ”⁸¹ *Portin* kuvat ovat asiallisia ja tukevat Jehovan todistajien toiminnallisen ulottuvuuden esittelyä sekä sijoittelunsa että kuvatekstiensä puolesta. Tämä on ansio opetussuunnitelmankin näkökulmasta, koska kuvien avulla *Portin* Jehovan todistajia käsittelevä kappale kokonaisuudessaan painottuu vahvemmin toiminnan näkökulmaan.

Matkakirjassa Jehovan todistajien toiminnallista ulottuvuutta kuvaava kappale sijoittuu kahden oppia kuvaavan kappaleen väliin. Tekstimäärällisesti liikkeen toiminnan kuvaus kattaa noin puolet kappaleen kokonaistekstimäärästä. *Matkakirja* ottaa esille ensin organisaation, mutta painottaa erityisesti siihen liittyvää ryhmäkuria ja etenkin sitä, kuinka jäseniltä vaaditaan aktiivista toimintaa. Samoin *Matkakirja* ottaa esille liikkeestä erottamisen ja siihen liittyvän perhesiteiden katkeamisen. Samassa yhteydessä puhutaan myös perhesuhteiden keskinäisestä alisteisuudesta, joka implisiittisesti viittaa patriarkaaliseen suhtautumiseen.

Jehovan todistajilla on vahva organisaatio ja ryhmäkuri. Jäsenten odotetaan osallistuvan tiiviisti uskonnollisen yhteisön toimintaan. Monissa tapauksissa tämä on merkinnyt myös perhesiteiden katkeamista, jos joku perheenjäsen ei kuulu yhteisöön. Lainalaisuudet määrittelevät myös perhe-elämää. Lasten tulee olla alamaisia vanhemmilleen, vaimon miehelleen ja miehen Kristukselle.

⁷⁹ Lukion opetussuunnitelma 2003, 12.

⁸⁰ Portti, 180.

⁸¹ Portti, 182.

Seuraavaksi puhutaan varojen ”uhraamisesta” yhteisölle ja ”ajan käyttämisestä” palvelutehtävään. Päivittäisestä toiminnasta mainitaan ovelta ovelle lähetystyö ja julkaisuiden jakaminen sekä jäsenten kouluttaminen uskonnollisia keskusteluja varten.⁸²

Matkakirja käsittelee Jehovan todistajia selkeän kantaottavassa, jopa varoittavassa sävyssä. Tästä viestivät sanavalintojen lisäksi painotukset esille otettujen toiminnan muotojen valinnoissa. Esimerkiksi ”varojen uhraaminen” ja ”ajan käyttäminen todistustehtävään” ovat sanavalintoina selvästi negatiivissävytteisempiä kuin esimerkiksi *Virran* ja *Sillan* neutraalit ”toiminta rahoitetaan lahjoituksilla” ja ”julistustyö on tärkeä osa toimintaa”. *Matkakirja* on myös oppikirjoista ainoa, joka ottaa esille liikkeestä erottamisen ja siitä johtuvat seuraukset⁸³. Samoin maininta perhesuhteiden alistaisuudesta on pelkästään *Matkakirjan* esille nostama näkökulma Jehovan todistajiin. Muutoin toiminnan ulottuvuus kuvataan siinä hyvinkin suppeasti.

Arkki esittelee Jehovan todistajien toiminnallista ulottuvuutta hyvin lyhytsanaisesti sekä tekstimäärän että asiasisällön valossa. Kirjassa mainitaan ainoastaan *Vartiotorni*-lehden jakaminen ovelta ovelle sekä säännöllinen kokoontuminen valtakunnansaleissa.⁸⁴ Tämä esittely on niin suppea, että sen voidaan katsoa asettuvan kevyesti ristiriitaan opetussuunnitelman perusteiden asettamien reunaehtojen kanssa. *Arkin* ratkaisua voi pitää ymmärrettävänä silloin, kun se käsitetään osaksi koko uusia uskonnollisia liikkeitä käsittelevän luvun didaktista kokonaisratkaisua. Kyseistä ratkaisua on kuitenkin opetussuunnitelman reunaehtojen valossa myös mahdollista kritisoida toiminnan kannalta: liika yleistäminen voi johtaa virheellisiin käsityksiin yksittäisten liikkeiden toiminnasta.

Arkki esittelee Jehovan todistajien vuotuista piirikonventtia Helsingin jäähallissa puolen sivun kokoisella kuvalla, jonka kuvateksti selittää kuvan tapahtuman.⁸⁵ Kuva on *Arkissa* perusteltu, koska oppikirja esittelee Jehovan todistajien toiminnallista ulottuvuutta hyvin niukasti. Oppikirjoista *Arkin* lisäksi *Portti* mainitsee konventin Jehovan todistajien kokouksen yhteydessä, mutta kummassakaan oppikirjassa ei asiasta selitetä tarkemmin mitään.

⁸² *Matkakirja*, 155–156.

⁸³ Jehovan todistajista erottaminen ja siihen liittyvät seuraukset lasketaan tässä tutkimuksessa toiminnalliseen ulottuvuuteen siksi, että se on tapa jolla liikkeessä toimitaan, vaikkei se olekaan samassa mielessä toimintamuoto kuin esimerkiksi seurakunnan kokoontumiset.

⁸⁴ *Arkki*, 147.

⁸⁵ *Portti*, 147.

Keskinäisessä vertailussa *Virta* ja *Silta* noudattavat Jehovan todistajien toiminnan kuvauksessa keskenään identtistä tietokirjatyypistä lähestymistapaa, joka on päällisin puolin hyvin sopusoinnussa opetussuunnitelman perusteiden kanssa. Kuvaus on objektiivista ja keskeiset asiat tulevat hyvin esille. Jehovan todistajien ongelmallisia puolia ei kuitenkaan oteta esiin lainkaan, vaikka opetussuunnitelman ihanteiden, totuudellisuuden, objektiivisuuden ja tasapuolisuuden, perusteella myös liikkeiden ongelmallisten puolien esilletuonti olisi perusteltu ratkaisu. *Portti* menettelee kuten *Silta* ja *Virta* eroinaan toiminnan ulottuvuuden hieman laajempi käsittely ja eri ulottuvuuksien välisten painotusten jakaantuminen tasan kolmeen osaan.

Matkakirja puolestaan asettuu ratkaisussaan eniten kasvatukselliselle kannalle ottaen toiminnan käsittelyssä esille lähinnä Jehovan todistajiin liittyviä ongelmakohtia ja tuoden ne esille negatiivissävytteisesti. Sävy on suorastaan varoittava. *Arkin* ratkaisu on perusteltavissa osana koko uusia uskontoja käsittelevän kappaleen didaktista kokonaisratkaisua, jossa monien liikkeiden yhteiset piirteet nivotaan yhteen. Yksittäisen liikkeen toiminta jää kuitenkin tässä yhteydessä hyvin vähälle huomiolle ja ratkaisu onkin opetussuunnitelman valossa mahdollista kyseenalaistaa.

2.3 Jehovan todistajien opillinen ulottuvuus

Sillan ja *Virran* identtisyys jatkuu myös opillisten ulottuvuuden käsittelyn osalta. Taustan ja toiminnan kuvauksesta poiketen opillinen ulottuvuus kootaan omaksi alaluvukseen, joka sijoittuu aivan Jehovan todistajia käsittelevän osuuden loppuun. Toimintaa kuvataan vajaan yhden oppikirjan sivun verran, joka on melkein puolet koko Jehovan todistajia käsittelevästä kappaleesta. Sisällöllisesti *Silta* ja *Virta* ottavat opillisista korostuksista esiin seuraavia asioita: Jehovan todistajien oma raamatunkäännös, Jumalan nimen alkuperä, kolminaisuusopin erilaisuus verrattuna kristinuskoon sekä eskatologiakäsitys.

Jehovan todistajien mukaan vuosi 1914 oli ratkaiseva käännekohta historiassa. Tällöin Kristus asetettiin valtaistuimelle taivaassa. Alkoi niin sanottu siirtymäaika kohti lopunaikoja. Tästä ovat todisteena lukuisat sodat ja luonnonkatastrofit.

Uuden maailmanjärjestyksen aikaa kuvataan syvällisemmin; kerrotaan esimerkiksi uuden taivaallisen hallituksen muodostamisesta. Lopuksi käsitellään valtiokielteisyyttä ja sen seurauksia:

Valtiot ja niiden hallitukset eivät kuulu Jehovan todistajien valtakuntaan. He kieltäytyvätkin esimerkiksi asevelvollisuuden suorittamisesta ja äänestämisestä. Jehovan todistajien kuuluu pysyä myös erossa poliittisesta päätöksenteosta ja odottaa, että tuhatvuotinen valtakunta, jota Kristus tulee johtamaan, poistaa yhteiskunnalliset ongelmat.

Verensiirtojen mainitaan olevan kiellettyjä ja samassa yhteydessä otetaan esiin myös kristillisten juhlien ja symboleiden kieltäminen.⁸⁶

Portti omistaa myös oman alaluvun Jehovan todistajien opillisen ulottuvuuden esittelylle. Laajuus on, kuten todettua, yksi kolmasosa kokonaistekstistä ja alaluku sijoittuu taustaa ja toimintaa käsittelevien alalukujen väliin. Ensimmäisenä opillisista erityispiirteistä mainitaan kirjaimellinen raamatuntulkinta sekä oma raamatunkäännös. Tämän jälkeen kerrotaan kolminaisuusopista, eskatologisesta käsityksestä sekä uudesta Jumalan valtakunnasta ja sen järjestyksestä. Lopuksi käsitellään Jehovan todistajien yleistä valtiokielteisyyttä:

Jehovan todistajien mukaan liikkeen jäsenten on viisainta pitää etäisyyttä nykyiseen maailmaan, jota saatana hallitsee. Jehovan todistajat eivät hyväksy avioliiton ulkopuolista seksiä, homoseksuaalisia tekoja eivätkä humalahakuista alkoholinkäyttöä. He pidättäytyvät asepalveluksen suorittamisesta ja suhtautuvat kriittisesti myös siviilipalvelukseen. Suomessa Jehovan todistajat on vapautettu rauhanajan asepalveluksesta. Jehovan todistajat eivät äänestä, tervehdi lippua, laula kansallislaulua tai käytä risti-symbolia. - - syntymäpäiviä ja perinteisiä kristillisiä juhlapyyhiä ei vietetä. Jehovan todistajat noudattavat Vanhan testamentin veren syömistä koskevia kieltoja, myös verensiirrot ovat kiellettyjä.⁸⁷

Rakenne ja asioiden käsittelyjärjestys on hyvin samankaltainen kuin *Virrassa* ja *Sillassa*. Sama rakenne on löydettävissä karkeasti myös *Uskonnot Suomessa 2008:sta*.⁸⁸

Matkakirjassa Jehovan todistajien opillista ulottuvuutta käsittelevä tekstiosuus jakautuu kahteen erilliseen tekstikappaleeseen liikkeen toimintaa kuvaavan tekstikappaleen molemmille puolille. Yhteensä opillista ulottuvuutta käsittelevä tekstikappale käsittää noin puoli oppikirjan sivua. Raamatun auktoriteetin korostaminen otetaan esille ensimmäisenä ja samalla mainitaan myös Jehovan todistajien Raamatun poikkeavuus

⁸⁶ Virta, 159 & Silta 173.

⁸⁷ Portti, 181–182.

⁸⁸ Ketola 2008, 152–154.

kirkkoraamatusta.⁸⁹ Kolminaisuusopin erilaisuus mainitaan, mutta huomattavasti suppeammin kuin kolmessa edellä käsitellyssä tietopainottuneessa oppikirjassa ja esimerkiksi Pyhän hengen roolista ei mainita mitään:

Jehovan todistajat torjuvat kristillisten kirkkojen tunnustaman kolminaisuusopin. Jeesusta ei nähdä Jumalana, vaan häntä pidetään Jumalaa alempana ja Jumalan luomistyön tuloksena.

Valtiokielteisyys, asepalveluksesta ja äänestämisestä kieltäytyminen, verensiirroista kieltäytyminen ja kristillisten symboleiden ja perinteiden hylkääminen mainitaan myös *Matkakirjassa*.⁹⁰

Jehovan todistajien valtiokielteisyyttä ei *Matkakirjassa* perustella opillisesti, kuten *Virrassa*, *Sillassa* ja *Portissa*. Asia vain mainitaan kuin ohimennen. Tekstistä välittyy implisiittisesti selvä negatiivinen asenne Jehovan todistajia kohtaan, samoin kuin jo toimintaa käsittelevän kappaleen yhteydessä. Sanavalinnat kuten ”pitävät kristillisiä juhlapyhiä pakanallisina”, ”konfliktissa” tai ”torjuvat kristillisten kirkkojen kolminaisuusopin” kuvastavat selvästi asennetta. *Matkakirja* jättää mainitsematta Jehovan todistajille luonteenomaisen millennialistisuuden, mitä voidaan pitää sisällöllisenä puutteena.

Arkki noudattaa valitsemaansa rakenteellista lähestymistapaa loppuun saakka ja käsittelee Jehovan todistajien opillista ulottuvuutta tätä ratkaisua noudattaen. Ensimmäisenä *Arkki* niputtaa yhteen kaikki uudet uskonnolliset liikkeet ja mainitsee niillä olevan tiettyjä opillisia yhtäläisyyksiä, kuten esimerkiksi moraaliohjeet, säännöllinen uskonnonharjoitus, nykyhetkeä painottava sanoma ja maallikkojohtoisuus.⁹¹ Tämän jälkeen *Arkissa* niputetaan kaikki millennialistiset liikkeet yhteen ja otetaan esiin niille kaikille yhteisiä piirteitä. Millennialistisille liikkeille yhteisiä opillisia korostuksia käsitellään yhden tekstikappaleen verran, noin yksi kolmasosa oppikirjan sivusta. Lisäksi oppia kuvailee yksi virke myöhemmin toimintaa ja taustaa kuvailevien tekstikappaleiden välissä. Kaikkia millennialistisiä liikkeitä yhdistää *Arkin* mukaan seuraavat opilliset erityispiirteet: messiaan nopean paluun odotus, paluuta edeltävät suuret katastrofit, Jumalan taistelu pahuutta vastaan ja uuden Jumalan valtakunnan syntyminen.

⁸⁹ *Matkakirja* on oppikirjoista ainoa, joka käyttää termiä kirkkoraamattu viitatessaan Suomen Luterilaisessa perinteessä vakiintuneeseen raamatunkäännöksen.

⁹⁰ *Matkakirja*, 155–156.

⁹¹ *Arkki*, 143.

Arkki ei käsittele varsinaisesti Jehovan todistajien opillista ulottuvuutta kuin muuttamalla sanalla, mikä näennäisestä asiallisuudestaan huolimatta ei tee suurtakaan eroa Jehovan todistajien ja kristittyjen välille: ”Jehovan todistajat uskovat kirjaimellisesti Kristuksen toiseen tulemiseen ja maanpäällisen Jumalan valtakunnan pystyttämiseen.”⁹²

Lopuksi kootaan havainnot siitä, millaisen kuvan tarkastellut oppikirjat sitten antoivat Jehovan todistajista. Systemaattista metodia analyysissä hyödyntäen huomattiin oppikirjojen tekstien eroavan toisistaan monin tavoin. Lähilukumenetelmä paljasti oppikirjojen väliset erot koko Jehovan todistajiin käytetyn tekstimäärän suhteen. Tutkimuskysymysten mukaisten ulottuvuuksien, taustan, opin ja toiminnan, käsittelyyn käytetyn palstatilan määrä vaihteli myös oppikirjojen välillä. Analyysin taustateorianaan käytetyn opetussuunnitelman perusteiden valossa kävi ilmi, että oppikirjat noudattivat myös oletettuja reunaehtoja toisistaan poikkeavasti.

Silta, *Virta* ja *Portti* kuvasivat liikettä asiallisella, tietokirjatyypisellä otteella. *Silta* ja *Virta* noudattivat opetussuunnitelman reunaehtoja painottaen liikkeen toiminnallista ja opillista ulottuvuutta, mutta tämä toteutui käytännössä taustan ulottuvuuden käsittelyn vähäisyytenä. *Portti* kuvasi liikkeen toiminnan, taustan ja opillista ulottuvuutta kaikkia yhtä laajasti. Kaikkien kolmen kirjan ansiot olivat tiedon välittämisessä ja selkeydessä, kaikki kolme toimivat tietokirjoina hyvin. Kysymys on kuitenkin oppikirjoista eikä pelkistä tietokirjoista, joten voidaan kysyä, onko kasvatuksellisen ja didaktisen lähestymistavan sivuuttaminen kaikilta osin perusteltua. Lisäksi mikään kolmesta oppikirjasta ei tuonut esille esimerkiksi liikkeen jättämiseen liittyviä ongelmia Jehovan todistajien käsiteltäessä huolimatta siitä, että Jehovan todistajiin liitetyt ongelmat ovat yleisesti sangen tunnettuja.

Arkissa valittiin selkeästi muista oppikirjoista poikkeava lähestymistapa uusien uskonnollisten liikkeiden käsittelyyn. Millenianilistiset liikkeet niputettiin *Arkissa* yhteen ja yhtenä esimerkkinä tällaisista liikkeistä käytettiin Jehovan todistajia. Tässä tutkimuksessa lähestymistapaa nimitetään analyysin perusteella didaktiseksi lähestymistavaksi, koska *Arkin* pyrkimys oli selkeästi opettaa ymmärtämään suuria kokonaisuuksia yksityiskohtien kustannuksella. Jehovan todistajien osalta käsiteltiin lähinnä liikkeen taustan ja lyhyesti toiminnan ulottuvuutta. Opillinen ulottuvuus käsiteltiin

⁹² *Arkki*, 146.

suurempien kokonaisuuksien kautta. Didaktinen lähestymistapa on oppikirjan käyttö-tarkoituksen huomioiden osaltaan perusteltu. Kuitenkin analyysin taustateorian, eli opetussuunnitelman perusteiden, valossa käytännön toteutus asettaa tiettyjä ongelmia, koska liikkeet tulisi hahmottaa toiminnan ja opin näkökulmaa painottaen. Erityisesti Jehovan todistajien toiminnallinen ja opillinen ulottuvuus jää *Arkissa* vähälle käsitte-lylle. Tietokirjatyypistä lähestymistapaa hyödyntävien oppikirjojen tavoin *Arkki* ei ota esiin Jehovan todistajiin, sen paremmin kuin muihinkaan millennialistisiin liikkei-siin, liittyviä ongelmia.

Matkakirjassa näkyy Jehovan todistajien käsittelyssä selvästi kasvatuksellinen ote. Siinä missä toiset oppikirjat pyrkivät kielenkäytöllään antamaan melko objektiivisen ja neutraalin kuvauksen Jehovan todistajista, *Matkakirja* viestittää sanavalinnoillaan selvästi asenteelliseen, jopa varoittavaan sävyyn. Asenteesta kielivät sanavalintojen lisäksi myös sisällölliset seikat: patriarkaalisen perhemallin ja siihen liittyvän per-heenjäsenten keskinäisen hierarkian korostaminen, samoin kuin erottamisen yhtey-dessä tapahtuvan perhesiteiden katkeamisen esille ottaminen herättävät ajatuksia, mutta paljastavat samalla jotain kirjoittajan tai kirjoittajien mahdollisista taka-ajatuksista. Kasvatuksellisesta näkökulmasta on perusteltua ottaa esille myös Jehovan todistajien yhteisöön liittyvät ongelmat. Voimakas ongelmien painottaminen ja va-roittavan sävyn käyttäminen on kuitenkin riskialtista. Analyysin taustateorian, ope-tussuunnitelman perusteiden, valossa on ongelmallista, että *Matkakirja* ei tuo esiin Jehovan todistajien toiminnasta käytännössä yhtään positiiviseksi tai oikein edes neutraaliksi tulkittavaa näkökulmaa.

Analyysin mukaan ensimmäisen tutkimusluvun tulosten perusteella oppikirjoista näyttäisi löytyvän kolme erilaista tapaa käsitellä uskonnollisia liikkeitä: tietokirja-tyypistä, didaktista tai kasvatuksellista lähestymistapaa hyödyntävä. Tutkimuksen edetessä katsotaan, onko lähestymistapoihin liittyvä johtopäätös uskottava.

3. OPPIKIRJOJEN ANTAMA KUVA MAP-KIRKOSTA

Tässä luvussa tarkasteltava ei-kristillisen uskonnollisuuden muoto, MAP-kirkko, on Jehovan todistajien tavoin kristillisperäinen liike. Sekin on kuitenkin ajautunut opillisesti niin kauas kristinuskosta, etteivät kristilliset yhteisöt pidä sitä kristinuskon sisäisenä liikkeenä. Oppikirjat käyttävät mormonikirkosta yleisesti liikkeen itsekin itseltään käyttämää nimitystä MAP-kirkko, joka tarkoittaa Myöhempien Aikojen Pyhien kirkkoa. Nimitys on käytössä myös tässä tutkimuksessa.

Kuten edellisessä tutkimusluvussa, tässäkin luvussa tarkastellaan nimenomaan oppikirjojen antamaa kuvaa MAP-kirkosta, ja tutkimuskirjallisuuteen viitataan vain tilanteissa, joissa oppikirjasta löytyvä tieto poikkeaa merkittävästi tutkimuskirjallisuudesta nousevan käsityksen kanssa. MAP-kirkkoa tarkastellaan taustan, (ensisijaisesti Suomen kontekstissa, mutta myös yleisellä tasolla), opillisen ja toiminnallisen ulottuvuuden näkökulmasta. Kaikkia oppikirjoja analysoidaan rinnakkain siten, että jokaisen tutkimuskysymyksen kohdalla kirjojen tekstejä verrataan toisiinsa ja muodostetaan täten se kuva, jonka oppikirjat MAP-kirkosta antavat.

Kaikissa viidessä tutkittavassa oppikirjassa käsitellään MAP-kirkkoa. Käsittelyn laajuus poikkeaa kuitenkin suuresti kirjojen välillä. Selkeästi laajimman ja yksityiskohtaisimman esittelyn MAP-kirkosta tarjoaa *Portti*, jossa aihetta käsitellään yhteensä neljä oppikirjan sivua.⁹³ Suurempi kokonaisuus, johon MAP-kirkko *Portissa* kytketään, on sama kuin Jehovan todistajia käsittelevän luvun, eli pääluku ”Kristillisperäiset liikkeet”. *Silta* ja *Virta* ovat jälleen lähes täysin identtisiä sisältönsä suhteen: molemmissa kirjoissa MAP-kirkkoa käsitellään noin kaksi sivua.⁹⁴ *Sillassa* ja *Virrassa* kytketään *Portin* tavoin MAP-kirkon käsittely samaan kokonaisuuteen, kuin Jehovan todistajienkin, eli alalukuun ”Muut kristilliset ja kristillisperäiset liikkeet”.

Arkki käsittelee MAP-kirkkoa yhden sivun verran niin ikään samassa laajemmassa kokonaisuudessa kuin Jehovan todistajiakin, luvussa ”Uudet uskonnolliset liikkeet” alaluvussa ”Uuden ilmoituksen tuojat”.⁹⁵ Rinnakkaisia kategorioita uusille uskonnol-

⁹³ *Portti*, 175–179.

⁹⁴ *Silta*, 173–176 & *Virta*, 159–161.

⁹⁵ *Arkki*, 148.

lisille liikkeille *Arkissa* ovat ”Karismaattiset henkilöt”, ”Salaisen tiedon välittäjät”, ”Ajattoman viisauden opettajat” ja ”Itsensä kehittämiseen perustuvat liikkeet”.⁹⁶

Matkakirjassa MAP-kirkko käsitellään hyvin lyhyesti: vain puolen sivun verran.⁹⁷ Laajempi kokonaisuus johon liike kytkeytyy, on sama kuin Jehovan todistajillakin: pääluku ”Uskonnolliset yhteisöt” ja alaluku ”Muut kristilliset ja kristinuskon pohjalta syntyneet yhteisöt”. Samassa pääluvussa käsitellään omina alalukuinaan suomalaisten sitoutumista uskonnollisiin yhteisöihin, kristillisiä herätysliikkeitä, ”Muut kristilliset kirkot” ja ei-kristilliset yhteisöt.⁹⁸ Kaikissa muissa oppikirjoissa paitsi *Matkakirjassa* käytetään MAP-kirkon esittelyn yhteydessä myös kuvia ja niiden välittämään kuvaan tarkasteltavasta liikkeestä kiinnitetään analyysissä niin ikään huomiota.

3.1. MAP-Kirkon taustan ulottuvuus

Sillassa teksti jakaantuu ulottuvuuksien näkökulmasta tarkasteltuna melko tarkasti kolmeen osaan, joten MAP-kirkon taustaan ulottuvuutta käsitellään siis yksi kolmasosa koko tekstistä. Tässä tapauksessa se tarkoittaa noin puolta oppikirjan sivua ja yhtä puolen sivun kokoista kuvaa. Taustaa käsittelevä osuus tekstistä sijoittuu ensimmäiseksi ennen toiminnan ja opin ulottuvuutta. Ensimmäinen taustaa käsittelevä asia joka *Sillassa* otetaan esille, on MAP-kirkon organisaation rakenne. Organisaatio kuvataan keskusjohtoiseksi. Keskusjohto koostuu presidentistä ja hänen neuvonantajistaan, ja heidän alaisuudessaan toimii neuvosto. Keskusjohdon mainitaan sijaitsevan Salt Lake Cityssä Yhdysvalloissa. Keskusjohdon ulkopuolella MAP-kirkon organisaation mainitaan jakaantuvan kansainvälisiin vyöhykkeisiin ja vyöhykkeiden vaaroihin, jotka *Sillassa* rinnastetaan luterilaisen kirkon hiippakuntiin. Paikallistasolla toimivat seurakunnat. Alimmaksi ja samalla tärkeimmäksi tasoksi organisaatiossa mainitaan perhe ja sivulauseessa todetaan isän olevan perheen pää:

Kirkon perusyksikkö on perhe, jota johtaa hengellisissä asioissa perheen isä. Kaikki kirkon miespuoliset jäsenet saavat halutessaan pappeuden. Pappi voi esimerkiksi suorittaa pyhiä toimituksia ja siunata sairaita.⁹⁹

⁹⁶ Arkki, 7.

⁹⁷ Matkakirja, 156.

⁹⁸ Matkakirja, 5.

⁹⁹ Silta, 173.

Toinen *Sillassa* esille tuleva MAP-kirkkoa taustoittava asia on liikkeen saapuminen Suomeen. Liikkeen mainitaan saapuneen Suomeen Ruotsista ja ensimmäinen seurakunta mainitaan perustetuksi vuonna 1876. MAP-kirkko rekisteröityi *Sillan* mukaan uskonnolliseksi yhdyskunnaksi vuonna 1940 ja siinä mainitaan olevan nykyisin 3000 jäsentä. MAP-kirkon yhteyteen on sijoitettu kuva, jossa kuvatekstin mukaan on Espoon temppeli. Muuta kuvasta ei mainita.¹⁰⁰

MAP-kirkon organisaatio kuvataan *Sillassa* selkeästi ja johdonmukaisesti. Sitä voidaan pitää jopa didaktisena ansiona. Samoin kuva istuu luontevasti MAP-kirkon yhteyteen, vaikkei se varsinaisesti taustasta kerro mitään, vaan havainnollistaa osaltaan toiminnallista ulottuvuutta. Kuva on kuitenkin keskellä aukeamaa. Siksi se ei ole sidottu pelkästään taustan yhteyteen, ja sen paikka on toimiva. Teksti on asiatyylistä, retorisesti neutraalia ja johdonmukaista. Pienenä epäjohdonmukaisuutena voidaan pitää sitä, että organisaation esittelyn jälkeen otetaan esille toiminnan ulottuvuuteen kuuluvia asioita ja sen jälkeen palataan MAP-kirkon taustaan Suomessa. Tämä ei kuitenkaan horjuta sitä jänteveyttä, jonka napakka organisaation esittely saa aikaan. Taustan osalta *Sillan* ja *Virran* teksti on täysin sama lukuun ottamatta liikkeen kannattajamäärää, joka vanhemmassa painoksessa eli *Virrassa* mainitaan suuremmaksi (noin 4000 jäsentä).¹⁰¹

Portti käsittelee MAP-kirkon taustan ulottuvuutta kaikista tutkittavista oppikirjoista laajimmin. Verratessa ulottuvuuksia *Portin* sisällä MAP-kirkon taustan ulottuvuus on kuitenkin kaikkein suppein osa koko liikkeen esittelyä. Opin ja toiminnan ulottuvuutta käsitellään kaksi sivua, taustaa vain yksi. Taustan esittely tulee *Portissa* ensimmäisenä, samana tapaan kuin *Virrassa* ja *Sillassakin*. Ensimmäisenä kerrotaan liikkeen perustajan, Joseph Smithin, vaiheista ja kuinka ne johtivat MAP-kirkon syntyyn:

Ennen kirkon perustamista Smith kertoi saaneensa ilmestyksiä, joissa kohtasin Jumalan ja Jeesuksen. Smith kertoi nähneensä ilmestyksissä myös enkeli Moronin, joka ilmoitti maahan kätkeytyistä kultaisista levyistä. Levyihin oli kirjoitettu Amerikan maiden asukkaiden historia sekä evankeliumi. Smithin mukaan hän löysi levyt ja käänsi ne kirjureiden avulla englanniksi.

¹⁰⁰ Silta, 174.

¹⁰¹ Virta, 159–160.

Mormonit perustivat Utahiin kaupungin nimeltä Salt Lake City, josta kehittyi MAP-kirkon uskonnollinen ja hallinnollinen keskus.¹⁰²

Seuraavaksi näkökulma siirretään Suomen tilanteeseen: kerrotaan MAP-kirkon tulleen Suomeen Ruotsista 1860-luvulla ja rekisteröityneen uskonnolliseksi yhdyskunnaksi 1940. Samassa yhteydessä Portti mainitsee mormonien kokeneen ongelmia lähetystyössään Suomen MAP-kirkon alkuaikoina.

Valtiovalta ei suvainnut liikkeen tekemää lähetystyötä ja lähetysaarnajia karkotettiin maasta. - - Mormonit suhtautuvat Suomen valtioon myönteisesti, ja kirkon jäsenet suorittavat yleensä asepalveluksen.

Vielä lopuksi mainitaan Espooseen rakennetusta temppelistä ja MAP-kirkon jäsenmäärästä Suomessa: 4500. Taustan yhteyteen on ujutettu vielä maininnat valtiomyönteisyydestä ja vain miehille sallitusta pappudesta. Samalla sivulla on myös kuva Espoon temppelistä.¹⁰³

Portti käyttää selkeää, asiatyylistä ja retorisesti neutraalia kieltä, hyvin samankaltaista kuin *Virta* ja *Silta*. *Portin* esittely MAP-kirkosta yleensä ja näin ollen myös sen taustasta on huomattavan paljon yksityiskohtaisempaa kuin muilla tutkittavilla oppikirjoilla. Teksti on rakenteeltaan, sisällöltään ja kielenkäytöltään hämmästyttävän samanlaista Ketolan *Uskonnot Suomessa 2008:n* kanssa, melkein kuin referaattia suoraan kyseisestä opuksesta. Huomionarvoinen on maininta valtiomyönteisyydestä ja asepalveluksen suorittamisesta. Miksi se on haluttu ottaa esille? Yksi mahdollisuus on se, että MAP-kirkkoa ja Jehovan todistajia käsitellään *Portissa* (kuten melkein kaikissa tutkituissa oppikirjoissa) hyvin lähekkäin. Tästä syystä on didaktisessa ja kasvatuksellisessakin mielessä relevanttia tehdä näkyväksi myös tämä selkeä ero kahden tietyllä tavalla samankaltaisen liikkeen välillä. Kuva Espoon temppelistä istuu paikalleen ongelmitta, koska siitä mainitaan myös itse tekstissä.

Matkakirja on kaikista tutkittavista oppikirjoista selvästi niukkasanaanisin sekä MAP-kirkosta ylipäättään että etenkin taustan ulottuvuuden suhteen. Kontrasti varsinkin *Porttiin* on suuri, sillä *Matkakirja* tyytyy esittelemään MAP-kirkon taustaa vain yhden, samalla koko liikkeen esittelyn aloittavan, virkkeen verran. Maininnan arvoiseksi

¹⁰² Portti, 175.

¹⁰³ Portti, 175.

katsotaan vain liikkeen Suomeen saapuminen 1800-luvulla ja uskonnolliseksi yhdyskunnaksi rekisteröityminen 1900-luvulla.¹⁰⁴

Arkki poikkeaa MAP-kirkonkin kohdalla kokonaisratkaisuineen kaikista muista tutkittavana olevista oppikirjoista, ja ratkaisu vaikuttaa myös MAP-kirkon taustan ulottuvuuden käsittelyyn. *Arkissa* käsitellään MAP-kirkkoa yhden sivun verran, mutta koko esittely on erotettu varsinaisesta leipätekstistä keltaisella rasteroituun laatikkoon. Tekstimäärällisesti suurin osa koko MAP-kirkon käsittelyä käytetään taustan ulottuvuuden kuvaamiseen ja esimerkiksi toiminnan ulottuvuuteen liittyviä asioita kuvataan vain hyvin lyhyesti.¹⁰⁵

Arkki mainitsee MAP-kirkon perustajaksi Joseph Smithin ja referoi samassa yhteydessä hänen elämäntarinansa pääpiirteissään. Sen jälkeen otetaan esiin itse liikkeen perustamiseen johtaneet vaiheet:

Toisessa näyissä enkeli nimeltä Moroni kertoi hänelle [Joseph Smithille] lähistölle kätkeyistä kultalaatoista. Smith löysi laatat, käänsi niissä olevan kirjoituksen ja julkaisi vuonna 1930 teoksen Mormonin kirja. Nimi viittaa profeetta Mormoniin, yhteen kirjoittajista. - - Kirja kertoo muinoin Amerikkaan saapuneista Israelin heimoista ja Kristuksen käynnistä Amerikassa ylösnousemuksen jälkeen. Kertomuksen mukaan intiaanit polveutuvat eräästä juutalaisheimosta, jonka Jumala kirosi sen pahuuden tähden.

Vielä kerrotaan MAP-kirkon syntyvaiheista Amerikassa:

Kirkko kasvoi nopeasti ja samalla sen vastustus lisääntyi. Kannattaja joutuivat siirtymään New Yorkin osavaltiota Ohioon, sitten Missouriin ja sieltä Illinoisiin. Vuonna 1844 Smith joutui selkkauksiin joidenkin kirkon entisten jäsenten kanssa ja päätyi vankilaan, jossa vihastunut joukkio tappoi hänet. Smithin seuraajaksi valittiin Brigham Young, joka johti jäsenet Utahiin.¹⁰⁶

Taustan ulottuvuutta ei ole tällä tarkkuudella käsitelty muissa oppikirjoissa, joten kysymys on *Arkin* valitsemasta painotuksesta. Tutkimuskirjallisuus vahvistaa tiedot oikeiksi. *Arkin* tekstissä mainitaan keskellä tekstiä parin virkkeen verran liikkeen opillisesta ja vielä lyhyemmin toiminnan ulottuvuudesta. Lopuksi näkökulma palaa

¹⁰⁴ Matkakirja, 156.

¹⁰⁵ *Arkki*, 148.

¹⁰⁶ *Arkki*, 148.

vielä taustaan. *Arkissa* mainitaan liikkeen saapumisesta Suomeen vuonna 1860 ja jäsenmäärästä, jonka kerrotaan olevan 3300.¹⁰⁷

Sekä *Arkin* että *Matkakirjan* teksti on kielenkäytöllisesti taustan ulottuvuuden yhteydessä ja oikeastaan läpi koko liikkeen kuvauksen asiatyylisiä, selkeää ja retorisesti neutraalia eikä näin ollen sisällä samanlaista implisiittistä kannanottoa kuin Jehovan todistajien kuvaus. *Matkakirja* esittelee MAP-kirkon taustan ulottuvuutta niin vähän, että siitä ei kannata tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Voi kuitenkin pohtia, mistä *Matkakirja* vaikenee ja miksi. Opetussuunnitelman reunaehdot huomioiden näkökulman ja painotuksen kuuluukin olla muualla kuin liikkeen taustassa. Kuitenkin liian suppea taustan esittely asettuu hiukan ristiriitaan lukion yleissivistävän periaatteen kanssa. On hankala löytää perusteluja sille, miksi ottaa oppikirjassa esittelyyn jokin tietty uskonnollinen liike, mutta jättää se lähes kokonaan taustoittamatta.

Arkin lähestymistapa on lähestulkoon päinvastainen verrattuna *Matkakirjaan*. Taustan ulottuvuutta kuvataan erittäin yksityiskohtaisesti, mutta se näyttäisi tapahtuvan muiden liikkeen ulottuvuuksien esittelyn kustannuksella. Mielenkiintoista on pohtia sitä, miksi *Arkissa* Jehovan todistajia esitellään etenkin taustan ulottuvuuden osalta hyvin suppeasti ja MAP-kirkkoa erittäin laveasti ja seikkaperäisesti. Ratkaisu on mahdollista tulkita osaksi didaktista kokonaisratkaisua, mutta se aiheuttaa myös ongelmia. Jehovan todistajat ja MAP-kirkko ovat kaksi erilaista uskonnollista liikettä, joilla ei taustansa puolesta ole juurikaan yhtäläisyyksiä. Siksi liikkeitä yhdeksi kokonaisuudeksi niputtava kokonaisratkaisu aiheuttaa virhetulkintojen mahdollisuuden.

Yleisesti ottaen oppikirjat poikkeavat MAP-kirkon taustan, samoin kuin itse asiassa opillisen ja toiminnankin ulottuvuuden, osalta toisistaan eniten asiasisältöjensä suhteen. Retorisissa lähestymistavoissa tai rakenteellisissa ratkaisuihin ei löydy samanlaisia huomattavia eroja kuin Jehovan todistajien kohdalla. *Virta* ja *Silta* ovat jälleen lähes täydellisesti identtisiä MAP-kirkon taustan ulottuvuutta kuvatessaan. *Portti* tarjoaa laajimman ja yksityiskohtaisimman tiedon, *Matkakirjassa* taustaa kuvataan vain yhdellä virkkeellä, ja *Arkissa* käsitellään lähes pelkästään taustaa muiden ulottuvuuksien kustannuksella.

¹⁰⁷ Arkki, 148.

3.2. MAP-Kirkon toiminnan ulottuvuus

Silta käsittelee MAP-kirkon toiminnallista ulottuvuutta suurin piirtein saman verran kuin taustaakin. Toimintaa käsittelevä tekstiosuus jää vain hieman epäjohdonmukaisesti kahden taustan ulottuvuutta käsittelevän tekstiosuuden väliin. Tärkeimpänä ja keskeisimpänä liikkeen toiminnan muotona mainitaan sakramenttikokoukset. Samassa yhteydessä esitellään lyhyesti niiden sisältö: laulamista, rukousta sekä sakramentin¹⁰⁸ siunaaminen ja sen jakaminen nimenomaan seurakunnan jäsenille.

Seurakunta kokoontuu sunnuntaisin seurakuntakeskuksiin viettämään jumalanpalvelusta eli sakramenttikokousta. - - olennaisena osana on sakramentin (leivän ja veden) siunaaminen ja jakaminen. Sakramentti jaetaan seurakunnan jäsenille.

Sakramenttikokousten lisäksi seurakuntien mainitaan järjestävän esimerkiksi pyhäkouluja, ryhmäkokouksia sekä harrastus- ja urheilutoimintaa eri-ikäisille jäsenille. Samassa yhteydessä mainitaan kirkon saavan tarvittavat varat toimintaansa jäsentensä lahjoituksista eli kymmenyksistä.¹⁰⁹

Sillassa toiminnan ulottuvuuden yhteydessä esitellään lisäksi mormonitemppelin toimintaa:

Mormonien pyhin paikka on temppeli, jossa esimerkiksi solmitaan avioliitto ja suoritetaan kaste. Temppelitoimituksia suoritetaan myös kuolleiden sukulaisten puolesta.

Toiminnan esittelyn yhteydessä on kuva mormoninuorukaisesta ja kuvatekstissä kerrotaan lyhyesti MAP-kirkon tekemästä lähetystyöstä. *Silta* kertoo, että lähetystyötä tekevät pääasiassa nuoret miehet eri puolilla maailmaa ja ennen lähtöään he saavat työhönsä koulutuksen, jonka aikana opiskellaan esimerkiksi kohdemaan kieli.¹¹⁰

Silta esittelee MAP-kirkon keskeiset toimintamuodot asiallisesti ja johdonmukaisesti, eikä tekstin kielenkäyttö vihjaa kannanottoihin puolesta tai vastaan. Puutteena tai vaihtoehtoisesti ominaispiirteenä voidaan pitää *Sillan* ratkaisua pienentää toimintamuotojen esittelyistä lähetystyö vain kuvatekstin yhteyteen, vaikka se esimerkiksi tutkimuskirjallisuudessa esitetään yhtenä tärkeimmistä toimintamuodoista.

¹⁰⁸ MAP-kirkon ehtoollinen muistuttaa kristittyjen ehtoollista, mutta viinin sijasta tarjotaan vettä. Virta, 174.

¹⁰⁹ *Silta*, 174.

¹¹⁰ *Silta*, 174–175.

Sillan tekstissä on yksi räikeä ristiriita suhteessa liikettä käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. *Silta* kertoo, että mormonien sakramentti jaetaan seurakunnan jäsenille. Kuitenkin sekä Heino että Ketola kirjoittavat tutkimuksissaan mormonien sakramentin olevan avoin myös seurakuntaan tai MAP-kirkkoon kuulumattomille.¹¹¹ Tätä voidaan pitää melko suurenakin ongelmana, koska se vaikuttaa selkeästi siihen, kuinka ekumeenisena tai suvaitsevana liikkeenä kuva MAP-kirkosta piiryy. Ei ole sama, jaetaanko ehtoollinen kaikille vai pelkästään seurakunnan jäsenille, varsinkin jos se esitellään vieläpä osana koko liikkeen tärkeintä toimintamuotoa, suorastaan sen ytimenä.

Toinen ongelma *Sillan* tekstissä liittyy kuolleille tehtäviin toimituksiin, kuten kasteseen ja avioliittoon vihkimiseen. Tekstissä esitetään hieman irtonaisesti sekä hyvin puutteellisesti koko kuolleille toimittamisen periaate. *Silta* jättää esimerkiksi kokonaan mainitsematta MAP-kirkon toimintamuodoista sukututkimuksen. Tämä siitähin huolimatta, että tutkimuskirjallisuudessa mormonit mainitaan suorastaan urauurtaviksi toimijoiksi koko kyseisen tutkimuksen kentällä.¹¹² Lisäksi kuolleille tehtävien toimitusten yhteydessä olisi perusteltua mainita, että ajatusmalliin kuuluu idea kuolleiden omasta halusta ottaa toimitukset vastaan.¹¹³ Tämän seikan mainitsematta jättäminen luo helposti väärän kuvan koko toimituksen luonteesta. Toimitukset voisi tavallaan tulkita tahdottoman pakkokäännyttämiseksi, vaikka kysymys on mormonien näkökulmasta itse asiassa enemmänkin kaikkien pelastumisen varmistamisesta.

MAP-kirkon toiminnallista ulottuvuutta tarkasteltaessa on käsiteltävä *Silta* ja *Virta* erikseen, koska tällä kertaa tulee esiin näidenkin kahden välillä muutamia pieniä mutta huomionarvoisia eroja. *Virta* on MAP-kirkon toiminnallista ulottuvuutta käsitellessään sekä rakenteellisesti että sisällöllisesti ja jopa kirjaimellisesti muuten yhtenevä *Sillan* kanssa, mutta *Virrasta* puuttuu kokonaan maininta sekä temppeleistä että myös kuolleille tehtävistä toimituksista. *Virrassakin* on kuva nuorista lähdössä lähetystyöhön, mutta kuva ei ole sama kuin *Sillassa* ja kuvateksti esittelee lähetystyötoimintaa hieman *Siltaa* seikkaperäisemmin.¹¹⁴ Kuten edellä analyysissä on osoitettu, uudem-

¹¹¹Heino 1997, 184 & Ketola 2008, 149.

¹¹²Ketola 2008, 149.

¹¹³Mormonit ajattelevat yleisesti, että kuolleilla on vapaa tahto. Näin ollen he ovat kuolemansa jälkeen vapaita joko ottamaan vastaan tai kieltäytymään heille tehdyistä toimituksista. Ks. esim. Heino 1997 & Ketola 2008.

¹¹⁴*Virta*, 160.

paan painokseen tulleita lisäyksiä ei voida pitää kaikilta osin onnistuneina ratkaisuuina. Kuolleille tehtävien toimitusten esille ottaminen ei näin puutteellisesti esitettyinä puolla paikkaansa osana tekstiä.

Portti esittelee MAP-kirkon toiminnan ulottuvuutta yhteensä kaksi sivua liikkeen esittelyn lopussa. Ensimmäisenä toiminnan muotona esitellään toimitukset: upotuskaste ja konfirmaatio. Kaste mainitaan olevan saatavilla kahdeksanvuotiaille ja siitä vanhemmille. Seuraavaksi käsitellään kirkkorakennuksen ja temppelin eroa toimitusten paikkana:

Kaste toimitetaan tavallisissa kirkkorakennuksissa, mutta muita pyhiä toimituksia suoritetaan temppelissä. Sinne pääsevät vain sellaiset jäsenet, jotka noudattavat Kristuksen opetuksia elämässään.

Jäsenten erottelua ei selitetä *Portissa* enempää. Epäselväksi jää, ketä ovat muut jäsenet.

Porttikin ottaa esille sijaistoimitukset kuolleiden puolesta: kaste tai ehtoollinen, joka suoritetaan temppelissä, ja kuollut voi vapaan tahtonsa takia päättää ottaako toimituksen vastaan. Sijaistoimitukset mainitaan syyksi ansioituneelle sukututkimuskulttuurille. Tekstin yhteydessä on kuva Juha Ikosen esikoisromaanin kannesta *Myöhempien aikojen pyhiä*. Kirja kertoo kuvatekstin mukaan Salt Lake Citystä Suomeen lähetystyöhön tulleista mormonipojista.

Seuraavaksi *Portti* ottaa esille MAP-kirkon toimintamuodoista jumalanpalveluksen eli sakramenttikokouksen:

MAP-kirkon tärkein kokous on sunnuntaisin järjestettävä jumalanpalvelus- eli sakramenttikokous, joka pidetään mormoniseurakunnassa. Sen aikana jaetaan pyhä ehtoollinen - -. Myös ne, jotka eivät kuulu MAP-kirkkoon, voivat osallistua ehtoolliselle.

MAP-kirkon mainitaan organisoivan myös muuta toimintaa kaiken ikäisille jäsenilleen. Esimerkkinä mainitaan erilaiset apujärjestöt, kuten naisten Apuyhdistys, lasten Alkeisyhdistys ja miehille suunnatut pappeuden ryhmät.¹¹⁵ Järjestöjen toiminnasta ei kerrota *Portissa* tarkemmin mitään.

¹¹⁵ *Portti*, 177.

Portti ottaa esille lähetystyön korostuneen roolin MAP-kirkon toimintamuotona ja avaa sen sisältöä seikkaperäisesti. Toiminnan esimerkiksi mainitaan olevan perhekuntien rahoittamaa ja järjestämää ja sitä tehdään myös humanitäärisen avun muodossa. Lähetystyön yhteydessä *Portissa* otetaan esiin myös MAP-kirkon ekumeeninen suvaitsevaisuus:

Omista painotuksistaan huolimatta mormonikirkko suhtautuu myönteisesti kristillisiin kirkkoihin ja on mukana Kirkkojen maailmanneuvostossa tarkkailijajäsenenä.

Samalla sivulla on noin puolen sivun kokoinen kuva nuorista mormonipojista. Kuva-tekstin mukaan he ovat lähdössä lähetystyöhön Suomeen.¹¹⁶

Viimeisenä *Portti* esittelee vielä kappaleen verran MAP-kirkon organisaation rakennetta. Organisaatio mainitaan kolmiosaiseksi:

MAP-kirkko jakaantuu hallinnollisesti yleiseen, alueelliseen ja paikalliseen tasoon. Yleisen tason eli keskushallinnon muodostavat Salt Lake Cityssä sijaitsevat pappesusjohtajat. Kirkkoa johtaa presidentti, jota pidetään Joseph Smith nuoremman seuraajana. Alueellinen hallinto koostuu vaarnoista eli paikallistasolla toimivien seurakuntien yhteenliittymistä. MAP-kirkon seurakunnat pidetään pieninä, jotta ne voisivat säilyttää perheenkaltaisen ilmapiirin.

Lopuksi esitellään vielä MAP-kirkon rahoitusta, jonka mainitaan toimivan kymmenyksillä. Lahjoitukset mainitaan vapaaehtoisiksi ja niitä jaetaan myös vähävaraisimmille kirkon jäsenille sekä katastrofiapuun. Toiminta mainitaan omavaraiseksi eikä siihen oteta velkaa.¹¹⁷

Portti esittelee MAP-kirkon toiminnallisen ulottuvuuden todella kattavasti ja yksityiskohtaisesti. Tekstin retorinen sävy on neutraali, mutta kuitenkin *Portin* esittelemänä MAP-kirkosta piiryy neutraalia positiivisempi kuva. Tämä johtuu esimerkiksi siitä, että kirjassa tuodaan esille liikkeen toimintaan liittyvää vapaaehtoisuutta ja avoimuutta. Sisällöllisesti teksti on jälleen pitkälti kuin referaattia Ketolan *Uskonnot Suomessa 2008:sta*. Erikoisuus on *Portin* käyttämä termi ”pappesusjohtajat”, jonka sisältöä ei oppikirjan tekstissä tai sanastossa selitetä tarkemmin.

¹¹⁶ *Portti*, 178.

¹¹⁷ *Portti*, 179.

Portin tekstistä löytyy yksi sisällöllinen ongelma koskien MAP-kirkon toimintamuotoja. Se johtuu ristiriitaisuudesta kahden kirkollisia toimituksia kuvaavan kappaleen välillä. Tekstistä muodostuu ensimmäisen kappaleen perusteella kuva, että MAP-kirkon kirkollisista toimituksista vain kaste suoritetaan kirkkorakennuksissa ja kaikki muut toimitukset temppelissä, jonne on sivullisilta pääsy kielletty. Seuraavassa kappaleessa kerrotaan kuitenkin ehtoollisesta eli sakramenttikokouksesta, jonka mainitaan olevan avoin myös liikkeeseen kuulumattomille. Tekstissä ei varsinaisesti oteta kantaa siihen, onko ehtoollinen mormoneille pyhä toimitus, mutta se käsitys lukijalle tekstistä syntyy kun siitä puhutaan sakramenttikokouksen sisältönä. Kuinka ehtoollinen voi olla kaikille avoin, jos sitä vietetään vain paikassa jonne on sivullisilta pääsy kielletty? Tutkimuskirjallisuudesta selviää, että ehtoollinen on pyhä toimitus ja sitä vietetään myös MAP-paikalliskirkoissa¹¹⁸. *Portissa* virheellisesti väitetään, että kaste olisi ainoa pyhä toimitus, jota paikalliskirkoissa vietetään.

Matkakirja käsittelee *Portin* tapaan MAP-kirkon toiminnan ulottuvuutta viimeisenä liikettä koskevana ulottuvuutena. Toimintaa käsitellään kolmella virkkeellä. Aluksi mainitaan mormonien raittiista ja terveellisistä elämäntavoista. Lisäksi mainitaan lyhyesti lähetystyöstä keskeisenä toimintamuotona: sitä tehdään Suomesta ja Suomeen ja lähetystyön aikana mormoninuoret elävät yksinkertaista elämää tutkien pyhiä kirjoituksia. *Matkakirjassa* ei ole mormonien yhteydessä kuvia.¹¹⁹

Matkakirjan vähäsanaisuus jatkuu MAP-kirkon taustasta myös toiminnan ulottuvuuteen ja tekstissä vaietaankin melkein kaikista liikkeen toimintamuodoista. Ratkaisu herättää paljon kysymyksiä *Matkakirjan* tarkoitusperistä kristillisperäisten eikristillisten liikkeiden käsittelyssä. Jehovan todistajat ja mormonit on sijoitettu peräkkäin ja Jehovan todistajat on käsitelty pääpiirteissään, mutta melko asenteellisesti. Tämän jälkeen MAP-kirkko käsitellään erittäin suppeasti etenkin taustan ja toiminnan ulottuvuuden osalta.

Matkakirjan ratkaisun voi tulkita niin, että lukijan mahdollisesti halutaan niputtavan nämä kaksi liikettä mielessään. MAP-kirkko esitellään ikään kuin Jehovan todistajien pikkuveljenä. Siksi sama asenteellinen ja paheksuva suhtautuminen, joka *Matkakirjasta* välittyy Jehovan todistajien yhteydessä, vaikuttaa myös MAP-kirkosta synty-

¹¹⁸ Heino 1997, 184.

¹¹⁹ *Matkakirja*, 156.

vään kuvaan. On melkein tarpeetonta mainita kuinka ongelmallista on sekä didaktisessa mielessä että opetussuunnitelman valossa samastaa kaksi tiettyä samankaltaisuutta sisältävää, mutta kuitenkin omaleimaista ja erilaista ei-kristillistä kristillispe- räistä liikettä.

Arkki esittelee MAP-kirkon toiminnallista ulottuvuutta vielä *Matkakirjaakin* vähäsa- naisemmin: liikkeen toimintaa käsitellään vain yhdellä lauseella. Ainoa *Arkin* rele- vantiksi katsoma fakta MAP-kirkon toiminnasta on, että sen jäsenet tekevät sukutut- kimusta. Lisäksi *Arkissa* on MAP-kirkon yhteydessä kuva mormoninuorukaisista puvut päällä polvirukouksessa. Kuvalla ei ole ollenkaan kuvatekstiä, joten se jää irto- naiseksi.¹²⁰

Arkin ratkaisu on käsitellä MAP-kirkon taustaa laveasti, ilmeisesti toiminnan ulottu- vuuden kustannuksella. *Arkki* ei esitellyt tarkemmin Jehovan todistajien toimintaa eikä valitseman didaktisen kokonaisratkaisun takia edes uusien uskonnollisten liik- keiden toimintaa. Ongelmallisuus suhteessa opetussuunnitelman reunaehtoihin on siksi jo tuttu. *Arkki* noudattaa koko uusia uskonnollisia liikkeitä koskevan luvun ajan samaa rakenteellista kokonaisratkaisua ja ainakin didaktisen johdonmukaisuuden nä- kökulmasta ratkaisu on perusteltavissa.

3.3. MAP-Kirkon opillinen ulottuvuus

MAP-kirkon opillisen ulottuvuuden käsittelyssä *Silta* ja *Virta* palaavat takaisin ident- tiseen esitystapaansa, joten ainoat erot kirjojen teksteissä tulivat MAP-kirkon toimin- nan ulottuvuutta kuvaavassa osuudessa. Molemmissa opillista ulottuvuutta kuvaava osuus tulee MAP-kirkkoa käsittelevästä tekstiosuudesta viimeisenä. Laajuus on ident- tinen, mutta *Virrassa* on pienempi fonttikoko ja sivut ovat pienempiä, joten laajuus vaikuttaa sivumäärällisesti pienemmältä. Molempien oppikirjojen MAP-kirkon opil- lista ulottuvuutta käsittelevä osuus on määrällisesti vajaa puolet koko liikettä käsitte- levästä tekstistä. Syystä tai toisesta molemmissa WSOY:n oppikirjoissa on MAP- kirkon yhteydessä esitelty erillisessä harmaalla rasteroidussa laatikossa teosofia. Tä- mä yksityiskohta löytyi vain *Virrasta* ja *Sillasta*.¹²¹

¹²⁰ *Arkki*, 148.

¹²¹ *Silta*, 175–176 & *Virta*, 160–161.

Ensimmäisenä *Sillassa* ja *Virrassa* mainitaan MAP-kirkon pyhistä kirjoituksista, että Raamatun lisäksi on myös muita pyhiä kirjoituksia. Näistä kirjoista mainitaan Mormonin kirja, Oppi ja liitot sekä Kallisarvoinen helmi. Samassa yhteydessä mainitaan että mormonien oppi voi täydentyä. Kirjoitusten sisältöjä ei esitellä tarkemmin ollenkaan. *Sillassa* ja *Virrassa* kerrotaan MAP-kirkon edustavan mielestään alkuperäistä Jeesuksen ajan kirkkoa, jota profeetta Joseph Smith alkoi palauttaa entiselleen. Vahvoihin sanakäänteihin mainitaan kolminaisuusopin eroavan kristinuskon käsityksestä:

MAP-kirkko ei hyväksy kristinuskon kolminaisuusoppia. Isä, Poika ja Pyhä Henki ovat jumaluuden erillisiä jäseniä, eivät yksi ja sama Jumala. Isä on johtava jumaluus, jonka tahtoa myös Poika ja Pyhä Henki toteuttavat.

Lopuksi otetaan esille Joseph Smithin säätämä terveyslaki, johon MAP-kirkon jäsenien terveiden elämäntapojen korostus pohjautuu. Kokonaan *Sillan* ja *Virran* oma korostus on maininta kymmenen käskyn auktoriteetista ja kuudennen käskyn erityiskorostuksesta.

Kirkon jäsenet opetetaan noudattamaan kymmentä käskyä, joista erityisen tärkeänä pidetään kuudetta käskyä ”Älä tee aviorikosta”. Avioliiton ulkopuolisia suhteita ei hyväksytä.¹²²

Tekstin sisäisiltä retorisisiltä keinoiltaan *Silta* ja *Virta* ovat yleisesti ottaen kautta linjan hyvin neutraaleja ja asiatyylisiä. Sen takia tiettyjä sanavalintoja käyttämällä tiukan pesäeron tekeminen kristillisen kolminaisuusopin kanssa kiinnittää huomion. Erilaisuuden korostaminen saattaa joissain tapauksessa viestiä implisiittisestä paheksunnasta ilmiötä kohtaan, mutta tässä tapauksessa ratkaisun voi myös perustella pedagogisesti. Kolminaisuusoppi on kuitenkin yksi keskeisiä opillisia ajatuksia kristillisessä teologiassa ja siksi riittävä huomion kiinnittäminen sitä koskeviin ajatuseroihin auttaa ymmärtämään esimerkiksi miksei MAP-kirkko ole osa kristillistä kirkkoa.

Silta ja *Virta* korostivat kymmenen käskyn roolia MAP-kirkon opillisena ydinajatuksena. Erityisesti niissä painotettiin aviorikoksen vääryyttä. Väite ei sinänsä ole virheellinen, mutta tutkimuskirjallisuuden perusteella kymmenen käskyn rooli ei nouse mitenkään erityisen keskeiseksi MAP-kirkon opilliseksi erityispiirteeksi. Lähinnä se otetaan lähinnä esille yhtenä monista. Nyt *Sillan* ja *Virran* teksteistä tulee se kuva, että kymmenen käskyä olisi kolminaisuusopin ohella MAP-kirkon keskeinen opilli-

¹²² Silta, 175–176 & Virta, 160–161.

nen korostus. Huomionarvoista on myös se, että kymmenen käskyn yhteydessä mainitaan erityisesti aviorikoksesta. Kuitenkaan MAP-kirkkoon sen alkuaikoina kuulunut moniavioisuutta ei mainita ollenkaan. Se ei tietysti ole liikkeen nykytilanteen kannalta mitenkään olennaista, koska moniavioisuus ei nykyaikana enää kuulu varsinaisen MAP-kirkon käytäntöihin.¹²³

Portti käsittelee myös MAP-kirkon opillista ulottuvuutta kaikista tutkimuksen kohteena olevista oppikirjoista laajimmin. Kuten toimintaa, myös opillista ulottuvuutta on käsitelty noin kahden sivun verran. Tämä tarkoittaa noin kahta viidesosaa koko MAP-kirkkoa käsittelevästä tekstistä. *Portissa* liikkeen opillinen ulottuvuus käsitellään taustan jälkeen, ennen toiminnallista ulottuvuutta. Kuten *Silta* ja *Virta*, myös *Portti* aloittaa opillisen ulottuvuuden kuvauksen ottamalla esiin MAP-kirkon pyhät kirjoitukset. Näiksi kirjoituksiksi mainitaan Raamatun lisäksi Mormonin kirja, Oppi ja liitot sekä Kallisarvoinen helmi. Myös *Portissa* kerrotaan, että MAP-kirkon oppi voi täydentyä. Edellisten tavoin *Portissakaan* ei kerrota kirjoitusten sisällöstä enempää. *Portissa* MAP-kirkon mainitaan myös pitävän itseään apostolisen alkukirkon seuraajina samaan tapaan kuin *Sillassa* ja *Virrassa*.¹²⁴

Portissa otetaan esille myös perisyntiopin puuttuminen ja korostetaan ihmisen vapaan tahdon ja vastuullisen toiminnan merkitystä toiminnassa. Armon käsitettä korostetaan lopullisen pelastuksen mahdollistajana: Kristuksen sovitustyön kautta ylösnousemus ja syntien anteeksi saaminen ovat mahdollisia. Mormonin elämän tarkoituksiksi mainitaan jumalallistuminen, eli kehittyminen Jumalan kaltaiseksi kasteen ja muiden pyhien toimitusten kautta. Tämän jälkeen *Portti* esittelee MAP-kirkon käsityksen kolminaisuusopista:

Kirkon käsitys kolminaisuusopista poikkeaa kristillisten kirkkojen opetuksista. Mormonikirkon mukaan Jumala on luonut Pojan ja Pyhän Hengen. Isä on johtava jumaluus, jonka tahtoa muut toteuttavat. Isän ja Pojan opetetaan olevan aineellisia olentoja ihmisen tavoin, mutta Pyhää Henkeä pidetään henkipersoonana.¹²⁵

Tutkittavista oppikirjoista ainoastaan *Portti* mainitsee MAP-kirkon käsityksen siitä, kuinka Jeesuksen toinen tuleminen tapahtuu Yhdysvalloissa ja Amerikan mantereelle syntyä uusi tuhatvuotinen valtakunta. Tuolloin koittaa myös kuolleiden ylösnousemus

¹²³ Ketola 2008, 148.

¹²⁴ *Portti*, 176.

¹²⁵ *Portti*, 176.

ja erottelu siitä, ketkä pääsevät taivaaseen ja ketkä joutuvat kadotukseen. Taivaassa mainitaan olevan useita kirkkausasteita ja vain mormonien mainitaan pelastuvan. *Portissa* mainitaan terveiden elämäntapojen korostus samaan tapaan kuin *Sillassa* ja *Virrassa*, mutta korostuksen opillisia perusteluja ei mainita. Myös moniavioisuus otetaan esille lyhyesti:

Liikkeen historian alkuvaiheessa moniavioisuus sallittiin Vanhan Testamentin mallin mukaisesti. Käytännöstä luovuttiin 1800-luvun loppupuolella, mutta Yhdysvalloissa on yhä mormonikirkosta eronneita pieniä ryhmiä, joissa miehillä on useita vaimoja.¹²⁶

Portti käsittelee MAP-kirkon sielun käsitettä ”omaleimaisena erityispiirteenä” ja san-gen kattavasti:

Yksi kirkon omaleimaisista piirteistä on oppi siitä, että tempelissä avioliiton solmineet miehet ja naiset on liitetty yhteen ”ajaksi ja koko iankaikkisuudeksi”. Tällä tarkoitetaan sitä, että parin ja ihanteellisessa tapauksessa koko perheen uskotaan olevan yhdessä maallisen elämän lisäksi myös tuonpuoleisessa. Siellä he viettävät perhe-elämää ja voivat saada henkilapsia.¹²⁷

Sitaatti on huomionarvoinen siksi, että tätä taustaa vasten myös mormonien käsitys toiminnan yhteydessä esitellyistä sijaistoimituksista muuttuu ymmärrettävämmäksi ja didaktisesti loogiseksi. Ilman tätä taustoitusta koko ajatus sijaistoimituksista tuntuu niin kummalliselta, että se saattaa jopa herättää lukijassa ennakkoluuloja liikettä kohtaan.

Portin teksti on myös MAP-kirkon opillien ulottuvuuden kuvauksessa tietokirjamaisen yksityiskohtaista ja kattavaa, samoin kuin tyylillisesti asiatyylistä ja retorisesti neutraalia. *Portti* ei tee samanlaista sanavalintaa kolminaisuusopin yhteydessä kuin *Silta* ja *Virta*, joten kolminaisuusoppi ei nouse samalla tavalla esiin. *Portti* esittelee oppia jopa niin laajasti, että lukijan on kertalukemisella haastavaa hahmottaa, mitkä kaikista opillisista erityispiirteistä ovat ne keskeisimmät. Ansioksi *Portin* tekstille on laskettava edellä siteerattu sisällöllinen ja didaktinen rakenteellinen seikka, jonka avulla niinkin haastava asia kuin sijaistoimitukset kuolleille saadaan helpohkosti lukijan ymmärrettäväksi ilman väärinkäsityksiä. Tämä siitäkin huolimatta, että esimerkiksi käsitettä henkilapsi ei ryhdytä avaamaan tarkemmin.

¹²⁶ *Portti*, 176–177.

¹²⁷ *Portti*, 177.

Matkakirja käsittelee MAP-kirkon opillista ulottuvuutta valtaosan, yli puolet, siitä vajaan oppikirjan sivusta, joka kattaa koko liikkeen käsittelyn. Opillisen ulottuvuuden käsittely on tekstin sisäisessä rakenteessa toisena, taustan ja toiminnan ulottuvuuden välissä. Ensimmäinen esille otettu asia on MAP-kirkon käsitys itsestään Jumalan palauttamana kristillisenä kirkkona ja samalla mainitaan myös myönteinen suhtautuminen muita kirkkoja kohtaan. Seuraavaksi mainitaan MAP-kirkon pyhät kirjoitukset, joita ovat *Matkakirjankin* mukaan Raamattu, Mormonin kirja, Opin ja Liiton kirja sekä Kallisarvoinen helmi. Opin mainitaan voivan täydentyä. *Matkakirja* mainitsee kolminaisuusopista:

Mormonit uskovat Jeesukseen henkilökohtaisena vapahtajana, mutta eivät jaa perinteistä kristillistä käsitystä kolminaisuusopista.

Opin eroista ei kuitenkaan mainita tarkemmin mitään. Mormonin elämäntehtäväksi mainitaan Jumalan kaltaisuuteen kehittymisen pyrkimys. Vapaan tahdon vaikutus yksilön elämän valinnoissa mainitaan myös, mutta kuitenkin lopullisen pelastumisen kerrotaan tapahtuvan Kristuksen sovitusyön kautta.¹²⁸

Kuten jo taustan ja toiminnan ulottuvuuden käsittelyn yhteydessä tuli todettua, *Matkakirja* on todella niukkasanainen käsitellessään MAP-kirkkoa. Informaation kapeuden takia jää pois paljon sellaista relevanttiakin tietoa, joka muissa oppikirjoissa on otettu esille. Tämä ei voi olla vaikuttamatta siihen kuvaan MAP-kirkosta, joka *Matkakirjaa* lukemalla muodostuu. Millä perusteella esille otetaan monista seikoista juuri nämä harvat ja tietyt? Onko kirjan kirjoitusvaiheessa huomioitu, millainen kuva MAP-kirkosta muodostuu valittuja piirteitä korostamalla?

Samaa voi pohtia myös edellisessä alaluvussa esille nostetusta tulkinnasta Jehovan todistajien ja MAP-kirkon yhteen liittämistä. Onko se kirjantekijöiden tietoinen valinta vai syntykö tulkinta lukijalle kirjoittajien tahattomien ratkaisujen seurauksena? Kuten sanottu, näin niukkasanainen liikkeen käsittely on ristiriidassa opetussuunnitelman perusteiden kanssa. Kärjekkäästi voisi kysyä, olisiko opetussuunnitelman valossa suurempi puute, mutta didaktisesti ja kokonaisuutena pienempi paha, jättää koko MAP-kirkkoa koskeva teksti pois väärin käsitysten välttämiseksi.

¹²⁸ *Matkakirja*, 156.

Arkki käsittelee MAP-kirkon oppia kahden tekstikappaleen verran, noin yhden kolmasosan koko tekstistä. Rakenteellisesti opillista ulottuvuutta käsittelevät kappaleet sijoittuvat taustan ja toiminnan väliin, vaikka toiminnallisen ulottuvuuden osa MAP-kirkon esittelyä on liitetty viimeiseksi virkkeeksi jälkimmäiseen oppia kuvaavaan kappaleeseen. *Matkakirjan* tavoin *Arkkikin* ottaa ensimmäisenä esiin MAP-kirkon käsityksen itsestään alkuperäisenä Kristuksen perustamana kirkkona. Opillinen ero kristinuskoon on seuraava esille otettu asia ja kolminaisuusopin erilaisuus siitä annettu esimerkki.

Kuitenkin sillä (MAP-kirkolla) on oppeja, joita useimmat kristityt eivät pidä kristillisinä. Näitä ovat käsitys kolminaisuudesta kolmena erillisenä persoonana, joista Isä ja Poika ovat aineellisia olentoja ja vain Pyhä Henki on henkipersona.

Seuraavassa kappaleessa *Arkki* esittelee MAP-kirkon pelastuskäsitystä: pelastus riippuu uskosta Kristukseen, syntien katumisesta, Pyhän Hengen vastaanottamisesta ja uskon kestävyydestä. Hyvin lyhyesti otetaan esiin sijaistoimitukset kuolleille:

Yksi MAP-kirkon vähemmän tavanomaisista piirteistä on kuolleiden kaste. Kirkon jäsen voi ottaa kasteen jonkun kuolleen puolesta.¹²⁹

Muuta tästä opillisesti hankalasta asiasta ei mainita, vaan seuraava esitelty asia kuuluu toiminnan ulottuvuuteen. Mainittu on sukututkimuksen tekeminen, jota kerrotaan harrastettavan kastamattomien jäsenten löytämiseksi.¹³⁰

Arkin esittely MAP-kirkon opillisesta ulottuvuudesta on laajuudeltaan suurin piirtein samaa tasoa kuin *Matkakirjan* vastaava. Ainoa ero on maininta kasteen ottamisesta kuolleiden puolesta. Maininta nostaa esiin sama ongelma kuin *Sillassa*: liian lyhyesti käsiteltynä hankalahko opillinen asia herättää vain kysymyksiä ja sitä kautta myös mahdollisesti ennakkoluuloja. Neutraalin ja ennakkoluulottoman kuvan muodostamiseksi liikkeestä voi pohtia koko opillisen erityispiirteen esille ottamisen tarpeellisuutta. Kannattaako oppia mainita, jos sitä ei ole mahdollista käsitellä sen vaatimalla tarkkuudella?

Toinen huomio liittyy kolminaisuusopista käytettyyn ilmaisutapaan: ”Isä ja Poika ovat aineellisia olentoja ja vain Pyhä Henki on henkipersona.” Lause sisältää kään-

¹²⁹ *Arkki*, 148.

¹³⁰ *Arkki*, 148.

teisenä väitteen, että useimpien kristittyjen mielestä kolminaisuusopissa olisi kysymys siitä, että kaikki kolme, Isä, Poika ja Pyhä Henki, olisivat henkipersoonia. Tämä ei kuitenkaan esimerkiksi luterilaisen kirkon katekismuksen mukaan ole mikään valitseva konsensus.¹³¹

Lopuksi kootaan vielä yhteen oppikirjojen muodostamaa kuvaa MAP-kirkosta. Analyysin yhtenä tehtävän oli kiinnittää huomiota tekstin ulkoasuun, eli kuinka uskonnon eri ulottuvuudet painottuvat tekstimäärällisesti tarkasteltuna. Lisäksi analyysin kohteena oli oppikirjoissa käytetty ilmaisu. Analyysi osoitti, että *Silta*, *Virta* ja *Portti* jatkoivat edelleen samalla tietokirjatyypillisellä lähestymistavalla, joka kirjoista löytyy Jehovan todistajienkin käsittelyssä. Tekstin retoriset keinot olivat kaikissa kirjoissa neutraaleja ja tietokirjalle sopivia, ainoastaan kolminaisuusopin erilaisuuden korostamisessa *Silta* ja *Virta* ottivat voimakkaammin eroa korostavan lähestymistavan. Tietokirjatyypilliset oppikirjat käyttivät myös kuvia tyyliinsä kuuluvasti: kuvat olivat relevantteja ja kuvatekstit informatiivisia.

Analyysin taustateoriaa eli opetus suunnitelman perusteita vasten tarkasteltuna näiden kolmen oppikirjan voidaan myös ajatella mahtuvan asetettuun raamiin uskonnollisten liikkeiden eri ulottuvuuksien käsittelyssä. Taustateorian asettamat reunaehdot toiminnan ja opin näkökulman korostamisesta tulivat analyysin perusteella täytetyiksi. Oppikirjojen kesken oli kuitenkin joitakin sisällöllisiä eroavaisuuksia, mikä vaikutti tietokirjatyypillisen lähestymistavan onnistumiseen. Ongelmalliseksi muodostui esimerkiksi MAP-kirkossa kuolleille tehtävien sakramenttitoimitusten oppi, jonka esittelyssä vain *Portti* onnistui ongelmitta ja joka *Virrasta* puuttui kokonaan.

Matkakirja ja *Arkki* erosivat kolmesta tietokirjatyypillisestä oppikirjasta monin tavoin. *Arkki* vaikuttaisi analyysin perusteella noudattavan samaa kokonaisratkaisua, kuin koko pääluvussa ”Uudet uskonnolliset liikkeet”, johon kuului myös Jehovan todistajien käsittely. Koko luvussa ei esitellä yksittäisten uskonnollisten liikkeiden toiminnallista ulottuvuutta, vaan toiminta nivotaan yhteen kaikille uusille uskonnollisille liikkeille tyypillisen toiminnan piirteiksi. Jehovan todistajien ja MAP-kirkon käsittelyssä *Arkki* vaikuttaisi siis noudattavan didaktiseksi tässä tutkimuksessa määriteltävää lähestymistapaa, joka muotoutui jo ensimmäisen tutkimusluvun havaintojen perusteella.

¹³¹ Katekismus 1999, 32–59.

Matkakirjan niukkasanaisuus MAP-kirkkoa esitellessä on mahdollista tulkita tarkoitukselliseksi rinnastukseksi Jehovan todistajiin. Tällöin samat erityispiirteet ja myös ongelmat, jotka *Matkakirja* kohdisti implisiittisesti Jehovan todistajiin, tulisivat myös MAP-kirkon osaksi. Tämä on ongelmallista, koska kyse on eri liikkeestä eivätkä samat erityispiirteet samoista kritiikin kohteista välttämättä ole todellisuuteen perustuvia. Jos oletetaan *Matkakirjan* tekemä liikkeiden rinnastaminen tietoisesti valinnaksi, voisi *Matkakirjan* tällöin väljästi tulkita noudattavan ensimmäisessä tutkimusluvussa löydettyä kasvatuksellista lähestymistapaa. Havaintojen perusteella rinnastus ei kuitenkaan ole välttämättä tietoinen, jolloin *Matkakirjan* pakottaminen ”kasvatukselliseen muottiin” ei ole ainoa oikea tulkinta asiasta.

Kirjat poikkesivat myös kuvien käytössä: *Arkissa* oli yksi kuva ilman kuvatekstiä ja *Matkakirjassa* ei kuvia ollut. Systemaattisen analyysin taustateorianä tässä tutkimuksessa käytettävän opetussuunnitelman perusteiden viitoittamat painotukset oli sivuutettu molemmissa oppikirjoissa. Painopisteen olisi kuulunut olla toiminnan ja opin ulottuvuudessa, mutta *Arkki* painotti taustan ulottuvuutta eikä käsitellyt toiminnallista ulottuvuutta ollenkaan. *Matkakirjassa* oli puutteita sekä taustan että toiminnan ulottuvuuden osalta.

4. OPPIKIRJOJEN ANTAMA KUVA ISLAMISTA SUOMESSA

Tämä tutkimuksen neljäs luku käsittelee oppikirjojen antamaa kuvaa islamista Suomessa. Näkökulma siirtyy siis kristillisperäisistä ei-kristillisistä uskonnollisista liikkeistä Suomessa vaikuttaviin maailmanuskontoihin. Esille otetaan kaksi merkittävintä ei-kristillistä maailmanuskontoa: islam ja juutalaisuus. Tutkittaessa oppikirjojen antamaa kuvaa kyseisistä uskonnoista on otettava huomioon, että näitä kahta uskontoa käsitellään myös maailmanuskontoja käsittelevällä lukion uskonnon kurssilla.¹³² Kyseinen kurssi on suoritettava ennen suomalaisen uskonnollisuuden kurssia. Tästä syystä on perusteltua kirjantekijöiden näkökulmasta olettaa islamin, samoin kuin juutalaisuudenkin, olevan oppilaille ennestään tuttuja.

Tutkittavista oppikirjoista kaikki käsittelevät oman islamia ja muslimeita omassa alaluvussaan pois lukien *Matkakirja*, joka käsittelee islamia kaksi sivua luvussa ”Ei-kristilliset yhteisöt” alaluvussa ”Maailmanuskonnot Suomessa.”¹³³ *Silta* käsittelee islamia kuuden oppikirjan sivun verran luvussa ”Islam Suomessa.”¹³⁴ *Virrassa* vastaavanimisen luvun sivumäärä on viisi sivua.¹³⁵ Kahdesta edellisestä tutkimusluvusta poiketen tässä luvussa kaikkia viittä oppikirjaa on tarkasteltava itsenäisesti, sillä *Silta* ja *Virta*, jotka aikaisemmissa tutkimusluvuissa olivat lähes identtisiä, ovat nyt valinneet toisistaan poikkeavan lähestymistavan käsiteltävään aiheeseen. *Portti* käsittelee islamia niin ikään luvussa ”Islam Suomessa”, yhteensä kahdeksan sivun verran.¹³⁶ *Arkissa* käsitellään islamia seitsemän sivun verran alaluvussa ”Muslimit Suomessa.”¹³⁷

Edellisten tutkimuslukujen tapaan tämäkin luku jakaantuu kolmeen osaan johdannossa mainittujen tutkimuskysymysten mukaisesti. Oppikirjoja tarkastellaan siis islamin taustan Suomessa, liikkeen opillisen ja liikkeen toiminnallisen ulottuvuuden näkökulmasta. Kaikkia oppikirjoja analysoidaan rinnakkain siten, että jokaisen tutkimuskysymyksen kohdalla kirjojen tekstejä verrataan toisiinsa ja muodostetaan täten se kuva, jonka oppikirjat islamista Suomessa antavat. Kaikki viisi tutkittavana olevaa oppikirjaa poikkeavat rakenteellisilta ratkaisuilta toisistaan islamia käsiteltäessä. Jotta

¹³² Opetushallitus 2006, 160–161

¹³³ *Matkakirja*, 157–158.

¹³⁴ *Silta*, 180–185.

¹³⁵ *Virta*, 164–168.

¹³⁶ *Portti*, 192–199.

¹³⁷ *Arkki*, 135–141.

analyysi ulottuvuuksien näkökulmasta olisi mielekkäästi ymmärrettävissä, on tarpeen avata kirjojen rakenteellisia ratkaisuja ennen varsinaiseen analyysiin siirtymistä.

Sillan esittely islamista Suomessa rakentuu seuraavasti: ensiksi käsitellään Suomen vanhimman islamilaisen yhteisön, tataarien, tausta ja nykytilanne Suomessa. Tataarien jälkeen kuvataan maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien taustan ulottuvuutta, nykytilannetta ja toiminnallista ulottuvuutta. Seuraavaksi maahanmuuttajina Suomeen tulleista muslimeista erotetaan esimerkiksi yksi ryhmä: somalit, joiden taustan ulottuvuutta käsitellään erikseen. Somalien arjessa vaikuttavan uskonnollisuuden kautta tulee esille myös islamin opillinen ulottuvuus.¹³⁸ Saman kustantajan oppikirja *Virta* ottaa ensiksi esille islamin kannattajamäärän Suomessa, mikä tässä tutkimuksessa katsotaan taustan käsittelyksi. Sen jälkeen käsitellään tataareja täysin samoilla sanoilla kuin *Sillassa*. Tämän jälkeen kerrotaan somaleiden taustasta ja arjesta. Arjesta kertovat sanakäänteet ovat identtisiä *Sillan* kanssa. Lopuksi *Virrassa* kuvataan muslimiyhteisöjä Suomessa sekä niiden toimintaa.¹³⁹

Portin johdantokappale islamiin Suomessa jakaantuu tutkimusteemoittain tarkasteltuna taustan ulottuvuuteen ja opilliseen ulottuvuuteen. *Portti* aloittaa islamin käsittelyn kertaamalla lyhyesti islamin keskeiset opilliset elementit. Sen jälkeen taustan ulottuvuuteen liittyen *Portti* kertoo yleisellä tasolla islamin Suomeen saapumisen taustaa. Lopuksi johdannossa *Portti* mainitsee islamin kielellisen, kulttuurisen ja uskonnollisuuden moninaisuudesta ja yleisimmistä suuntauksista. Ensimmäisessä syventävässä luvussa *Portissa* käsitellään tataareita kaikkien kolmen ulottuvuuden näkökulmasta. Toisessa kuvataan maahanmuuttajataustaisia muslimeja vastaavalla tavalla. Kolmas luku käsittelee muslimien integroitumista suomalaiseen yhteiskuntaan ja luvussa on löydettävissä opillisen ja toiminnallisen ulottuvuuden teemoihin kuuluvia asioita.¹⁴⁰

Arkissa johdantoluku islamiin Suomessa alkaa elävällä kuvauksella muslimien rukoushetkestä, jonka jälkeen kerrotaan muslimien määrästä Suomessa. Ensimmäisessä

¹³⁸ Silta, 180–185. Somalien ottaminen esimerkiksi on erikoinen ratkaisu, koska somalien islam on esimerkiksi opillisesti saanut voimakkaasti vaikutteita somalikulttuurista, eikä siksi edusta opillisesti muslimien maailmanlaajuisista valtavirtaa. *Sillan* ratkaisu on perusteltavissa sillä, että maahanmuuttajia tulleita muslimeita on Suomessa hyvin monenkirjavia joukko ja heidän harjoittamansa islam myös siksi hyvin hajanainen ja monipiirteinen kokonaisuus. Rajallisen sivumäärän puitteissa on yhden esimerkin nostaminen pakon sanelemaa, vaikka saattaakin aiheuttaa väärinymmärryksen koko islamin monenkirjaisuudesta Suomessa.

¹³⁹ *Virta*, 164–168.

¹⁴⁰ *Portti*, 192–199.

syventävässä alaluvussa käsitellään maahanmuuttajina Suomeen tulleita muslimeita taustan ja toiminnan ulottuvuuden näkökulmasta. Toiminnan ulottuvuutta käsitellään luvussa pääasiassa Suomeen perustettujen muslimiyhteisöjen kautta. Opillinen ulottuvuus islamista tulee esiin toisessa syventävässä alaluvussa, jossa käsitellään muslimielämän erityispiirteitä ja opilliset piirteet käydään läpi arjen uskonnolle asettamien haasteiden kautta. Tataarit on *Arkissa* rasteroitu erilliseen laatikkoon ikään kuin kuriositeetiksi, mikä onkin perusteltua koska tataareja on vähän ja he ovat paljolti eristäytyneet tuoreemmista maahanmuuttajista.¹⁴¹

Matkakirja käsittelee ensimmäisenä tataareita sekä myöhemmin maahanmuuttajina Suomeen tulleita muslimeita taustan osalta rinnakkain. Seuraavassa kappaleessa käsitellään kuitenkin vain tataareiden toiminnallista ulottuvuutta. Tämä on hiukan yllättävä painotus, koska tataareita on Suomessa vakiintuneesta asemastaan huolimatta vähän verrattuna myöhempisiin maahanmuuttajataustaisiin muslimeihin. Kolmas kappale käytetään maahanmuuttajataustaisten muslimien lukumäärän kartoittamiseen liittyvien ongelmien käsittelyyn, mikä lasketaan taustan ulottuvuuteen kuuluvaksi. Aivan lopuksi käsitellään lyhyesti myöhemmin maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien harjoittaman islamin toiminnallista ulottuvuutta.¹⁴²

4.1. Islamin taustan ulottuvuus Suomessa

Sillassa käsitellään islamin taustan ulottuvuutta Suomessa noin puolitoista sivua. Kaikkiaan islamia Suomessa käsitellään *Sillassa* kuuden sivun verran. Taustan ulottuvuuden käsittely jakautuu *Sillan* tekstissä siten, että ensin kerrotaan tataarien taustasta: heidän mainitaan saapuneen Venäjältä 1800-luvulla ja heidän mainitaan järjestäytyneen seurakunnallisesti 1900-luvun alussa. Suomen tataarien mainitaan saaneen uskonnonharjoitusoikeuden uskonnonvapauslain myötä vuonna 1923. Vuonna 1925 perustettiin Suomen Islam-seurakunta, joka sai vihkimisoikeuden seurakuntaan kuuluville aviopareille. Jumalanpalveluksia mainitaan pidetyn tuolloin yksityisasunnossa. Tataareilla mainitaan olevan omat hautausmaat Helsingissä ja Turussa. Tataariseurakuntaan *Silta* mainitsee nykyisin kuuluvan 700 jäsentä.¹⁴³

¹⁴¹ Arkki, 135–141.

¹⁴² Matkakirja, 157–158.

¹⁴³ Silta, 180.

Tataarien taustan lisäksi *Silta* taustoittaa myös ensimmäisen polven maahanmuuttajia, jotka se mainitsee Suomen suurimmaksi muslimiryhmäksi. Lukumäärän arvioinnin kerrotaan olevan hankalaa, koska maahanmuuttajien uskontokuntaa ei tilastoida ja suurin osa ei ole rekisteröitynyt uskonnollisten yhdyskuntien jäseniksi. Arvioksi maahanmuuttajien määrästä annetaan synnyinmaan perusteella 45 000 muslimia, joista puolet on alle 20-vuotiaita. Suomalaisia islamiin kääntyneitä mainitaan olevan noin 1 000 henkeä. Suurimman osan maahanmuuttajista kerrotaan olevan sunnimuslimeita. Suomalaisista käännyttämisistä kertoo lisäksi puolen sivun kuva, jossa on suomalainen nuori mies palestiinalaishuivi kaulassa ja hunnuista päätellen maahanmuuttajana Suomeen tullut muslimityttö vierellään. Kuvatekstissä kerrotaan suomalaisten syistä kääntyä islamiin: joidenkin kerrotaan löytäneen islamin puolisonsa välityksillä ja joillekin sen arvellaan edustavan vastaideologiaa ja -kulttuuria.¹⁴⁴ Kuvasta syntyy kiinnostava mielikuva, koska todellisuudessa suurin osa suomalaisista muslimikäännyttämisistä on muslimin kanssa naimisiin menneitä naisia.

Kolmantena taustan ulottuvuuteen liittyvänä teemana *Silta* erottelee maahanmuuttajista somalit omaksi etniseksi ryhmäkseen ja käsittelee heidän taustaansa Suomessa. Somalien mainitaan olevan suurin yksittäinen etninen muslimiryhmä, heitä on Suomessa *Sillan* mukaan 10 000¹⁴⁵. Heidän mainitaan olevan sunnimuslimeja, mutta muuten epäyhtenäinen ryhmä. Heidän koulutustaustansa mainitaan hyvin sekalaiseksi: osa heistä on korkeasti koulutettuja ja jotkut eivät olleet Suomeen tullessaan edes lukutaitoisia. Somalien järjestäytymisestä *Silta* mainitsee:

Yhteiskunnallisesti somalit ovat olleet aktiivisia kunnallispolitiikassa. Somaleilla on yhteistyöjärjestö, mutta Somalian sekasortoisen sisällissodan ja heimouskonnollisuuden takia Suomessa toimii silti noin 40 somaliyhdistystä.¹⁴⁶

Tekstin perusteella jää kuitenkin epäselväksi, miksi sekasortoiset olot johtavat useaan jäsenyhdistykseen Suomessa. Aivan koko Islamia käsittelevän kappaleen päätteeksi löytyy maininta muista muslimiryhmistä Suomessa:

¹⁴⁴ *Silta*, 181.

¹⁴⁵ Väestörekisterikeskuksen tiedot tuoreimmat tilastot vuodelta 2012 ja 2012 tietävät kertoa, että Suomessa asuvien somalian kansalaisten ja Suomen kansalaisuuden saaneiden somaliasta muuttaneiden määrä on 10 095. *Sillan* antama luku on siis hyvin ajantasainen. Tilastokeskus, väestötilastot: http://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#kansalaisuus.

¹⁴⁶ *Silta*, 183.

Somalien lisäksi muita merkittäviä muslimiryhmiä on irakilaiden, pohjoisafrikkalaisten, turkkilaisten, iranilaisten, kurdien, ja albaanien yhteisöissä. Entisen Jugoslavian alueelta Bosniasta on myös tullut muslimimaahanmuuttajia.¹⁴⁷

Silta esittelee somalit muuten maittain, mutta pohjoisafrikkalaiset ovat jostain syystä erittelemätön ryhmä. Lisäksi entisen Jugoslavian alueelta on tullut Kosovon albaaneja.

Sillan ratkaisu kertoa Suomen muslimeista kolmella eri tasolla ei ole tässä tutkimuksessa tarkasteltavista oppikirjoista ainoa lajissaan. Taustan ulottuvuutta tutkittaessa ratkaisu toimii. Yksi lisäkysymys herää muista maahanmuuttajamuslimeista ja heidän taustastaan. Maahanmuuttajina Suomeen tulleita muslimeja arvioidaan olevan 45 000 ja somaleita 10 000. Kuitenkaan muita etnisiä ryhmiä ei mainita muuten kuin nimeltä. Ketä kaikki 35 000 muuta muslimia tarkemmin ovat ja mikä heidän taustansa on? Kuinka loput 35 000 muslimia esimerkiksi jakaantuvat eri etnisiin ryhmiin? Lukija jää kaipaamaan edes pientä lisäinformaatiota myös muista muslimiryhmistä ja niiden taustasta. Retorisilta keinoiltaan oppikirjan teksti ei juuri pyri välittämään asenteita, pikemminkin lukijalle tulee sellainen kuva, että kannan ottamista pyritään tieteen tahdon välttämään. Oppikirjan kuvien käyttö tausta ulottuvuuden yhteydessä on relevanttia ja syventää suomalaisten käännyneiden roolia islaminuskoisten kirjossa.

Virrassa muslimien taustan ulottuvuutta Suomessa käsitellään melko tarkkaan kaksi oppikirjan sivua viidestä koko islamia Suomessa käsittelevästä sivusta. *Virta* aloittaa islamin taustoittamisen kertomalla suurimman osan suomalaisista muslimeista olevan maahanmuuttajia. Tämän jälkeen seuraa kuvaus lukumäärän tarkan määrittämisen ongelmista; myös *Virrassa* niiden mainitaan liittyvän maahanmuuttajien uskonnon tilastoimattomuuteen sekä uskontokuntaan kuulumattomuuteen.

Maahanmuuttajien synnyinmaan perusteella on arvioitu, että islamilaisesta kulttuurista tulevia ihmisiä olisi Suomessa noin 20 000 – 30 000. Suomalaisia islamiin kääntyneitä on joitakin satoja.¹⁴⁸

Lukumäärät ovat yllättävän alhaisia. *Virta* mainitsee suomalaisten muslimien olevan epäyhtenäinen ryhmä. Syyksi mainitaan kielellinen, kulttuurinen ja uskonnon harjoittamisen taustan erilaisuus.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Silta, 185.

¹⁴⁸ Virta, 164.

Yleisen johdannon jälkeen *Virrassa* esitellään tataarien taustaa. Tämä osa tekstistä on pilkulleen sama kuin *Sillassa*.¹⁵⁰ Tämä johtunee kirjasarjojen samoista kirjoittajista. *Sillasta* poiketen *Virta* esittelee somalit suurimpana muslimiryhmänä heti tataarien esittelyn jälkeen. *Virtakin* esittelee somalit suurimpana maahanmuuttajaryhmänä: heitä kerrotaan alkaneen tulla Suomeen 1980-luvun lopussa ja määräksi mainitaan nykyisin 7 000 – 8 000. Uskonnoiltaan somaleiden kerrotaan olevan sunnimuslimeja. Tästä kohdasta eteenpäin somaleiden esittely on *Virrassa* jälleen kirjaimelleen samaa tekstiä *Sillan* kanssa. *Virrassa* on paljon kuvia. Taustan yhteydessä esillä on kuva muslimien hautausmaasta, jonka kuvatekstissä kerrotaan olevan Suomen tataareiden ylläpitämä. Hautausmaan sijaintia ei ole mainittu, mutta tekstissä kerrotaan hautausmaita olevan monissa kaupungeissa.

Suomessa olevat muslimien hautausmaat ovat Suomen Islam-seurakunnan eli tataarien hautausmaita. Monissa kaupungeissa on avattu [luterilaisen] hautausmaan osia muslimivainajia varten.¹⁵¹

Somaleiden taustan yhteydessä *Virrassa* on kuva somalipakolaisista Helsingin rautatieasemalla (oppikirjan oma sanavalinta) ja kuvatekstinä maininta 1990-luvulla vilkastuneesta maahanmuutosta ja siitä aiheutuneesta somalialaisen ja suomalaisen kulttuurin kohtaamisesta.¹⁵²

Virran ratkaisu sijoittaa johdantokappaleeksi maahan muuttaneiden muslimien lukumäärää ja taustaa kuvaava kappale antaa jäntevän kuvan asian käsittelystä. *Sillan* tapaan myös *Virrassa* kuvat ovat hyvin valittuja ja asiaa elävöittäviä vaikka esimerkiksi kuva pakolaisista Helsingin rautatieasemalla ei ole informaatioarvoltaan kovin suuri. *Virrankin* teksti on taustan käsittelyn yhteydessä retorisesti neutraalia ja hyvin tietokirjatyypistä, eikä siitä ole havaittavissa implisiittisiäkään kannanottoja mihinkään suuntaan. Puutteeksi *Virrassa* nousee taustan ulottuvuuden käsittelyn yhteydessä tietojen ajantasaisuus koko islamin roolista suomalaisessa yhteiskunnassa. Tiedot etenkin kannattajamääristä ovat auttamattomasti vanhentuneita ja siksi virheellisiä. Tämä

¹⁴⁹ *Virta*, 164.

¹⁵⁰ *Silta*, 180 & *Virta*, 164–165.

¹⁵¹ *Virta*, 165.

¹⁵² *Virta*, 165–166. On hieman kyseenalaista voidaanko puhua kulttuurien kohtaamisesta sanan varsinaisessa merkityksessä. 1990-luvulla oli paljon rasismia ja somalivastaisuutta. Maahanmuutto ei sinänsä vielä tarkoita kulttuurien kohtaamista, vaan useammin ehkä valtakulttuurin edustajien vähemmistö-kulttuuriin kohdistamaa kriittistä arviointia.

herättää kysymyksen siitä, kuinka perusteltua on enää hyödyntää vanhentunutta oppikirjaa opetuksessa?

Portti käsittelee islamin taustan ulottuvuutta Suomen kontekstissa yhteensä noin puolitoinen oppikirjan sivua kaikkiaan kahdeksasta sivusta. *Portti* aloittaa koko Suomen muslimeja käsittelevän luvun hyvin samaan tapaan kuin *Virta*: muslimien tausta Suomessa käsitellään heti toisena opillisen kertauksen jälkeen. Muslimeja mainitaan olleen Suomessa jo 1800-luvulla, mutta määrän kerrotaan lähteneen kasvuun 1990-luvulla lisääntyneen maahanmuuton takia. *Portti* mainitsee muslimien lukumäärän arvioimisen olevan vaikeaa samoista syistä kuin *Silta* ja *Virtakin*: maahanmuuttajien uskontoa ei tilastoida ja suurin osa heistä ei kuulu mihinkään rekisteröityyn uskontokuntaan. Lähtömaan perusteella *Portissa* arvioidaan muslimien lukumääräksi Suomessa 50 000 – 60 000, joista puolet olisi alle 20-vuotiaita.

Maahan muuttaneiden muslimien kerrotaan asettuneen asumaan pääosin pääkaupunkiseudulle sekä muihin suuriin kaupunkeihin. Syntyperästä kerrotaan:

Valtaosa maan muslimeista on ensimmäisen polven maahanmuuttajia, eli he ovat syntyneet muualla kuin Suomessa. Nykyisin kuitenkin yhä useampi muslimi on syntyperäinen suomalainen, joko maahanmuuttajan lapsi tai islamiin kääntynyt kantasuomalainen. Islamiin kääntyneitä suomalaisia on arviolta tuhat. Heistä suurin osa on naisia.¹⁵³

Tässä yhteydessä *Portissa* on kuva suomalaisesta musliminaisesta ylioppilaslakki päässä. Kuvatekstinä on informaatiota YLE:n vuonna 2010 valmistuneesta dokumenttisarjasta, jossa suomalaiset kokeilivat muslimiopettajien johdolla Koraanin mukaista elämää.¹⁵⁴ Dokumenttisarjan esille ottaminen on mielenkiintoinen avaus, mutta jää vähän torsioksi, koska siitä ei kerrota enempää.

Yleisen taustoittamisen jälkeen *Portti* ottaa tarkempaan käsittelyyn Suomeen tulleiden tataarien taustan.

Ensimmäiset muslimit tulivat Suomeen tsaarin armeijan sotilaina 1800-luvulla, mutta heistä lähes kaikki palasivat myöhemmin takaisin Venäjälle. 1870-luvulta alkaen maa-

¹⁵³ *Portti*, 193.

¹⁵⁴ *Portti*, 193.

han saapui turkinsukuisia tataarikauppiaita Keski-Venäjältä. Heistä muodostui Suomen ensimmäinen pysyvä muslimiyhdyskunta.¹⁵⁵

Tataarien kerrotaan saaneen virallisen luvan uskontonsa harjoittamiseen uskonnonvapauslain myötä 1923. Vuonna 1925 tataarien kerrotaan perustaneen yhteisön, joka nykyisin tunnetaan nimellä Suomen Islam-seurakunta. Koska tataarit ovat olleet Suomessa jo vuosikymmeniä, heidän kerrotaan integroituneen vahvasti suomalaiseen yhteiskuntaan ja ottaneen osaa esimerkiksi talvi- ja jatkosotaan.¹⁵⁶

Kolmantena taustan ulottuvuutena *Portti* käsittelee hieman johdantoa tarkemmin maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien taustaa. *Sillasta* ja *Virrasta* poiketen *Portti* ei käsittele somaleita erikseen, vaan heidät mainitaan osana muita maahanmuuttajaryhmiä. Maailmansotien jälkeen muslimeiden kerrotaan muuttaneen Suomeen pikku hiljaa työn, opiskelujen tai avioliiton takia. Maahanmuuton kerrotaan kuitenkin vilkastuneen 1990-luvulla turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten myötä. Eniten maahanmuuttajia kerrotaan olevan Somaliasta: 13 000. Muita maahanmuuttajaryhmiä ovat *Portin* mukaan afrikkalaiset, iranilaiset, irakilaiset, turkkilaiset, kurdit, albaanit ja bosnialaiset. Samassa yhteydessä mainitaan esimerkiksi koulutustaustan heterogeenisyydestä: osa maahanmuuttajista oli Suomeen tullessaan korkeastikin koulutettuja ja toiset saattoivat olla lukutaidottomia.¹⁵⁷ *Sillan* ja *Virran* tapaan *Portti*kin erittelee maahanmuuttajien lähtöalueita epäjohdonmukaisesti.

Portti kuvaa islamin taustan ulottuvuutta Suomessa hieman tarkemmin kuin muut oppikirjat. Tämä on odotettavissa, koska sivumääräkin on suurin. Myöskään *Portti* ei vaikuttaisi retorisilta tekstiseikoiltaan asenteelliselta suuntaan tai toiseen, vaan teksti on hyvin asiatyylistä ja neutraalia. Taustan käsittelyn laajuus vaikuttaisi olevan linjassa opetussuunnitelman asettamien reunaehtojen kanssa tähän mennessä kaikissa aikaisemmin tietokirjatyypistä painottuneiksi mainittujen oppikirjojen, eli *Sillan*, *Virran* ja *Portin*, teksteissä. Erona Jehovan todistajien ja MAP-kirkkon käsittelyyn on, että substanssia islamista on kaiken kaikkiaan huomattavasti enemmän ja kysymys on luonteeltaan hajanaisemmasta, moniulotteisemmasta ja laajemmasta ilmiöstä. Ehkä osittain tästä syystä myös islamia käsittelevien kappaleiden sisäinen rakenne ei noudata selkeää mallia, jossa tausta, opillinen ja toiminnallinen ulottuvuus olisivat

¹⁵⁵ *Portti*, 193.

¹⁵⁶ *Portti*, 193–194.

¹⁵⁷ *Portti*, 195.

omina kappaleinaan. Somaleiden määrä on *Portissa* arvioitu väestökeskuksen tilastojen valossa yläkanttiin, mikä on asiavirhe.

Arkki käsittelee islamin taustan ulottuvuutta Suomessa vajaan yhden sivun verran leipätekstissä sekä puolen sivun kokoisen rasteroidun laatikon verran tataarien yhteydessä. Kaikkiaan islamia käsitellään *Arkissa* seitsemän oppikirjan sivua. Ensimmäisenä mainitaan johdantokappaleen lopuksi arvio Suomessa olevien muslimien kokonaismäärästä: 40 000, joista useampia satoja muslimeiksi kääntyneitä suomalaisia.¹⁵⁸ Samalla sivulla on myös kuva, jossa kuvataan islamin toiminnallista ulottuvuutta. Seuraavalla sivulla on ensin rasteroitu ”kuriositeettilaatikko” tataareista, joiden tausta käsitellään perusteellisesti. Tämän jälkeen kerrotaan muslimi-maahanmuuttajista ja heidän taustastaan leipätekstin puolella.¹⁵⁹

Tataareiden taustasta *Arkki* antaa ulkoasullisesta erottelusta huolimatta kaikista oppikirjoista laajimman kuvauksen. Ensimmäisenä mainitaan heidän olevan Suomen vanhin muslimiväestö, turkkilaissukuisia ja muuttaneen Suomeen Venäjältä 1800-luvun puolivälin jälkeen.

Suomen vanhin muslimiväestö koostuu turkkilaissukuisista tataareista, joita muutti Venäjältä 1800-luvun puolivälin jälkeen. Suurin osa heistä oli lähtöisin tataarikylistä, jotka sijaitsivat nykyisen Venäjän alueella noin 200 kilometriä Moskovasta koilliseen. Tataarit alkoivat käydä kauppaa Pietarissa 1800-luvun puolivälissä, ja vähitellen he laajensivat kaupankäyntiä myös Suomen suurruhtinaskunnan puolelle. Vuosisadan vaihteessa Suomessa asui jo useita tataariperheitä ja Venäjän vallankumous lisäsi entistään näiden lukumäärää.¹⁶⁰

Uskonnollisenkin toiminnan mainitaan alkaneen jo 1800-luvulla ja islamilainen hautausmaa kerrotaan otetun käyttöön 1871. *Arkki* kertoo Suomen Islam-seurakunnan toiminnan alkaneen vuonna 1925 ja nykyiseksi jäsenmääräksi 800 henkilöä. Toiminnan kerrotaan laajenneen myös Tampereelle, jonka islamilaisessa seurakunnassa on 100 jäsentä. *Arkista* löytyy ainoana oppikirjoista myös yksityiskohta yhteisön tunnistamisen taustasta:

¹⁵⁸ *Arkki*, 135.

¹⁵⁹ *Arkki*, 136–137.

¹⁶⁰ *Arkki*, 136.

Suomi oli ensimmäinen Euroopan maa, jossa valtio virallisesti tunnusti islamilaisen yhteisön 1920-luvulla. Nykyisin seurakunta toimii Helsingissä rukoushuoneessa eli moskeijassa.¹⁶¹

Arkki mainitsee tataareiden asuvan pääosin Helsingissä, jossa on myös valtaosa toiminnasta. Vähemmistön tataareista mainitaan asettuneen Tampereen lisäksi myös Järvenpäähän, Turkuun ja Kotkaan.¹⁶²

Leipätekstin puolella *Arkki* käsittelee seuraavaksi muslimi-maahanmuuttajien taustaa. Ensimmäisenä otetaan esille tarkan lukumäärän selvittämisen ongelma. Syyksi mainitaan sama tilastoinnin ongelma kuin toisissakin oppikirjoissa, maahanmuuttajia ei tilastoida uskonnon vaan lähtömaan mukaan. *Arkki* ottaa ainoana oppikirjoista esille näkökulman kristityistä pakolaisista:

Suomeen viime vuosikymmenen aikana muuttaneiden muslimien tarkkaa lukumäärää on mahdoton tietää, sillä maahanmuuttajia ei tilastoida uskonnon vaan lähtömaan mukaan. Siksi voidaan vain olettaa, että muslimivaltaisista maista muuttaneet ovat uskonoltaan muslimeja. Mutta esimerkiksi Irakista ja Palestiinasta on tullut Suomeen myös kristittyjä.¹⁶³

Maahanmuuton seurauksena mainitaan myös kansainvälistyminen. *Arkki* esittelee tilastoja maahanmuuton räjähdysmäisestä kasvusta 1990-luvulta alkaen: kun 1990-luvun alussa Suomessa oli vain 20 000 ulkomaalaista, heitä vuoteen 2004 mennessä on jo 100 000, eikä luvussa näy kaksoiskansalaisuuden saaneita. Lopuksi *Arkkikin* kertoo suurimman maahanmuuttajaryhmän olevan somalit. Heidän määräkseen mainitaan 7 000. Muista Suomen muslimi-väestöryhmistä mainitaan arabit, turkkilaiset, kurdit, iranilaiset, irakilaiset, pakistanilaiset ja kosovolaiset.¹⁶⁴

Arkki noudattaa muiden tutkittavien oppikirjojen tapaan linjaa, jossa muslimeista puhutaan mahdollisimman neutraaliin sävyyn. *Arkissa* on kuitenkin nähtävissä jo taustan käsittelyn yhteydessä piirteitä muslimeihin kohdistuvien ennakkoluulojen tiedostamisesta ja niihin vaikuttamisesta. Taustan käsittelyn yhteydessä tämä näkyy esimerkiksi kristillisen pakolaisuuden esille ottamisena muslimipakolaisuuden rinnalle. Taustarien siirtäminen leipätekstistä sivuun vaikuttaa myös taustan käsittelyn yleisilme-

¹⁶¹ *Arkki*, 136.

¹⁶² *Arkki*, 136.

¹⁶³ *Arkki*, 136.

¹⁶⁴ *Arkki*, 136–137.

seen, muttei hankaloita tekstin kokonaisuuden ymmärtämistä. Ainoa problematisoinnin paikka liittyy kuvaan, joka on taustan yhteydessä, mutta jossa kuvataan toiminnallista ulottuvuutta. *Virran* tapaan myös *Arkki* kärsii tietojen vanhuudesta, joka osaltaan selittää virheellisuuden muslimien lukumäärän suhteen.

Matkakirja käsittelee muslimien taustan ulottuvuutta Suomessa tarkalleen puolet koko islamia Suomessa käsittelevästä alaluvusta. Käytännössä tämä tarkoittaa kahta tekstikappaletta eli vajaata yhtä oppikirjan sivua. Ensimmäisenä *Matkakirja* ottaa esille tataarit ensimmäisinä suomalaisina islaminuskoina:

Islaminuskoina on ollut Suomessa jo 1800-luvun lopulta lähtien: Venäjältä tulleet tataarit ovat opiskelleet ja työskennelleet Suomessa. Tataarit saivat uskonnonvapauden 1900-luvun alussa. Tataarien lisäksi Suomessa olevia muslimiryhmiä ovat maahanmuuttajat ja käännyneiset.

Suomalainen muslimiväestö mainitaan heterogeeniseksi sisältäen monia eri kansallisuuksia, etnisiä ryhmiä ja uskonnollisuuden toteutustapoja. Näkyvimmiksi muslimiryhmiä mainitaan somalit, arabit, turkkilaiset ja iranilaiset. Toiminnan ulottuvuutta käsittelevän kappaleen lomassa mainitaan vielä tataarien perustaneen Suomen Islamiseurakunnan vuonna 1925.¹⁶⁵

Toinen *Matkakirjassa* Suomen muslimien taustaa valottava kappale keskittyy kuvaamaan muslimien lukumäärän selvittämiseen liittyviä ongelmia. Pienen muslimiyhteisön tilanteen kerrotaan muuttuneen voimakkaasti maahanmuuton myötä. *Matkakirja* kertoo Suomessa olevan vain 2 300 rekisteröidyn muslimiseurakunnan jäsentä, mutta arviot todellisesti islaminuskoisten määrästä ovat lähempänä 20 000. *Matkakirjakin* kertoo syyksi tilastollisen ongelman: maahanmuuttajia ei tilastoida uskonnon perusteella.

Lisäksi monet maahanmuuttajista eivät kuulu lainkaan rekisteröityyn uskonnolliseen yhdyskuntaan, ja virallisen jäsenyyden merkitys on heille vähäisempi kuin suomalaisille. Tämän vuoksi rekisteröityjen uskontokuntien kannattajien jäsenistä ei voida tehdä suoria päätelmiä ryhmän kannattajien koko lukumäärästä.¹⁶⁶

¹⁶⁵ *Matkakirja*, 157.

¹⁶⁶ *Matkakirja*, 157–158.

Matkakirja kertoo hyvin lyhytsanaisesti suomalaisten muslimien taustasta, mutta tämä on ymmärrettävää siinä mielessä, että koko islamia käsittelevä kappale on kaikista tutkittavina olevista oppikirjoista selvästi lyhin. Tässä vaiheessa nousee jälleen esiin kysymys lukion opetussuunnitelman asettamista reunaehdoista ja tavoitteista sekä niiden täyttymisestä. *Matkakirjakin* pyrkii muiden oppikirjojen tapaan neutraaleihin kielivalintoihin muslimien taustan yhteydessä, mutta silmiin pistää vahva väite virallisen uskontokuntaan kuulumisen vähäisestä merkityksestä maahanmuuttajille. Vahva kannanotto herättää kysymyksiä, koska sitä ei perustella mitenkään. Perustelujen poisjättäminen saattaa myös antaa sen kuvan, että maahanmuuttajille uskonnollisuuden merkitys ylipäättänsäkin olisi vähäinen. Tämän ei kuitenkaan millään muotoa voida sanoa pitävän paikkaansa. Lisäksi luvut muslimien määrästä Suomessa ovat auttamattoman vanhentuneita.

4.2. Islamin toiminnallinen ulottuvuus Suomessa

Silta kuvaa erikseen lyhyesti tataarien toiminnallista ulottuvuutta ja myöhemmin maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien toimintaa. Yhteensä toiminnan kuvaukseen *Sillassa* käytetään melkein kaksi oppikirjan sivua, mutta yhdellä sivulla on puolen sivun kokoinen kuva Vantaan Koivukylän rukoushuoneesta, jota *Sillassa* virheellisesti nimitetään moskeijaksi. Tataareiden toiminnan ulottuvuudesta mainitaan lyhyesti vain, että uskonnon- ja kielenopetuksella yhteisö pyrkii säilyttämään oman perinteensä. Tataarienemmistön mainitaan asuvan Venäjällä ja yhteisöjä löytyvän myös esimerkiksi Turkista, Kanadasta ja Yhdysvalloista.¹⁶⁷

Maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien toiminnallista ulottuvuutta käsitellään heidän perustamiensa yhteisöjen kautta. *Silta* mainitsee maahanmuuttajien kulttuuristen, kielellisten ja uskonnon harjoittamisen taustan olevan hyvin kirjavaa ja sen takia Suomessa on 70 muslimiyhteisöä joista 25 on rekisteröitynyt uskonnolliseksi yhdyskunnaksi. Yhteisöjen ensisijaiseksi tehtäväksi mainitaan moskeijoiden ylläpitäminen ja toiminnan järjestäminen jäsenille. Osan yhteisöistä kerrotaan olevan tiettyjä kohderyhmiä, esimerkiksi nuoria, varten. Yhteisöjen merkityksestä mainitaan seuraavaa:

¹⁶⁷ Silta, 180.

Yhdyskuntien ja yhteisöjen merkitys on moninainen: niiden avulla pyritään tukemaan lasten kasvatusta, luomaan sosiaalisia suhteita ja verkostoja sekä rakentamaan yhteistyötä viranomaisten kanssa.¹⁶⁸

Moskeijoita¹⁶⁹ mainitaan olevan Helsingin lisäksi esimerkiksi Joensuussa, Jyväskylässä, Kajaanissa, Oulussa ja Porissa. *Sillassa* on myös tässä yhteydessä jo aikaisemmin mainittu kuva moskeijan sisällä käynnissä olevasta rukoushetkestä ja kuvatekstissä kerrotaan monia moskeijoita rakennetun Suomessa entisiin toimisto- ja kauppatiloihin.¹⁷⁰

Tunnetuimmista muslimiyhteisöistä *Silta* mainitsee kolme: Suomen islamilaisen yhdyskunnan, Helsingin Islam-keskuksen ja Suomen Islamilainen Neuvosto ry:n¹⁷¹. Suomen islamilaisella yhdyskunnalla on avioliittoon vihkimisoikeus, se pyrkii lisäämään islam-tietoisuutta Suomessa, pitää yllä koraanikoulua, päiväkotia ja julkaisee omaa lehteä. Yhdyskunnan mainitaan toimivan Helsingissä ja jäseniä sillä mainitaan olevan 900. Helsingin Islam-keskus mainitaan perustetuksi 1990-luvun alkupuolella ja jäseniä sillä kerrotaan olevan 1 600, pääosin somaleja, arabeja ja länsiafrikkalaisia¹⁷².

Islam-keskuksen toimintamuotoina mainitaan koraanikoulu ja luentojen järjestäminen. Lisäksi ”[y]hdyskunnassa auttaa [sic] perheitä ja yksin eläviä muslimeita esimerkiksi silloin, kun he tarvitsevat apua erilaisissa ongelmissa”.¹⁷³ Suomen Islamilainen Neuvosto ry:n kerrotaan tehneen yhteistyötä viranomaisten kanssa ja käyneen uskontodialogia muiden uskontojen edustajien kanssa. Neuvoston mainitaan myös toimivan kattojärjestönä noin kahdellekymmenelle jäsenjärjestölle.¹⁷⁴

Aivan toiminnasta kertovan tekstiosuuden viimeinen kappale *Sillassa* on määriteltävä kasvatukselliseksi kappaleeksi. Tekstikappale ei istu suoranaisesti minkään tutkimuskysymyksenasettelullisen teeman alaisuuteen, mutta käsittelen sitä toiminnan yhtey-

¹⁶⁸ Silta, 182.

¹⁶⁹ Tataareilla on moskeija vain Helsingissä, muut ovat virallisesti rukoushuoneita. Maahanmuuttajataustaisten muslimien yhteydessä puhutaan kuitenkin aina moskeijoista. Ketola 2008, 183–187.

¹⁷⁰ Silta, 181–182.

¹⁷¹ Suomen Islamilainen Neuvosto on *Sillassa* listattu tunnetuimpiin muslimiyhteisöihin, vaikka se tarkkaan ottaen on muslimien yhteistyöelin, joka vastaa luonteeltaan kristittyjen Suomen ekumeenista neuvostoa.

¹⁷² Rinnastus on outo. Samassa lauseessa rinnastetaan kansa, etninen ryhmä ja maantieteellinen määritelmä.

¹⁷³ Silta, 183.

¹⁷⁴ Silta, 182–183. SINE:n jäsenjärjestöjä on vuonna 2014 tarkalleen 25. Ks. lisää: <http://www.sine.fi/index.php/jaesnjaerjestoet>

dessä, koska se kirjassakin on sijoitettu samaan yhteyteen. Kappaleessa puhutaan Suomen ja Länsi-Euroopan suhtautumisesta muslimeihin uskonnollistaen.

Suomessa koko Länsi-Euroopan tapaan on suhtauduttu muslimeihin uskonnollistaen. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että muslimien toimintaa ja tekoja tarkastellaan ensi sijaisesti [sic] heidän uskonnollisen taustansa kautta, eikä esimerkiksi heidän sosiaalisen asemansa tai elämäntapansa kautta.¹⁷⁵

Tämän vastapainoksi kerrotaan vain kolmanneksen muslimeista käyvän moskeijassa. Lopuksi on maininta internetin ja satelliittikavien roolista maahanmuuttajien ja muslimienemmistöisten maiden yhteydenpidossa.¹⁷⁶

Sillan teksti on toimintaa käsitellessään retorisesti neutraalia, eivätkä tekstissä käytetyt sanavalinnat ilmennä asenteita. Keskeiset toimintamuodot esitellään tiiviisti eikä merkittäviä sisällöllisiä puutteita nouse esiin esimerkiksi suhteessa tutkimuskirjallisuuteen. Tekstimäärää ja -sisältöä silmällä pitäen opetussuunnitelman reunaehtojen asettamaan raamiinkin näytettäisiin mahtuvan. Huomionarvoinen on kappale, joka nimetään tässä yhteydessä kasvatukselliseksi. Se poikkeaa esitystavassaan hieman muista toimintaa käsittelevistä tekstikappaleista ja etenkin kappaleen alkupuolisko, joka ottaa kantaa muslimeiden uskonnollistamiseen, voidaan tulkita kannanotoksi uskonnollistamista vastaan. Kannanotto jää kuitenkin laimeaksi, koska uskonnollistamisen seurauksia ei mainita tai niihin ei oteta kantaa; mainitaan vain muslimeiden uskonnollisesta aktiivisuudesta moskeijassa käynnin suhteen. Tämä on kuitenkin selvästi nostettava esiin poikkeuksena asiatyylisestä ja tietokirjatyypisistä lähestymistavasta askeleeksi kasvatukselliseen suuntaan.

Virta käsittelee islamin toiminnallista ulottuvuutta Suomessa melko tarkkaan yhden oppikirjan sivun verran. Tataareiden toiminnasta kerrotaan lyhyesti ensin. Maahanmuuttajataustaisten muslimien toiminnasta kerrotaan yhteisöjen kautta aivan viimeisenä asiana omassa alaluvussaan ”Muita muslimiyhteisöjä”. *Sillan* tavoin myös *Virta* kertoo tataareiden pyrkivän omalla uskonnon- ja kieltenopetuksella säilyttämään omaa perinnettään. *Virta* kertoo tataareita olevan Venäjällä 5,5 miljoonaa ja pieniä yhteisöjä sijaitsevan myös esimerkiksi Turkissa, Kanadassa ja Yhdysvalloissa.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Silta, 183.

¹⁷⁶ Silta, 183.

¹⁷⁷ Virta, 165.

Maahanmuuttajataustaisten muslimien toiminnallisen ulottuvuuden käsittely tarkoittaa myös *Virrassa* muslimien perustamien yhteisöjen ja niiden toiminnan esittelyä. Suomessa mainitaan olevan toistakymmentä islaminuskoista yhdyskuntaa ja taustaltaan niiden jäsenien mainitaan olevan somalien lisäksi irakilaisia, afrikkalaisia, turkkilaisia, iranilaisia, kurdeja, albaaneja ja bosnialaisia. Keskeisinä yhteisöinä *Virrassa* otetaan esille Helsingin Islam-keskus, Suomen Islam-keskus, Suomen Islamilainen yhdyskunta sekä Islam ja Rakkaus -yhdistys.¹⁷⁸

Virta kertoo, että Helsingin Islam-keskus on perustettu 1990-luvun alussa ja jäseniä on 700, pääosin länsiafrikkalaisia. Helsingin Islam-keskuksen mainitaan ylläpitävän moskeijaa ja kulttuurikeskusta. Suomen Islam-keskus käsitellään omassa kappaleessaan ja sen *Virta* mainitsee toimivan niin ikään Helsingissä, ylläpitävän omaa moskeijaansa ja toiminnassa mukana olevan pääasiassa aasialaisia maahanmuuttajia. Moskeijoita mainitaan olevan pääkaupunkiseudulla useita, pääosin eri kansallisten ryhmitymien kokoontumispaikkoina. Moskeijoita mainitaan olevan myös Turussa, Lahdessa ja Oulussa.

Rekisteröityneitä yhdyskuntia mainitaan olevan myös Savossa ja Keski-Suomessa. Suomen Islamilaisen yhdyskunnan *Virta* mainitsee rekisteröityneen vuonna 1987 ja toteaa sillä olevan 500 jäsentä ja toiminnassa mukana 1 000 henkeä. Yhdyskunnan mainitaan olevan uskonnollinen yhteisö, joka pyrkii käymään keskusteluja muslimien ja kristittyjen välillä. Lisäksi yhteisö pyrkii lisäämään islam-tietoisuutta Suomessa, sillä on oma koraanikoulu sekä arabian ja somalikielen opetusta.¹⁷⁹

Virta ottaa myös esille yhdistyksen nimeltä Islam ja Rakkaus:

Avioliittoon vihkimisen oikeus on myös islamin suufilaista suuntaa edustavalla Islam ja Rakkaus -yhdistyksellä. Tällä islamin rakkauden sanomaa kannattavalla yhdistyksellä on muutamia kymmeniä jäseniä.¹⁸⁰

Virta pyrkii säilyttämään retorisesti neutraalin otteen myös toiminnan ulottuvuutta kuvatessaan ja onnistuukin siinä. Teksti on tietokirjatyypistä eikä siitä löydy samantyyppistä kasvatuksellista kannanottoa kuin *Sillasta*. *Virran* ongelmaksi muodostuu toi-

¹⁷⁸ Virta, 168.

¹⁷⁹ Virta, 168.

¹⁸⁰ Virta, 168.

minnankin käsittelyssä se, että tiedot ovat auttamattomasti vanhentuneita ja siksi osittain epärelevanttejä. Islaminuskosten yhteisöjä on esimerkiksi nykyisin huomattavasti enemmän kuin mitä *Virta* antaa ymmärtää. Samoin esimerkiksi Islam ja Rakkaus -yhteisöä ei mainita lainkaan muissa oppikirjoissa eikä *Virrassakaan* kerrota tarkemmin mitä tarkoittaa islamin suufilainen suuntaus. Suufilaisuus ei ole varsinaisesti islamin suuntaus samassa merkityksessä kuin sunnalaisuus tai shiialaisuus, aivan kuten kristinuskossakaan mystiikka ei ole samalla tapaa suuntaus kuin luterilaisuus tai ortodoksisuus. Tutkimuskirjallisuuden perusteella kyseinen yhteisö on ollut 1990-luvulla voimissaan¹⁸¹, mutta vuonna 2012 siihen on kuulunut enää 18 jäsentä.¹⁸² Tällä perusteella koko liikkeen esille ottamisen mielekkyys on mahdollista kyseenalaistaa.

Sillan ja *Virran* tapaan *Porttikin* käsittelee Suomen islaminuskosten toiminnallista ulottuvuutta kahdessa osassa: tataarien ja maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien näkökulmasta. Toiminnallisen ulottuvuuden käsittelyyn on varattu tilaa hieman yli kaksi oppikirjan sivua. Toiminnasta kerrotaan seuraavaa:

Tataari-yhteisön jäsenet eivät käytä uskonnollisia asusteita, joten he eivät erotu katukuvassa samaan tapaan kuin jotkut muut muslimiryhmät. He eivät myöskään tee lähestyötä muiden suomalaisten parissa.¹⁸³

Tataariseurakunnalla kerrotaan olevan vihkioikeus ja omat hautausmaat Helsingissä ja Turussa. Tataarien rukoushuoneita mainitaan olevan Helsingin emäseurakunnan lisäksi Turussa, Järvenpäässä ja Kotkassa. Toiminnassa saa olla mukana myös muita kuin tataarimuslimeita, mutta seurakunnan jäseniksi he eivät voi liittyä. Tataarin kieli on tärkeä yhteenkuuluvuutta ylläpitävä tekijä. Tataarien esittelyn yhteydessä on puolen sivun kuva kansanedustaja Ben Zyskowiczista ja hänen puolisoaan Rahimesta tanssimassa. Kuvatekstissä Ben Zyskowiczin mainitaan olevan Suomen eduskunnan ainoa juutalainen ja hänen puolisonsa kuuluvan tataareihin.¹⁸⁴ Kuva luo mielenkiintoisia mielleyhtymiä epätavallisella asetelmallaan juutalaisesta ja muslimista. Sen käyttö on siksi didaktisesti mielekäs ratkaisu.

Maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien toiminnallista ulottuvuutta myös *Portti* kuvaa yhteisöjen toiminnan kautta. *Portti* mainitsee Suomessa olevan noin 70

¹⁸¹ Heino 1997, 217–219.

¹⁸² Ketola 2008, 188. Lisäksi: <http://www.uskonnot.fi/yhteisot/view.php?orgId=81>.

¹⁸³ Portti, 194.

¹⁸⁴ Portti, 194.

islamilaista yhdistystä, joista 40 on varsinaisia moskeijayhteisöjä, jotka ylläpitävät rukoustiloja. Vain osan yhteisöistä mainitaan rekisteröityneen uskonnollisiksi yhdyskunniksi. Osan yhteisöistä muodostavat samaa etnistä ryhmää edustavat muslimit ja osa on sekayhteisöjä, joiden toimintakieleksi mainitaan suomi. Yhteisöjen tehtäviksi mainitaan sosiaalisten verkostojen rakentaminen muslimien välille, kasvatustuki perheille, viranomaisyhteistyö ja erityistoimet, kuten esimerkiksi hautaustoimi. Moskeijoita ja rukoushuoneita mainitaan sijaitsevan Turussa, Tampereella, Kuopiossa, Joensuussa, Kajaanissa, Oulussa, Jyväskylässä, Lahdessa ja Porissa. Moskeijoissa kävijöitä mainitaan olevan noin yksi kolmasosa Suomen muslimeista.¹⁸⁵

Maahanmuuttajien perustamista yhteisöistä *Portti* esittelee kolme: Suomen Islamilaisen yhdyskunnan, Helsingin Islam-keskuksen ja Suomen Islamilaisen Neuvoston. *Portti* ei kuitenkaan rinnasta Suomen Islamilaista Neuvostoa muihin muslimiyhteisöihin samaan tapaan kuin *Silta* ja *Virta*. Suomen Islamilaisen yhdyskunnan *Portti* kertoo olevan maahanmuuttajien perustamista yhteisöistä vanhin: se on rekisteröity vuonna 1987 ja jäseniä siinä on noin tuhat, alun perin pääosin Pohjois-Afrikasta ja Turkista, mutta nykyisin myös muista maista. Toiminnasta kerrotaan:

Yhteisöllä on Helsingissä oma päiväkotikielinen ja lapsille järjestetään myös Koraanin ja arabian kielen opetusta. Helsingin moskeijassa järjestetään rukoushetki viidesti päivässä. Alueellista toimintaa löytyy myös muualta Suomesta.

Helsingin Islam-keskus mainitaan perustetuksi 1990-luvun puolivälissä ja jäseniä siinä on noin 1800 pääosin Somaliasta, Arabiasta ja Pohjois-Afrikasta. Yhteisön toimintamuodoiksi mainitaan koraanikoulun ylläpito. Muita toimintamuotoja ovat perheiden neuvonta-apu ja islamilainen kirjasto.¹⁸⁶

Kolmantena *Portti* ottaa esille vielä Suomen Islamilaisen Neuvoston, jonka mainitaan olevan islamilaisten yhteisöjen yhteistyöelin Suomessa ja perustetun vuonna 2006.

Neuvoston tavoitteena on lisätä islamia koskevaa tietoutta ja edistää molemminpuolista kunnioitusta muslimien ja muiden suomalaisten välillä. Neuvosto tekee aktiivisesti yhteistyötä viranomaisten kanssa ja käy vuoropuhelua muiden uskontojen edustajien kanssa.¹⁸⁷

¹⁸⁵ *Portti*, 195–195.

¹⁸⁶ *Portti*, 196.

¹⁸⁷ *Portti*, 196.

Suomen Islamilaisen yhdyskunnan esittelyn yhteydessä *Portissa* on kuva itseään muslimifeministiksi¹⁸⁸ kutsuvasta Isra Lehtisestä. Kuvateksti kertoo yhdyskunnan käyvän dialogia myös kristittyjen kanssa ja Lehtisen kerrotaan olevan tässä toimessa näkyvä vaikuttaja.¹⁸⁹

Portista löytyy *Sillan* tapaan ns. kasvatuksellinen kappale, joka sijoittuu toiminnan ulottuvuuden yhteyteen. Esille otetaan median rooli ennakkoluulojen rakentajina:

Mediassa islam on viime vuosikymmeninä yhdistetty jatkuvasti erilaisten ääriliikkeiden toimintaan ja terrorismiin. Näiden miellelyhtymien synnyttämät kielteiset asenteet vaikuttavat myös Suomessa elävien muslimien arkeen, vaikka heillä ei olisi mitään yhteyttä kyseisiin liikkeisiin tai tapahtumiin.¹⁹⁰

Tämän jälkeen mainitaan myös länsimainen tapa suhtautua muslimeihin uskonnollistaen. Samassa yhteydessä kerrotaan, mitä uskonnollistaminen tarkoittaa, ja ikään kuin vasta-argumentiksi esitetään, että suurin osa muslimeista ei ole sen uskonnollisempia kuin muidenkaan uskontojen edustajat:

Mielikuviin muslimeista on vaikuttanut myös se, että länsimaissa heitä on kohdeltu korostetusti uskonnollistaen. - - Kokonaiskuvan kannalta on tärkeä muistaa, etteivät muslimit ole välttämättä uskonnollisesti sen aktiivisempia kuin muidenkaan uskontojen edustajat. Suurin osa Suomessa asuvista muslimeista ei rukoile viidesti päivässä eikä noudata kaikkia muitakaan uskonnollisia määräyksiä. Osa Suomeen tulleista muslimeista on tullut tänne nimenomaan pakoon kotimaansa fundamentalistista uskontulkintoja.¹⁹¹

Portti säilyttää tietokirjatyypin otteensa myös Suomen muslimien toiminnallista ulottuvuutta kuvaavassa tekstiosuudessaan *Sillan* ja *Virran* tapaan. Keskeiset toimintamuodot mainitaan ja tutkimuskysymysten mukaisia ulottuvuuksia on käsitelty opetussuunnitelman reunaehtojen viitoittamien painotusten mukaisesti. *Portin* muuten asiatyylisessä esitystavassa poikkeuksen tekee kasvatuksellinen kappale, luonteeltaan hyvin samankaltainen kuin *Sillassa*. Tämä on selkeä, jopa räikeä poikkeus muuten asiapainotteiseen ja neutraaliin tekstityyliin.

¹⁸⁸ Muslimifeministi on määreenä melko yllättävä, koska Lehtinen on perinteisen maltillisen islamin edustaja ja opettaja ja käännyttäjä.

¹⁸⁹ Portti, 196.

¹⁹⁰ Portti, 196.

¹⁹¹ Portti, 196–197.

Portti ottaa selkeän, tuomitsevan kannan muslimeihin kohdistuviin ennakkoluuloihin ja niiden alkuperään. Oppikirjan käyttötarkoituksen ja lukion kasvatuksellisen tehtävän huomioon ottaen tämä on perusteltu ratkaisu, mutta herättää tutkijalle kysymyksen: miksi näin tehdään vain islamin kohdalla eikä kaikkien uskonnollisten liikkeiden? Yksi perustelu voisi olla ajankohtaisuus ja ilmiön näkyvyys: maahanmuuttajamuslimit saavat paljon mediahuomiota ja maahanmuuttokriittinen oikeistoradikalismikin on ollut pinnalla 2010-luvulla. Tätä taustaa vasten *Portti* noudattaa mallikkaasti opetussuunnitelman perusteiden ohjetta median huomioimisesta opetuksessa:

Uskonnonopetuksessa luodaan edellytykset ymmärtää uskontoja ja soveltaa tätä tietoa oman maailmankatsomuksen, kulttuurin ja yhteiskunnan jäsentämisessä sekä kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa. Opetuksessa käytetään hyväksi - - eri medioiden välittämää ajankohtaista materiaalia.¹⁹²

Portti viestittää muslimeihin kohdistuvia ennakkoluuloja vähentävää asennetta pienillä argumentaatiollisilla keinoilla pitkin islamia käsittelevää kappaletta. *Portissa* rinnastetaan muslimit jatkuvasti Suomen kansalaisiin: ”- - edistää kunnioitusta muslimien ja muiden suomalaisten välillä.” Tai: ”- - eivät myöskään tee lähetystyötä muiden suomalaisten parissa.” *Portti* viestittää implisiittisesti, että muslimit ovat osa suomalaisia, eivät siitä erillinen osa. Kysymyksessä voi olla tietoinen valinta, jolla halutaan edistää muslimimyönteistä asennetta ja sillä perusteella ratkaisu olisi kasvatuksellisesta näkökulmasta hyvin perusteltavissa. Kysymyksessä voi myös olla ennakkoletus, jolloin *Portti* virheellisesti niputtaisi kaikki muslimit Suomen kansalaisiksi, joita he eivät kaikki ole.

Arkki käsittelee islamin toiminnallista ulottuvuutta Suomessa yhteensä noin kahden sivun verran. Painopiste on maahanmuuttajataustaisten muslimien toiminnassa, jota kuvataan *Arkissakin* muslimien perustamien yhteisöjen kautta. Tataarien toimintaa käsitellään rasteroidussa ”kuriosteettiruudussa” laajuudeltaan vähintään *Sillan*, *Virran* tai *Portin* veroisesti, ellei jopa laajemmin. Suomen Islam-seurakunnan kerrotaan pyrkivän vahvistamaan jäsentensä kielitaitoa ja yhteisönsä tataarikulttuuria esimerkiksi yhteisten juhlien muodossa. Myös yhteinen ruokaperinne ja tataarin kielen ope-

¹⁹² Opetushallitus 2003, 158.

tus mainitaan toiminnallisen ulottuvuuden osatekijöiksi. Tataariseurakunnan jäsenyydestä *Arkissa* kerrotaan seuraavaa:

Seurakunta hyväksyy jäsenikseen vain tataareja, mutta ulkopuoliset muslimit voivat osallistua sen järjestämiin rukous- ja juhlatilaisuuksiin. - - Kieli- ja kulttuurieroja pidetään yhtenä syynä siihen, ettei seurakuntaan haluta jäseniksi muista kulttuureista tulevia muslimeja. Seurakunta ei myöskään pyri aktiivisesti yhteistyöhön muiden muslimien kanssa.¹⁹³

Maahanmuuttajataustaisten muslimien toiminnallisen ulottuvuuden kuvailun aloittaa *Arkissa* rukoushetken sisältöä kerronnallisesti kuvaileva kappale, joka johdattaa koko ”Muslimit Suomessa” -kappaleen sisältöön.

Miehet ja naiset polvistuvat pitkissä riveissä, rukouksen johtaja resitoi arabian kielellä ja rukoilijat kumartavat otsansa maahan. On muslimien rukoushetki helsinkiläisessä urheiluhallissa. Paastokuukausi on päättynyt, ja muslimiyhteisöt valmistautuvat juhlimaan. Moskeijat täyttyvät juhlavasti pukeutuneista perheistä. Iloisen puheensorinan keskellä jaetaan lahjoja ja lapset saavat mahan täydeltä makeisia.¹⁹⁴

Varsinaisesti muslimien toimintaa Suomessa kuvataan kuitenkin muslimien perustamien yhteisöjen kautta kuten kolmessa edelläkin käsitellyssä oppikirjassa. *Arkki* johdattaa aiheeseen seuraavin sanakääntein:

Suomen uusi muslimiväestö on vielä muotoutumassa ja etsimässä omaa paikkaansa yhteiskunnassa. Uusien islamiyhteisöjen ja yhdyskuntien perustaminen on lähtenyt käyntiin vasta viime vuosikymmenen aikana.¹⁹⁵

Arkissa kerrotaan tataariyhteisön olleen pitkään ainoa muslimiyhteisö Suomessa. Vuonna 1990 yhdyskuntia mainitaan olleen kolme ja vuonna 2007 jo 25. Lisäksi viime vuosina mainitaan tulleen vielä kymmeniä lisää. Eri maista tulevien muslimien kerrotaan perustavan omia yhdyskuntiaan ja käyvän omissa moskeijoissaan.¹⁹⁶

Arkki ottaa vain yhden yhdistyksen esimerkiksi maahanmuuttajataustaisten muslimien perustamista yhteisöistä: vuonna 1987 perustetun Suomen Islamilaisen yhdyskunnan. Perustajien kerrotaan olleen Suomeen töihin tai opiskelemaan 1970- ja 1980-luvulla muuttaneita arabeja. Yhdistyksen perustamisen syistä *Arkissa* kerrotaan seuraavasti:

¹⁹³ Arkki, 136.

¹⁹⁴ Arkki, 135.

¹⁹⁵ Arkki, 137.

¹⁹⁶ Arkki, 137–138.

Ajan myötä monet heistä [Suomeen muuttaneista arabeista] avioituivat ja perustivat perheen. He halusivat lastensa oppivan arabian kielen ja tuntevan islamin uskon. Siksi perustettiin yhdyskunta, joka piti koraanikoulua ja järjesti arabian kielen opetusta.

Lisäksi yhdyskunnan kerrotaan avanneen Helsinkiin päiväkodin. Yhdyskunnan luonteen mainitaan muuttuneen viime vuosina maahanmuuton lisääntyttyä: jäsenenä on nyt myös somaleita ja käännynnäisiä. Toiminnassakin on mukana käännynnäisille suunnatut luennot ja seminaarit islamista. Samoin kirjallisuuden käännoistyö sekä kirjaston ylläpito mainitaan yhteisön toimintamuodoksi.¹⁹⁷

Muista muslimiyhteisöistä *Arkki* mainitsee vain toimintapaikkakunnat ja osallistujien kansallisuudet:

Myös Oulussa ja Jyväskylässä toimii itsenäinen islamilainen yhdyskunta. Oulun yhdyskunta toimii Pohjois-Suomen alueellisena keskuksena, josta pidetään yhteyttä Rovaniemellä, Kemissä ja Kajaanissa asuviin muslimeihin. Pohjoisen muslimit ovat etupäässä opiskelijoita ja pakolaisia, jotka ovat tulleet eri puolilta Afrikkaa, arabimaista, Pakistanista, Bangladeshista ja entisen Jugoslavian alueelta.¹⁹⁸

Lopuksi Arkissa mainitaan shiiamuslimien yhteisöiden keskittyneen Turkuun ja heidän määräkseen noin 700.¹⁹⁹

Myöhemmin opillisen ulottuvuutta käsittelevien kappaleiden välistä löytyy *Arkista* maininta muslimien kouluhankkeista²⁰⁰ Suomessa 1990-luvulla. Näiden seurauksena mainitaan aloittaneen toimintansa peruskoulua vastaava islamilainen koulu, jonka toiminta laajenee vähitellen. Pääkaupunkiseudun peruskouluissa kerrotaan olevan yli 1 500 islamin uskononopetuksessa olevaa muslimioppilasta.²⁰¹ Aivan koko islamista kertovan luvun lopussa on toiminnallisen ulottuvuuden piiriin kuuluva tekstikappale, joka kuvaa muslimiyhteisöjen toiminnan rahoitusta:

¹⁹⁷ Arkki, 138.

¹⁹⁸ Arkki, 138.

¹⁹⁹ Arkki, 138.

²⁰⁰ Muslimien kouluhankkeet esitellään toiminnallisen ulottuvuudessa vain *Arkissa*. Muut oppikirjat eivät joko mainitse asiasta mitään tai ottavat asian esille opillisen ulottuvuuden yhteydessä. Asiasta lisää seuraavassa alaluvussa.

²⁰¹ Arkki, 139.

Uudet muslimiyhteisöt rahoittavat toimintansa lähinnä jäsenmaksuin ja lahjoituksin, mikä ei välttämättä riitä kaiken toiminnan ylläpitämiseen. Erityisen kipeästi rahapula on näkynyt hautausmaiden puutteena.²⁰²

Islaminuskaisille kerrotaan olevan luterilaisen kirkon hautausmaan yhteydestä erotettuja hautapaikkoja Espoossa, Turussa, Tampereella, Kuopiossa, Oulussa, Rovaniemellä, Pertunmaalla ja Kirkkonummella.²⁰³

Arkissa on havaittavissa muutamia didaktiseen lähestymistapaan viittaavia piirteitä, joita oli havaittavissa myös ei-kristillisiä kristillisperäisiä uskonnollisia liikkeitä käsiteltäessä. *Arkki* esimerkiksi esittelee vain yhden maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien perustaman yhteisön toimintamuotoineen. Esittely tapahtuu siinä sävyssä, että muiden yhteisöiden toiminta on samanlaista ja siksi on tarpeen esitellä vain yksi yhteisö. Kuten aikaisemmissakin tutkimuslukuissa jo todettiin, yhteisten piirteiden yhteen nivominen kokonaiskuvan muodostamisen helpottamiseksi on didaktisessa mielessä perusteltua, mutta jättää väkisin aukkoja ja tilaa myös virhetulkintoille. Tekstityylillisesti muslimien toiminnallisesta ulottuvuudesta *Arkki* puhuu neutraalisti, eikä sanavalinnoista välity edes implisiittisiä kannanottoja.

Arkista ei löydy varsinaisesti samanlaista ”kasvatuksellista” kappaletta kuin *Sillasta* ja *Portista*, mutta se ottaa oppikirjoista ainoana esille muslimiyhteisöjen rahoituspolitiikan sekä siihen liittyvät ongelmat. Kysymys on muslimien Suomeen sopeutumisen kannalta relevantti ja onkin huomionarvoista, etteivät toiset oppikirjat mainitse asiasta mitään. Huomion arvoinen on myös *Arkin* ratkaisu ottaa esille tataariseurakunnan tietynlainen sisäänpäin kääntyneisyys, koska jäseniksi ei hyväksytä muiden muslimiryhmien edustajia eivätkä tataarit tee lähetystyötä. Sama painotus löytyy myös *Portista*, mutta puuttuu muista oppikirjoista. Mikä on se ajatus, jonka oppikirjat haluavat tataareista painotuksella välittää? Ennakkoluuloja segregaatian korostaminen ei ainkaan vähennä.

Matkakirja käsittelee suomalaisen islamin toiminnallista ulottuvuutta kahden tekstikappaleen ja yhden puolen sivun kuvan verran. Tekstimäärällisesti toiminnan ulottuvuuden käsittely kattaa puolet *Matkakirjan* islamia käsittelevästä alaluvusta. Tataarien ja muiden muslimien toiminta mahdutetaan yhteen tekstikappaleeseen ja toinen

²⁰² *Arkki*, 141.

²⁰³ *Arkki*, 141.

toiminnan ulottuvuuden yhteydessä käsiteltävä tekstikappale kertoo islamin asemasta Euroopan suurimpana vähemmistöuskontona sekä islaminuskoisten kasvaneen määrän esille nostamasta uskontojen välisestä keskustelusta.²⁰⁴

Tataarien toiminnasta *Matkakirjassa* mainitaan, että Suomen Islam-seurakunta on toiminut Helsingissä vuodesta 1925 lähtien ja jäseniksi hyväksytään vain tataareja, vaikka toimintaan saavatkin osallistua kaikki muslimit. Toimitukset mainitaan pidettävän tataarin kielellä ja seurakunnan kerrotaan välttävän aktiivista yhteistyötä ulkopuolisten kanssa. Tataariseurakunnan lisäksi Suomessa kerrotaan olevan myös muita muslimiyhteisöjä esimerkiksi Helsingissä, Oulussa, Turussa, Kuopiossa ja Jyväskylässä.²⁰⁵

Toinen toiminnan ulottuvuuden yhteyteen tässä tutkimuksessa liitettävä kappale *Matkakirjassa* muistuttaa luonteeltaan hieman *Sillan* ja *Portin* ”kasvatuksellista” kappaletta. Kappaleessa käsitellään islaminuskoisten määrän lisääntymisen aiheuttamia keskustelunaiheita Suomessa:

Vaikka Suomessa maahanmuuttajat ovatkin alueellisesti keskittyneet tietyille alueille, islaminuskoisten lukumäärä on kasvanut niin, että se on nostanut uudella tavalla esiin uskontojen välistä keskustelua. On esimerkiksi keskusteltu siitä, miten työelämässä suhtaudutaan työpäivän aikana tapahtuviin rukoushetkiin tai millä tavalla suomalaisten perinteeseen kuuluvia kristillisen juhlakalenterin päiviä voidaan juhlistaa päiväkodeissa.²⁰⁶

Matkakirja puhuu todella vähän islamin toiminnallisesta ulottuvuudesta Suomessa. Tataareiden perustamasta seurakunnasta mainitaan lyhyesti, mutta maahanmuuttajien perustamista muslimiyhteisöistä ei mainita mitään. Tämä on erittäin ongelmallista sekä opetussuunnitelman perusteiden valossa että oikean kuvan muodostamisessa islamista Suomessa. Tekstistä saa sen kuvan, että tataariseurakunta on ainoa maininnan arvoinen muslimiyhteisö Suomessa. Keskustelua herättelevä kappale on askel kasvatukselliseen suuntaan, mutta siinä ei oteta voimakasta kantaa suuntaan eikä toiseen, eikä sitä siksi voida laskea voimakkaasti asennekasvatukselliseksi.

²⁰⁴ Matkakirja, 157–158.

²⁰⁵ Matkakirja, 157.

²⁰⁶ Matkakirja, 158.

4.3. Islamin opillinen ulottuvuus Suomessa

Silta käsittelee suomalaisen islamin opillista ulottuvuutta kaksiosaisesti, kuten toimintaakin. Erikseen on lyhyesti mainittu tataarien opillisesta ulottuvuudesta ja maahanmuuttajina Suomeen tulleiden muslimien opillinen ulottuvuus tuodaan esiin somalien arjessa vaikuttavien islamin oppien kautta. Yhteensä opillisen ulottuvuuden käsittelyyn on *Sillassa* varattu noin kaksi oppikirjan sivua johon sisältyy yksi puolen sivun kuva. Tataarien opillista ulottuvuutta kuvataan lyhyesti taustaa ja toimintaa käsittelevän kappaleen välissä. Maahanmuuttajataustaisten muslimien opillisesta ulottuvuudesta kerrotaan alaotsikolla ”Islam somalien arjessa”, jossa ensin käsitellään lyhyesti somalien taustaa ja siirrytään sitten käsittelemään heidän islamin opillisesta ulottuvuudesta nousevia käytäntöjään ja rituaalejaan.²⁰⁷

Tataarimuslimeista *Silta* kertoo heidän asuneen Suomessa useamman sukupolven ajan.

He eivät käytä julkisesti uskonnollisia tunnuksia tai asusteita. Seka-avioliitot on hyväksytty. Tataarit ovat säilyttäneet islamin uskon ja äidinkielenä tataarin, joka on turkinsukuinen kieli.²⁰⁸

Maahanmuuttajataustaisten muslimien, joista esitellään *Sillan* ratkaisun mukaisesti siis somalit, opillinen ulottuvuus tehdään *Sillassa* näkyväksi heidän arkeensa liittyvien opillisesta ulottuvuudesta nousevien käytäntöjensä ja rituaaliensa kautta. Somalien arjesta siis esitellään sellaisia käytäntöjä ja rituaaleja, joille löytyy perustelu opillisesta ulottuvuudesta. Varsinaisesti ei kuitenkaan käsitellä islamin oppia itsenäisesti, koska somalikulttuurista nousevat käytännöt sekoittuvat islamin opista nousevien käytäntöjen kanssa yhdeksi paketiksi, joka somalien arjen toimintaan vaikuttaa.

Ensimmäisenä *Sillassa* otetaan esille somalikulttuurin yhteisöllisyyden korostus. Perheiden mainitaan olevan suuria ja äidin roolin perheessä olevan vahva. Isän mainitaan olevan perheen elättäjä ja äidin keskittyvän kotiin ja sukuun. Perhekohtaisesti vaihteleviksi tavoiksi mainitaan myös rukousaikaihanteiden noudattaminen, ramadanin vietto ja ruokasäädösten noudattaminen. Somalinaisten hunnun käytöstä *Silta* mainitsee

²⁰⁷ *Silta*, 180, 183–185.

²⁰⁸ *Silta*, 180.

syiden olevan sekä uskonnollisia että käytännöllisiä: hunttu kertoo omasta kulttuurista ja lämmittää kylmässä säässä.²⁰⁹

Myös puolen sivun kuva, joka *Sillasta* löytyy, kuvaa muslimiperhettä ja hunnuttautumista. Kuvatekstissä kerrotaan osan musliminaisista käyttävän huivia ja osan ei. Huivin kerrotaan symboloivan monelle omaa uskontoa ja identiteettiä. *Sillassa* kerrotaan myös somalikulttuuriin kuuluvasta ympärileikkauksesta ja sen ympärillä käytävästä yhteiskunnallisesta keskustelusta:

Muslimimiehen tulee islamin mukaan olla ympärileikattu. Julkisuudessa on käyty keskustelua siitä, kuuluuko muslimipoikien ympärileikkaaminen julkisen terveydenhuollon tehtäviin vai tuleeko asia järjestää muulla tavoin. Somalinaisten kautta Suomessa on tullut esiin naisten ympärileikkaus. Paikallinen tapa ei ole kuitenkaan islamin määräys. Suomessa tyttöjen ympärileikkaus on rikos. Se rinnastetaan pahoinpitelyyn tai pysyvän ruumiinvamman tuottamiseen.²¹⁰

Silta hyödyntää mielenkiintoista ratkaisua suomalaisen islamin opillista ulottuvuutta esitellessään. Kuten todettua, maahanmuuttajataustaisten muslimien opillisuus esitellään somalikulttuurin kanssa kiinteästi sidoksissa, eikä muita ryhmittymiä mainita ollenkaan. Tekstistä tulee se kuva, että tyypillisin suomalainen muslimi on somali. Tämä ei ole kuitenkaan totta. Vaikka somalit ovatkin Suomen suurin yksittäinen muslimiryhmä, eivät he muodosta enemmistöä kaikista muslimeista. Asia jää *Sillassa* kuitenkin epäselväksi, koska siinä ei tehdä eroa somalikulttuurin ja muiden maahanmuuttajakulttuurien islamin opin välillä.

Sillasta löytyy opin yhteydestä selkeästi kasvatuksellinen ote ympärileikkauksesta puhuttaessa. Naisten ympärileikkaus tuomitaan jyrkästi. Voimakkaasti tehdään myös selväksi, ettei tapa kuulu islamiin, vaan on somalikulttuurista nouseva varsinainen islamin opillisesta ulottuvuudesta irrallinen piirre. Tämän voidaan tulkita olevan tietoinen ratkaisu, jonka tehtävänä voisi olla esimerkiksi islamiin kohdistuviin ennakkoluuloihin vaikuttaminen. Samalla ratkaisu kuitenkin herättää tutun kysymyksen tietyn alueen kulttuurin ja islamin yleismaailmallisesti pätevänä pidettyjen näkemysten ja käytäntöjen suhteesta.

²⁰⁹ Silta, 183–184.

²¹⁰ Silta, 184–158.

Virran teksti islamin opillisesta ulottuvuudesta Suomessa on identtinen *Sillan* kanssa. Ainoan eron oppikirjojen välille tekevät erilaiset kuvavalinnat. *Virrassa* on suurikokoinen, aukeaman keskelle aseteltu, kuva muslimiyhteisöstä juhlimassa ramadan-paastokuukauden päättymistä Helsingin Itäkeskuksessa.²¹¹ Toinen, pienempi kuva on Helsingin rautatieasemalta kuvateksteineen:

Somalipakolaisten tulo 1990-luvun alussa pakotti monet suomalaisetkin kohtaamaan toisenlaisen kulttuurin. Kuvassa [on] pakolaisia Helsingin rautatieasemalla joulukuussa 1990.²¹²

Kuvat ja kuvatestit ovat ainoat erot *Virran* ja *Sillan* välillä opillisen ulottuvuuden käsittelyssä. Huomionarvoista on, että *Virrassa* ei ole selitetty opillisesti kulttuuriin kuuluvia uskonnollisia rituaaleja, päiviä tai aikoja. Esimerkiksi ramadania tai sen viettoa ei perustella opillisesti. Ratkaisun voi tulkita niin, että tämä tieto oletetaan lukijalta valmiiksi. Ratkaisu on mahdollista problematisoida uskaliaana, mutta otettaessa huomioon lukion uskonnonkurssien suoritusjärjestys, asettuu oletus ymmärrettäväksi. Lukion maailmanuskontojen kurssi on järjestysnumeroltaan aikaisempi kuin suomalaisen uskonnollisuuden kurssi.²¹³ On siis perusteltua olettaa oppikirjan käyttäjillä olevan myös pohjatietoa islamista.

Portti käsittelee islamin opillista ulottuvuutta Suomessa noin kahden ja puolen sivun verran. Islamia Suomessa käsitellään *Portissa* yhteensä noin seitsemän sivua. Opillisen ulottuvuuden käsittely jakautuu kolmeen näkökulmaan. Ensimmäiseksi *Portti* ottaa esille muslimit yleisesti ja esittelee muutaman kaikkia muslimeita yhdistävän opinkohdan. Toiseksi nostetaan esille vielä muutama yleistys, joka yhdistää muslimeita Suomessa. Kolmantena tataariyhteisön opillisesta ulottuvuudesta on mainittu lyhyesti ja maahanmuuttajataustaisten muslimien opillinen ulottuvuus tehdään näkyväksi arkipäivän elämässä vaikuttavina eroina ympäröivän valtakulttuurin kanssa.

Kaikkia islaminuskoisia yhdistäviksi opinkohdiksi *Portti* mainitsee Koraanin pyhänä kirjana sekä uskonnon viisi peruspilaria:

²¹¹ Virta, 167.

²¹² Virta 166.

²¹³ Opetussuunnitelman perusteet 2003, 159–161.

Ne [peruspilarit] ovat uskontunnustus eli oppi yhdestä Jumalasta ja hänen profeetas-
taan Muhammadista sekä viisi päivittäistä rukoushetkeä, ramadan-kuukauden paasto,
köyhille annettava almuvero ja kerran elämässä tehtävä pyhiinvaellus Mekkaan.²¹⁴

Tämän jälkeen *Portti* kertoo Suomen muslimien muodostavan kielellisesti, kulttuuri-
sesti ja uskonnolliselta taustaltaan moninaisen joukon. Suurimman osan mainitaan
olevan sunnalaisia. Shiialaisia mainitaan olevan noin 15 prosenttia ja suufilaisuutta²¹⁵
harjoittavia yhdistyksiä olevan olemassa.²¹⁶ Tataareista *Portti* mainitsee heidän edus-
tavan sunnalaista islamia. Lisäksi tataareiden mainitaan hyväksyvän seka-avioliitot
siitäkin huolimatta, että islamin tradition mukaan uskonto periytyy isältä pojalle ja
musliminaisten tulisi mennä naimisiin vain muslimimiesten kanssa.²¹⁷

Ennen maahanmuuttajataustaisten muslimien opillisen ulottuvuuden käsittelyä *Portti*
kuvaa yhden kokonaisen kappaleen verran islamilaiseen kulttuuriin kuuluvaa uskon-
non ja yhteiskunnan tiukkaa sidonnaisuutta:

Yhteiskunnallisena ihanteena on Profeetta Muhammadin 600-luvulla Medinassa joh-
tama muslimien yhteisö, umma. Islamilainen laki eli sharia perustuu Koraaniin eli Al-
lahilta ilmoituksena saatuun pyhään kirjaan sekä sunnaan eli perimätietoon Profeetta
Muhammadin toiminnasta. Sharia sisältää yksityiskohtaisia ohjeita sekä yhteiskunnal-
listen asioiden järjestämisestä että yksityiselämään liittyvistä asioista. Tämän vuoksi
islamilaisten elämäntavan toteuttaminen onnistuu parhaiten maissa, joissa islam on
enemmistön uskonto ja valtion lait ottavat huomioon sharian näkemykset.²¹⁸

Maahanmuuttajataustaisten muslimien opillinen ulottuvuus on *Portissa* käsitelty hei-
dän vähemmistöasemassaan kohtaamisensa mahdollisten ongelmien kautta. Ensim-
mäisenä kerrotaan omistusasunnon hankkimista vaikeuttavan sen, että islam kieltää
koron ottamisen. Suomen lakien ja klassisen islamilaisen perhelainsäädännön välillä
mainitaan olevan muitakin jännitteitä: erilaiset käsitykset sallitusta avioliiton solmi-
misiästä, muslimin ja ei-muslimin välisestä avioliitosta, lasten ruumiillisesta ran-
kaisusta, moniavioisuudesta, miehen yksipuolisesta avioero-oikeudesta ja eri suku-

²¹⁴ Portti, 193.

²¹⁵ Suufilaisuutta voivat harjoittaa sekä sunnit että shiiat.

²¹⁶ Portti, 193.

²¹⁷ Portti, 194–195.

²¹⁸ Portti, 197.

puolten perintöosuuksista. *Portti* mainitsee näissä tilanteissa sovellettavan ensisijaisesti Suomen lakia.²¹⁹

Porttissakin käsitellään muslimien ympärileikkaukseen liittyviä kysymyksiä:

- - kuuluuko muslimipojille uskonnollisin perustein tehtävä ympärileikkaus julkisen terveydenhuollon tehtäviin. - - Suomessa on jouduttu ottamaan kantaa myös naisten ympärileikkaukseen, joka Somaliassa katsotaan yleisesti edellytykseksi sille, että nainen voi mennä naimisiin. Suurimmassa osassa muslimimaailmaa tapaa ei kuitenkaan tunneta. Suomessa se on muun Euroopan tapaan laitonta ja rinnastetaan pahoinpitelyyn ja pysyvän ruumiinvamman tuottamiseen.²²⁰

Vielä lopuksi *Portti* käsittelee musliminaisten hunnuttautumista. Sille kerrotaan syiksi oman uskonnollisen vakaumuksen ilmaiseminen ja oman kulttuurisen identiteetin korostaminen. Lisäksi mainitaan hunnuttautumisen aiheuttaneen ongelmia Euroopassa esimerkiksi koulunkäynnin yhteydessä. *Portti* esittelee myös miten muslimit näkyvät Suomen koulumaailmassa. He saavat oman uskonnon opetusta, mahdollisesti erivapauksia musiikin, kuvaamataidon ja liikunnan tunneilla ja rukoushetkien kerrotaan olevan vaihtelevasti mahdollistettuja.²²¹

Portti käsittelee myös suomalaisen islamin opillista ulottuvuutta kaikista oppikirjoista kattavimmin. *Portin* didaktinen ansio on ottaa aluksi esille kaikkia islaminuskoisia yhdistävät opilliset periaatteet ikään kuin kertaukseksi. Lisäksi ympärileikkauksesta puhuttaessa *Portti* tekee hyvin selväksi naisten ympärileikkauksen olevan tapa, jota suurimmassa osassa muslimimaailmaa ei tunneta. Tämä voidaan tulkita ennakkoluuloja vähentämään pyrkiväksi kasvatukselliseksi ratkaisuksi ja on siitä näkökulmasta huomionarvoinen seikka.

Portissa, samoin kuin *Sillassa*, *Virrassa* ja *Arkissakin*, opillinen ulottuvuus nähdään muslimien tapauksessa suomalaisesta kulttuurista erottavana tekijänä. Tämä voidaan tulkita didaktiseksi ratkaisuksi, jossa tuttua ja vierasta käsitellään tietoisesti rinnakkain ja pyritään tekemään vieraista asioista helpommin lähestyttäviä. Ratkaisu ei ole ristiriidassa opetussuunnitelman perusteiden kanssa ja on oppikirjan käyttötarkoitus huomioon ottaen perusteltu. *Portti* on myös oppikirjoista ainoa, joka ottaa esille islamiin liittyvän uskonnon ja yhteiskunnan välisen suhteen ja sen vaikutukset maahan-

²¹⁹ *Portti*, 198.

²²⁰ *Portti*, 198.

²²¹ *Portti*, 198–199.

muuttajataustaisten muslimien sopeutumiseen. Tämä on sekä didaktisessa että kasvatuksellisessa mielessä perusteltu näkökulma eikä se asetu ristiriitaan opetussuunnitelmakaan kanssa. Kielenkäytöllisesti *Portti* jatkaa asiatyylistä linjaa eikä ilmennä sanavalinnoillaan asenteellisuutta suuntaan tai toiseen.

Arkki käsittelee islamin opillista ulottuvuutta Suomessa hieman reilun sivun verran. Opillisen ulottuvuuden yhteydestä löytyy myös sama kuva ramadanin päätösjuhlasta kuin *Virrasta*. Tataariyhteisön opillisesta ulottuvuudesta mainitaan vain, että kulttuurillisten ja kielellisten eroavaisuuksien takia seurakuntaan ei haluta muista kulttuureista tulevia muslimeja.²²² Maahanmuuttajataustaisten muslimien opillisesta ulottuvuudesta kerrotaan hyvin samaan tapaan kuin esimerkiksi *Sillassa* ja *Portissa*, eli opilliset asiat tuodaan esille arkipäivän elämään liittyvissä asioissa sekä mahdollisina vähemmistökulttuurin edustajana olemiseen liittyvinä ongelmallisuuksina. Lähestymistapa on sama kuin *Sillassa* ja *Portissa*.

Ensimmäisenä *Arkissa* otetaan esille päivittäiset rukoushetket ja kerrotaan kuinka niiden sisällyttäminen työaikaan on onnistunut useimmissa tapauksissa.²²³ Samassa yhteydessä puhutaan myös ramadanin vaikutuksesta ruokataukoihin työpaikoilla:

Paastokuukauden eli ramadanin aikana muslimien on yleensä sallittu pitää ruokataukonsa päivittäisen paaston päätyttyä. Euroopan ihmisoikeustoimikunnan vuonna 1997 tekemän päätöksen mukaan paasto ei kuitenkaan ole pätevä syy olla poissa työstä, eikä uskonnollisia juhlapäiviä voi automaattisesti pitää vapaapäivinä.²²⁴

Arkki käsittelee yhden kokonaisen tekstikappaleen verran suomalaisen koulujärjestelmän ja muslimikulttuurin yhteensovittamisesta aiheutuvia ristiriitoja. Ongelmalliseksi mainitaan liikuntatunneille paljastavasti pukeutuminen ja kuvaamataidossa ihmishahmojen piirtäminen. Musiikinopetuksessa monet muslimit vierastavat länsimaista musiikkia ja suomalainen seksuaalikasvatus mainitaan ”kauhistuttavaksi” varsinkin jos läsnä on sekä tyttöjä että poikia yhtä aikaa. Muslimien hunnun käyttämisestä puhutaan *Arkissa* myös kappaleen verran. Mainitaan, että Ranskassa huivin käyttö kiellettiin lailla. Suomen osalta mainitaan huivinkäytön olevan kiistatonta, kunhan se noudattaa muutamia peruseriaatteita: huivi ei saa vaarantaa oppilaan turvallisuutta

²²² *Arkki*, 136.

²²³ *Arkki*, 139.

²²⁴ *Arkki* 139.

eikä olla esteenä kouluopetukselle. Lopuksi todetaan tarkemmin selittämättä: ”huivin käyttö vaikeuttaa selvästi musliminaisten työnsaantia Suomessa”.²²⁵

Ruokasäännöksistä *Arkki* kertoo seuraavasti:

Muslimit eivät periaatteessa saa syödä sianlihaa, verta eivätkä lihaa, jota ei ole teuras-tettu islamin oppien mukaisesti. Pääkaupunkiseudun muslimeille sallitun, *halal*-sääntöjen mukaisen lihan saaminen ei ole nykyisin ongelma.

Joidenkin muslimien kerrotaan käyttävän juutalaisen seurakunnan kauppapalveluja hyväkseen, koska *Arkissa* heillä mainitaan virheellisesti olevan yhteinen teurastus-käytäntö:

Jotkut muslimit asioivat myös juutalaisen seurakunnan kaupassa, sillä juutalaiset nou-dattavat samaa teurastussääntöä kuin muslimit. Ongelmia aiheuttavat lihan hinta ja pitkät matkat erikoisliikkeisiin.²²⁶

Arkki ottaa myös jatkuvasti esille niitä tukitoimia, joita Suomessa kohdistetaan maa-hanmuuttajataustaisten muslimien kotouttamiseen. Samaten esillä pidetään näkökul-maa kouluun liittyen:

Elintarvikevirasto julkaisi vuonna 1995 muslimien ruokailuoppaan, jossa luetellaan si-kaperäisiä aineita sisältävät elintarvikkeet ja lisäaineet. Kouluissa muslimilapsille ei ole aina pystytty järjestämään islamin sääntöjen mukaista ruokailua, minkä vuoksi osa lapsista on ilmoitettu kasvissyöjiksi.²²⁷

Viimeisessä suomalaisen islamin opillisia erityispiirteitä käsittelevässä kappaleessa *Arkki* ottaa muiden oppikirjojen tapaan esille Suomessa muslimien ympärileikkauk-sen ympärillä vellovan keskustelun:

Suurin osa poikien ympärileikkauksista tehdään sairaalassa. Tyttöjen ympärileikkaus kuohuttaa myös muslimien mieltä ja jakaa heidän mielipiteitään. Suomen lainsäädän-nön mukaan tyttöjen ympärileikkaus on pahoinpitelyyn ja pysyvään ruumiinvamman tuottamiseen rinnastettava rikos. Maassamme ei ole tullut julkisuuteen yhtään [naisten] ympärileikkaustapausta.²²⁸

Suomalaisen islamin opillisten erityispiirteiden käsittelyn yhteydessä löytyy *Arkista* myös kuva suomalaisesta somaliperheestä Helsingin lähiössä liikennevaloissa seisoi-

²²⁵ *Arkki*, 140.

²²⁶ *Arkki*, 140–141.

²²⁷ *Arkki*, 141.

²²⁸ *Arkki*, 141.

massa. Kuvatekstinä kerrotaan somaliperheen olevan yhä tutumpi näky suomalaisessa katukuvassa.²²⁹

Arkki ansioituu muslimien opillisen ulottuvuuden käsittelyssä Suomessa esittelemällä sitä toiminnan näkökulmasta. Tämä voidaan katsoa perustelluksi didaktiseksi lähestymistavaksi ja tukee myös opetussuunnitelman asettamia reunaehtoja. *Arkki* pitää myös ansiokkaasti esillä näkökulmaa Suomen valtiolliselta tasolta tulevista tukitoimista maahanmuuttajataustaisten muslimien elämän järjestämiseksi Suomessa. Yksi havainto liittyy *Arkin* ilmaisuun tekstikappaleessa, jossa kerrotaan naisten ympärileikkauksesta. Kappaleessa todetaan, ettei julkisuuteen ole tullut yhtään naisten ympärileikkaustapausta. Implisiittisesti näin annetaan siis ymmärtää, että ympärileikkauksia voi silti tapahtua myös Suomessa.

Muutamia ongelmakohtia *Arkin* tekstistä löytyy. Kirjassa nostetaan hunnunkäytöstä kerrottaessa esiin näkökulma, jonka mukaan hunnun käyttö vaikeuttaa musliminaisten työnsaantia Suomessa. Väitettä ei perustella mitenkään ja lukijalle jää epäselväksi, mikä hunnun käytössä on ongelmallista. Islamin ruokasäädösten käsittelyssä on niin ikään ongelmallisuuksia. *Arkissa* virheellisesti rinnastetaan muslimien ja juutalaisen teurastuskäytännöt samanlaisiksi. Tämä on vakava asiavirhe opillisesta näkökulmasta, sillä islamin teurastuskäytäntö perustuu koraaniin ja juutalaisten 3. ja 5. Mooseksen kirjaan.²³⁰ Islamin ja juutalaisuuden ruokasäännökset ovat siis opilliselta pohjaltaan täysin eri asioita, vaikka niissä käytännön tasolla onkin paljon samankaltaisuutta. Tämän seikan selkeyttämättä jättäminen on monella tavalla ongelmallista ja siinä voidaan katsoa *Arkin* didaktisen lähestymistavan, jossa samankaltaisia asiakokonaisuuksia pyritään niputtamaan, johtavan huonoon lopputulokseen.

Retorisesti *Arkin* kielenkäyttö käsiteltäessä muslimien opillista ulottuvuutta Suomessa on eloisaa ja karkaa hieman asiatyylisestä otteesta. Ilmaisut, kuten ”pitävät kauhistuttavana suomalaista seksuaalikasvatusta” ja ”tyttöjen ympärileikkaus kuohuttaa myös muslimien mieltä” ovat sanavalintoina tunteita herättäviä. Ensimmäinen sanavalinta tekee lauseyhteydestä erottelevamman, se korostaa muslimien näkemyseroa seksuaalikasvatukseen suomalaisiin verrattuna. Vastaavasti jälkimmäinen ilmaus muslimien mielten kuohumisesta toimii tätä näkemyseroa kaventavasti. Aivan kuin kirjoittaja

²²⁹ *Arkki*, 140.

²³⁰ Ketola 2008, 168 ja 178–179.

haluaisi sanoa ”eivät ne muslimitkaan niin erilaisia ole, myös heistä ympärileikkaus saattaa olla väärin”. Ilmaisut heijastavat mahdollisesti kirjoittajan omaa asennetta. Kokonaisuuden kannalta yksittäisten sanavalintojen merkitys jää vähäiseksi, koska asenteellinen tendenssi ei ole koko tekstiä läpäisevä juonne.

Matkakirja ei mainitse islamin opillisesta ulottuvuudesta Suomessa yhtään mitään. Kirjassa on esitelty ainoastaan taustaan ja toiminnallisuuteen liittyviä asioita. Ratkaisu on opetussuunnitelman perusteiden valossa ongelmallinen, koska opilliset korostukset ovat se näkökulma, josta Suomessa vaikuttavia uskonnollisia liikkeitä tulisi tarkastella. Myöskään kasvatuksellisessa tai didaktisessa mielessä ei opillisten asioiden poisjättämiselle ole mitään hyviä perusteluja, vaan kysymyksessä on selkeä puute *Matkakirjan* islamia käsittelevässä tekstissä. Yhtään kuvaakaan ei ulottuvuuteen liittyen ole.

Lopuksi kootaan vielä havainnot siitä, millaisen kuvan oppikirjat analyysin perusteella antoivat islamista ja muslimista Suomessa. Tutkimustehtävän mukaisesti tutkimuskysymyksiksi määritellyjä teemoja noudattaen muodostui siis oppikirjojen antama kuva islamin taustasta, toiminnallisesta ja opillisesta ulottuvuudesta Suomessa. Systemaattista analyysiä metodina hyödyntäen kiinnitettiin huomiota myös tekstissä käytettyihin ilmaisuihin ja retorisiin keinoihin.

Ilmaisutapa ja retoriset keinot olivat *Sillan* ja *Virran* tapauksessa taustan ulottuvuuden yhteydessä neutraaleja, tietokirjatyypistä lähestymistapaa hyödyntäviä. Molempien kirjojen kuvienkäyttö oli relevanttia. Pieneksi ongelmaksi taustan ulottuvuuden yhteydessä muodostui *Virran* kohdalla tietojen vanhuus etenkin kannattajamäärien kohdalla. *Portti* tarjosi islamin taustasta Suomessa kaikkein laajimman ja kattavimman esittelyn. Myös käytetyt ilmaisut ja tekstityylilliset keinot paljastuivat analyysissä kielellisesti neutraaleiksi ja tietokirjatyypisiksi. Kaikki kolme oppikirjaa olivat lähestymistavaltaan sekä tekstimäärällisesti että sisällöllisesti taustan ulottuvuuden suhteen linjassa opetussuunnitelman reunaehtojen kanssa eikä tiedoissa ollut virheitä.

Arkki painotti islamin taustan ulottuvuutta Suomessa käsitellessään tataareja voimakkaimmin kaikista oppikirjoista. Retoriikan ja kielenkäytön analyysi paljasti viitteitä muslimeihin liittyvien ennakkoluulojen tiedostamisesta sekä niihin vaikuttamisesta. Myös *Arkin* tiedoista osa oli vanhentuneita. *Matkakirjan* käsittely suomalaisesta islamista oli jopa ongelmallisen suppea kokonaisuudessaan, joten myös taustan osalta. Myös itse tekstissä oli pieniä harhaanjohtavuuksia.

Silta, *Virta*, *Portti* ja *Arkki* käsittelivät kaikki islamin toiminnallista ulottuvuutta Suomessa kaksijakoisesti, eli tataareiden toiminnasta kerrottiin erikseen ja maahanmuuttajataustaisten muslimien toiminnasta erikseen. Kaikissa neljässä oppikirjassa maahanmuuttajataustaisten muslimien toiminta esiteltiin muslimiyhdistysten toimintamuotojen kautta. *Silta* ja *Portti* ottivat molemmat asiatyylisestä esitystavasta askeleen kasvatuksellisen lähestymistavan suuntaan: *Silta* mainitsi muslimien uskonnollistamisesta ja *Portti* teki näkyväksi muslimeihin kohdistuvia ennakkoluuloja ja pyrkii vaikuttamaan niihin.

Arkki oli oppikirjoista ainoa, joka otti esille muslimiyhteisöiden toimintaan liittyvät rahoitusongelmat. *Arkissa* oli havaittavissa jo aikaisemmista tutkimuslukuista tuttua didaktiseen lähestymistapaan viittaavaa yleistämistä muslimiyhteisöjen esittelyssä ja siihen liittyä samoja ongelmia kuin aikaisemminkin. *Matkakirja* jatkoi niukkaa esitystapaansa – tataareiden toiminnasta oli lyhyt maininta ja maahanmuuttajataustaisista muslimeista ei mainittu mitään. *Matkakirjan* ominaispiirre oli maahanmuuttajamuslimeista käytävän yhteiskunnallisen keskustelun esiin nostaminen, joka oli askel kasvatuksellisen lähestymistavan suuntaan.

Kaikissa muissa oppikirjoissa paitsi *Matkakirjassa*, jossa ei koko ulottuvuutta nostettu esille, islamin opillinen ulottuvuus Suomessa oli kuvattu muslimien arkipäiväisen toiminnan kautta. Valtaosin opillista ulottuvuutta kuvattiin elintavoista ja rituaaleista nousevina eroina suomalaiseen valtakulttuuriin. *Sillan* ja *Virran* teksti oli jälleen täysin identtistä, ainoa ero oli kuvien käytössä. Molemmissa kirjoissa maahanmuuttajataustaisista muslimiryhmistä nostettiin tarkasteluun vain somalit. Retorinen lähestymistapa oli neutraali pois lukien ympärileikkausta käsittelevä kappale, jossa ilmaisutapaan otettiin selkeä kasvatuksellinen sävy.

Portti käsitteli myös opillista ulottuvuutta kaikista kattavimmin. Koko ajan tekstistä välittyi ennakkoluuloja vähentämään pyrkivä sävy. *Portti* oli myös oppikirjoista ainoa, joka otti esille islamiin liittyvän uskonnon ja yhteiskunnan kiinteän suhteen. *Arkki* oli oppikirjoista ainoa, joka otti esille valtion toimet muslimien elämän järjestämiseksi Suomessa. *Arkissa* oli myös silmiinpistäviä virheitä asiasisällössä. Hunnunkäytön ja työnsaannin välinen vaikutus otettiin esiin mutta jätettiin perustelematta. Muslimien ja juutalaisten ruokasäädösten samaistaminen teurastamisen yhteydessä oli myös yksi merkittävä virhe. *Arkki* käytti retorisesti eloisaa ilmaisutapaa, joka korosti paikoitellen tekstin kantaottavuutta.

Oppikirjojen antama kuva islamista Suomessa ei ollut samalla tapaa selkeästi kolmeen erilaiseen lähestymistapaan jakautunut, kuin MAP-kirkon tai Jehovan todistajien yhteydessä. Kaikki oppikirjat noudattivat valtaosin tietokirjallisuustyyppistä lähestymistapaa kuvatessaan islamia Suomessa. Oppikirjoista löytyi kuitenkin sekä kasvatukselliseen että didaktiseen lähestymistapaan liitettäviä elementtejä. Selkeät kannanotot esimerkiksi musliminaisten ympärileikkauksiin olivat sekä sisällöltään että ilmaisultaan selkeästi kasvatuksellisia valintoja samoin kuin uskonnollistamisen vähentämiseen liittyvät kuvaukset ja ilmaukset.

Askeleita didaktisen lähestymistavan suuntaan olivat muslimiryhmittymien toiminnallisen ulottuvuuden käsittely yhden yhteisön näkökulmasta sekä opillisen ulottuvuuden käsittely islamin opista nousevien tapojen ja rituaalien eroina suomalaiseen valtakulttuuriin. Opillisen ulottuvuuden käsittely oli ainoastaan somalien tai saman alueen muiden kulttuurien tyypillisten tapojen erojen käsittelyä. Siksi oppikirjojen antama kuva islamin opillisesta ulottuvuudesta onkin itse asiassa oppikirjojen antama kuva somalien opillisesta ulottuvuudesta.

5. OPPIKIRJOJEN ANTAMA KUVA JUUTALAISUUDESTA SUOMESSA

Tässä luvussa käsitellään tutkittavien oppikirjojen antamaa kuvaa juutalaisuudesta Suomessa. Kuten edellisessä luvussa todettiin, tutkittaessa oppikirjojen antamaa kuvaa maailmanuskonnoista Suomessa, on otettava huomioon, että islamin tavoin myös juutalaisuutta käsitellään lisäksi erikseen lukion maailmanuskontojen kurssilla.²³¹ Kyseinen kurssi on myös suoritettava ennen suomalaista uskonnollisuutta käsittelevää kurssia. Tästä syystä on perusteltua myös kirjantekijöiden näkökulmasta olettaa islamin samoin kuin juutalaisuudenkin olevan oppilaille ennestään tuttuja. Tämä saattaa vaikuttaa myös siihen, kuinka juutalaisuutta oppikirjoissa käsitellään.

Kuten muitakin tutkittuja uskontoja tai liikkeitä, myös juutalaisuutta käsitellään jokaisessa oppikirjassa ja hieman toisistaan poikkeavin ratkaisuin. *Silta* ja *Virta* ovat lähes identtisiä ja erot sivumäärissä johtuvat pääosin kirjan ulkoasullisista seikoista. *Sillassa* käsitellään juutalaisuutta pääluvussa ”Muut maailmanuskonnot” omassa alaluvussaan ”Juutalaisuus – omaleimainen vähemmistö” kahden ja puolen sivun verran. Määrään sisältyy kaksi puolen sivun kokoista kuvaa.²³² *Virrasta* ratkaisu on lukujen nimiä myöten identtinen *Sillan* kanssa. *Virrassa* sama teksti vie kolme sivua, joista puolitoista on kuvia.²³³

Portti käsittelee juutalaisuutta Suomessa kaikista oppikirjoista laajimmin. Juutalaisuutta käsitellään omassa pääluvussaan ”Suomen juutalaiset”, yhteensä kahdeksan sivua. Näistä kaksi ja puoli sivua on kuvia ja puolikas sivu menee suurikokoiseen otsikkoon sekä tarinamuotoiseen johdantokappaleeseen. Puoli sivua on lisäksi varattu juutalaisuus-lukuun liittyville tehtäville.²³⁴ *Arkki* käsittelee juutalaisuutta niin ikään omassa pääluvussaan ”Juutalaiset Suomessa” yhteensä seitsemän sivua, joista puolitoista sivua on kuvia.²³⁵ *Matkakirja* käsittelee juutalaisuutta pääluvussa ”Ei-kristilliset yhteisöt” omassa alaluvussaan ”Juutalaisuus” yhteensä puolentoista sivun verran. Tähän määrään sisältyy puolen sivun kokoinen kuva.²³⁶

²³¹ Opetushallitus 2003, 160.

²³² *Silta*, 186–188.

²³³ *Virta*, 169–172.

²³⁴ *Portti*, 184–191.

²³⁵ *Arkki*, 128–134.

²³⁶ *Matkakirja*, 159–160.

Edellisten tutkimuslukujen tapaan tämäkin luku jakaantuu kolmeen osaan johdannossa mainittujen tutkimuskysymysten mukaisesti. Ensimmäisenä analysoidaan oppikirjojen antamaa kuvaa juutalaisten taustan ulottuvuudesta Suomessa. Toisena tarkastellaan juutalaisuuden toiminnan ulottuvuutta Suomessa ja lopuksi juutalaisuuden opillista ulottuvuutta Suomessa. Kaikkia oppikirjoja analysoidaan rinnakkain aikaisempien tutkimuslukujen tapaan, jotta eroavaisuudet oppikirjojen muodostamassa kuvassa tulisivat näkyviksi. Kaikki viisi oppikirjaa eroavat toisistaan juutalaisuuden käsittelyssä, mutta kaikki kuitenkin mahtuvat teemakysymysten asettamaan raamiin ja ovat mielekkäästi sitä kautta tarkasteltavissa.

5.1. Juutalaisuuden taustan ulottuvuus Suomessa

Silta käsittelee suomalaisen juutalaisuuden taustaa yhden alaluvun ”Juutalaisuus – omaleimainen vähemmistö”²³⁷ eli kahden sivun verran. Kahdesta sivusta toinen on kuvia, jotka eivät liity juutalaisuuden taustan ulottuvuuteen Suomessa vaikka ne ovatkin esillä samassa yhteydessä. Juutalaisten mainitaan saapuneen Suomeen 1800-luvun puolessa välissä Venäjän armeijan osana ja sotilaiden kerrotaan saaneen jäädä asumaan palveluspaikkakunnilleen Suomeen.²³⁸

Juutalaisten ammatinharjoittamisesta mainitaan tässä yhteydessä seuraavaa:

Entiset sotilaat eivät olleet pitkälle kouluttautuneita vaan joutuivat ansaitsemaan elantonsa pienyrittäjinä. Juutalaisten ammatinharjoittamista rajattiin siten, että he saivat tehdä kauppaa käytetyillä vaatteilla ja tavaroilla. Myynnissä oli myös käsitöitä.²³⁹

Poliittisten kiistojen kerrotaan vaikeuttaneen juutalaisten asemaa 1890-luvulla kun vain osa juutalaisista sai luvan jäädä Suomeen. Tällöin noin neljänneksen kerrotaan palanneen Venäjälle tai muuttaneen pois maasta. Helsingin ja Turun synagogat kerrotaan perustetuiksi 1900-luvulla ja 1918 juutalaisten saaneen täydet kansalaisoikeudet:

Kansalaisoikeudet juutalaisille myönnettiin lopulta itsenäistyneessä Suomessa vuodesta 1918 lähtien. Suomi oli juutalaisten kansalaisoikeuksien myöntämisessä Euroopan toiseksi viimeinen maa ennen Romaniaa.²⁴⁰

²³⁷ Vähemmistö viittaa terminä ihmisryhmään. Juutalaisuus on kuitenkin ensisijaisesti uskonto, aate ja katsomus. Siksi vähemmistö -termin käyttö juutalaisuuden yhteydessä luo vääriä mielleyhtymiä.

²³⁸ *Silta*, 186.

²³⁹ *Silta*, 186–187.

Juutalaisen koulun tuleminen osaksi suomalaista koulujärjestelmää mainitaan olleen vedenjakaja juutalaisyhteisöön kuuluvien mahdollisuuksille edetä suomalaisessa yhteiskunnassa. Samassa kappaleessa *Silta* kertoo Suomen juutalaisten osallistuneen toiseen maailmansotaan ”erilaisissa maanpuolustuksellisissa tehtävissä” Suomen armeijassa.²⁴¹ Suomesta Natsi-Saksalle luovutetusta juutalaisista mainitaan seuraavaa:

Suomesta Natsi-Saksalle luovutettujen määrästä on käyty viime vuosina vilkasta keskustelua. Arviot vaihtelevat noin kymmenestä kymmeneen. Suomen pääministeri esitti vuonna 2000 julkisen anteeksipyynnön hallituksen ja suomalaisten puolesta siitä, että Suomesta luovutettiin juutalaisia Saksaan.²⁴²

Sillan teksti juutalaisten taustan ulottuvuudesta Suomessa jatkaa samaa asiatyylistä ja retorisisilta keinoiltaan neutraalia linjaa, jota teoksessa on pyritty noudattamaan läpi koko tarkastellun aineiston. Ainoa kannanottoa muistuttava lause liittyy kansalaisoikeuksien myöhäiseen myöntämisaikajankohtaan. Siitä jää lukijalle sellainen kuva, että tekstin kirjoittajan mielestä on ollut väärin, että juutalaiset saivat kansalaisoikeudet Suomessa niin myöhään. Tämä voidaan katsoa kasvatukselliseksi kannanotoksi, joka on perusteltu lukion kasvatustehtävän näkökulmasta.

Muutamia huomionarvoisia sisällöllisiä seikkoja nousee *Sillasta* esille. *Silta* mainitsee 1850 -luvulla juutalaisten ammatinharjoittamista rajatun tarkasti. Erikseen mainitaan kaupankäynti käytetyillä vaatteilla ja tavaroilla. Tieto on oikeansuuntainen, mutta se herättää lisäkysymyksiä, joihin teksti ei anna vastausta. Miksi kauppaa sai käydä nimenomaan vain käytetyillä tavaroilla ja vaatteilla, muttei muilla? Tutkimuskirjallisuus paljastaa, että 1800-luvun lopulla juutalaisten elinkeinoja rajoitettiin Suomen senaatin toimesta. Rajoitukset koskivat elannon hankkimisen tapoja, eikä juutalaisilla ollut oikeutta harjoittaa mitä tahansa ammattia. Tästä johtuen luonnollisin tapa ansaita elanto oli ryhtyä käytettyjen tavaroiden kauppiaksi.²⁴³

²⁴⁰ *Silta*, 187.

²⁴¹ *Silta*, 187.

²⁴² *Silta*, 188.

²⁴³ Vuoden 1858 senaatti oli joka tapauksessa antanut entisille [juutalaisille] sotilaille oleskeluoikeuden ohella oikeuden elättää itsensä Suomessa. Elatustavat määritteli v:n 1869 asetus. [H]e saivat perheineen oikeuden myydä omatekoisia ja muita käsitöitä, kaupitella kaupungeissa leipää ja leivoksia, marjoja ja hedelmiä, tupakkaa ja tulitikkuja. He saivat myös ostaa ja myydä käytettyjä vaatteita sekä muuta käytettyä tavaraa. Niin ikään he saivat kaupungeissa harjoittaa pito- ja liinavaatteiden, asusteiden ja lyhyttavaran kauppaa. - - Kaupankäynnistä oli kaupungille suoritettava tietty elinkeinomaksu. - -

Toinen huomionarvoinen seikka suhteessa tutkimuskirjallisuuteen liittyy ensimmäisten synagogien perustamiseen, joista *Sillassa* mainitaan vain Helsingin ja Turun synagogat, vaikka tutkimuskirjallisuuden perusteella synagogat perustettiin samoihin aikoihin myös Viipuriin ja rukoushuone Tampereelle.²⁴⁴ Kolmas seikka liittyy juutalaisten luovuttamiseen Suomesta Saksaan toisen maailmansodan aikana. *Silta* mainitsee, että Suomesta luovutettiin juutalaisia Saksaan ja vieläpä samassa virkkeessä kuin puhuu suomalaisten juutalaisten osallistumisesta maanpuolustukseen. Tutkimuskirjallisuudesta selviää, että kysymys ei kuitenkaan ollut suomalaisista juutalaisista. Suomalaiset juutalaiset osallistuivat sotatoimiin suomalaisina. Kysymys oli pakolaisina Suomeen tulevien juutalaisien käännättämisestä ja luovuttamisesta Saksaan.²⁴⁵ Tällöin *Sillan* antama kuva suomalaisten juutalaisten tilanteesta toisen maailmansodan aikana on aavistuksen harhaanjohtava, jopa virheellinen.

Virran teksti on Suomen juutalaisten taustan ulottuvuuden käsittelyn osalta täysin identtinen *Sillan* kanssa. Ulottuvuuksien tekstimäärien mukaan *Virta* on identtisesti painottunut *Sillan* kanssa, koska kirjojen välillä ei tule esiin suuria eroavaisuuksia taustan lisäksi muidenkaan ulottuvuuksien käsittelyssä. Ainoa eroavaisuus kirjojen välillä on *Virrassa* oleva kuva ilmeisesti juutalaisen miehen selästä. Kuvan alla on teksti:

Toisen maailmansodan aikana Suomesta luovutettiin juutalaispakolaisia Saksaan. Näiden juutalaispakolaisten muistoksi järjestettiin tilaisuus vuonna 2002.²⁴⁶

Vuonna 1876 senaatti nimenomaan tiedotti, että tätä asetusta oli sovellettava juutalaisiin. Kun juutalaiset - - sotilaat eivät olleet voineet oppia mitään varsinaista ammattia, oli luonnollista, että monet heistä ryhtyivät kauppiaksi eli ostamaan ja myymään käytettyjä vaatteita. (Torvinen 1989, 24–79.)

²⁴⁴ Heino 1997, 213. Ketola 2008, 172.

²⁴⁵ Suomessa asui sotien välisenä aikana noin 2 000 juutalaista. Juutalaisten vähäinen määrä lienee syynä siihen, että Suomessa juutalaisvastaisuus ei saanut merkittävää jalansijaa. - - Suomen kansalaisina kaikki asevelvolliset juutalaiset osallistuivat muiden tavoin maanpuolustukseen sekä talvi- että jatkosodassa. Sodissa kaatui 23 Suomen juutalaista.

Tästä huolimatta Suomessa suhtauduttiin ennen toista maailmansotaa hyvin niivasti juutalaispakolaisten vastaanottamiseen. Maahan saapui n. 500 henkeä, joista kesään 1940 mennessä 350 oli jatkanut matkaansa muualle. Eräs Itävallasta saapunut 50-henkinen ryhmä käännytettiin takaisin. Kahdeksan pakolaista luovutettiin lokakuussa 1942 Saksaan, jossa he yhtä lukuun ottamatta menehtyivät. Luovutettujen pakolaisten muistoksi pystytettiin muistomerkki vuonna 2000. (Ketola 2008, 172.)

Kansallissosialistisessa Saksassa ja sen hallitsemisissa maissa toisen maailmansodan aikana toimeenpannut juutalaisvainot ajoivat pakolaisia myös Suomeen, vaikka täällä otettiin heitä vastaan hyvin vastahakoisesti. Kaikkiaan Suomeen saapui noin 500 juutalaispakolaista, joista suurin osa jatkoi kuitenkin matkaansa, yleensä Ruotsiin tai yhdysvaltoihin. (Heino 1997, 213)

²⁴⁶ Virta, 170.

Virran ja *Sillan* tekstien ollessa identtiset liittyvät molempiin kirjoihin tällöin luonnollisesti samat huomionarvoiset seikat tekstianalyysillisessä mielessä. *Virran* kuva ja siihen liittyvä teksti kuitenkin korjaa sitä harhaanjohtavuutta, joka leipätekstissä on juutalaisten luovuttamiseen liittyen. Onkin mahdollista kyseenalaistaa uudemman painoksen, eli *Sillan*, ratkaisu karsia juutalaisuutta käsittelevää osuutta sillä seurauksella, että tekstistä tulee harhaanjohtavampaa kuin aikaisemmassa painoksessa. Vuosiluku *Virran* kuvatekstissä on virheellinen, koska juutalaispakolaisten muistotilaisuus on ollut jo vuonna 2000.²⁴⁷

Portti tarjoaa juutalaisten taustan ulottuvuudesta Suomessa kaikkein laajimman ja yksityiskohtaisimman tiedon. Taustan ulottuvuutta käsitellään *Portissa* yhteensä noin kaksi oppikirjan sivua, joista toinen on kokonaan kuvia. Painotuksellisesti tämä tarkoittaa noin yhtä neljäsosaa koko Suomen juutalaisia käsittelevästä tekstistä. Ensimmäisenä *Portti* ottaa Suomen juutalaisten taustan ulottuvuuteen liittyviä seikkoja esille johdantona päälukuun. Juutalaisten määräksi Suomessa mainitaan nykyään 1600 ja osan mainitaan asuvan ulkomailla. Juutalaisilla mainitaan olevan mielenkiintoinen asema Suomen uskonnollisessa kirjossa, koska juutalaiset olivat syrjitty ryhmä, joka kuitenkin sopeutui suomalaiseen yhteiskuntaan ja on säilyttänyt elinvoimaisuutensa yleisestä sekularisaatiokehityksestä huolimatta.²⁴⁸

Tämän jälkeen *Portissa* käsitellään omassa alaluvussaan juutalaisten historiaa Suomessa. *Portissakin* mainitaan ruotsinvallan aikana olleen juutalaisille kiellettyä asettua Suomeen ja ensimmäisten juutalaisten olleen Venäjältä tulleita tsaarin armeijan sotilaita, jotka saivat luvan jäädä Suomeen 1800-luvulla. Pääosan Suomen juutalaisista mainitaan olevan tsaarin sotilaiden jälkeläisiä.²⁴⁹ Maahan jääneiden juutalaisten elinkeinosta *Portti* mainitsee seuraavaa:

Maahan jääneiden muutaman sadan juutalaisen asumista ja elinkeinoja säädeltiin tiukasti. - - Elantonsa he hankkivat myymällä käytettyjä vaatteita, leipää ja marjoja.

²⁴⁷ Ketola 2008, 176.

²⁴⁸ Portti, 184. *Portti* käyttää tässä yhteydessä termiä ”elinvoimainen”, mikä on hieman eri asia kuin vahvasti uskonnollinen, koska sillä voidaan tarkoittaa myös uskonnollisuuteen liittymätöntä elämää. *Portissa* termiä kuitenkin käytetään maallistumiskehityksen vastakohtana, joten sanavalinta on hieman harhaanjohtava.

²⁴⁹ Portti, 186.

Kauppaa sai käydä vain oman kaupungin alueella ja tällöinkin eri markkinoilla kuin muut suomalaiset kauppiaat.²⁵⁰

Portti mainitsee juutalaisten saaneen kansalaisoikeudet vuonna 1918, Romanian jälkeen toiseksi viimeisenä maana Euroopassa, vaikka asiasta kerrotaan käydyn keskustelua 1870-luvulta lähtien.²⁵¹ Kansalaisoikeuksien myötä saman vuoden lopulla Helsingin juutalainen seurakunta rekisteröitiin uskonnolliseksi yhdyskunnaksi. Taustan yhteydessä on *Portissa* puolen sivun kuva 1880-luvun Helsingin Narinkka-torilta, jonka oli juutalaisten käyttämä kauppapaikka.²⁵²

Toisen maailmansodan aikaisista tapahtumista ja Suomen juutalaisten roolista siinä *Portti* mainitsee seuraavaa:

Talvi- ja jatkosodassa juutalaiset taistelivat rintamalla muiden suomalaisten tapaan. - - Toisen maailmansodan aikana yhtään Suomen juutalaista ei lähetetty keskitysleireille, sen sijaan joitakin Suomesta turvapaikkaa hakeneita muiden maiden juutalaisia luovutettiin Saksaan.²⁵³

Samassa yhteydessä on kuva juutalaisista kävelemässä pitkin laivan laskusiltaa ja kuvatekstinä:

Itävallan juutalaisia saapuu suomeen Ariadne-laivalla vuonna 1938. Passintarkastuksen jälkeen ihmiset saivat käskyn palata laivaan ja heidät palautettiin Saksaan.²⁵⁴

Vielä viimeiseksi *Portti* ottaa esille Israelin valtion itsenäistymisen vuonna 1948 ja sen merkittävyyden myös Suomen juutalaisille. Suomen juutalaisia *Portti* mainitsee lähteneen vapaaehtoisina sotilaina Israeliin.²⁵⁵ Myös uskonnollistamisesta *Portti* mainitsee lyhyesti:

Israelin valtion toimintaan liittyvät kysymykset ovat vaikuttaneet vuosikymmenestä toiseen Suomessa asuviin juutalaisiin, sillä heidät on usein mielletty eräänlaisiksi Israelin valtion edustajiksi, halusivatpa he sitä tai eivät.²⁵⁶

²⁵⁰ *Portti*, 186.

²⁵¹ Juutalaisten asemaa käsiteltiin valtiopäivillä 1872–1897, 1909 eduskunta päätti myöntää kansalaisoikeudet, mutta venäjän valtopolitiikan ja maailmansodan takia asia viivästyi. (Torvinen 1989, 32–79.)

²⁵² *Portti*, 187.

²⁵³ *Portti*, 187.

²⁵⁴ *Portti*, 187.

²⁵⁵ *Portti*, 187. Juutalaisia sionisteja muutti Suomesta Palestiinaan jo 1930-luvulla. (Torvinen 1989, 114–115.)

²⁵⁶ *Portti* 187.

Portti jatkaa niin ikään jo tutuksi tullutta tietokirjatyypistä esitystapaansa myös Suomen juutalaisten taustan ulottuvuuden käsittelyssä. Eräs huomio, jonka tekstistä voi kuitenkin tehdä, liittyy kirjoittajan tapaan puhua Suomen juutalaisista. Kirjoittaja käyttää säännöllisesti juutalaisista puhuessaan sanavalintoja, joilla hän pyrkii esittämään Suomen juutalaiset ensisijaisesti suomalaisina eikä juutalaisina. Ilmaisut kuten ”kauppaa sai käydä ainoastaan oman kaupungin alueella ja tällöinkin eri markkinoilla kuin muut suomalaiset” ja ”- - juutalaiset taistelivat rintamalla muiden suomalaisten tapaan” ovat esimerkkejä tästä. Tämä voidaan nähdä tietoisena kasvatuksellisenä valintana uskonnollistamiseen vaikuttamiseksi.

Portti ottaa uskonnollistamisen esille myös puhuessaan Israelin valtiosta ja sen vaikutuksista Suomen juutalaisiin. Vaikuttaisi siltä, että koskien maailmanuskontoja Suomessa, uskonnollistamisen näkyväksi tekeminen ja siihen vaikuttaminen olisi *Portissa* hento mutta olemassa oleva sekä eksplisiittinen että implisiittinen kasvatuksellinen tendenssi. Huomionarvoista on myös se, että *Portti* esittää Suomen juutalaisten tilanteen toisessa maailmansodassa aivan eritavalla kuin *Silta* ja *Virta*. *Portin* ratkaisu on linjassa tutkimuskirjallisuuden kanssa ja on tällöin paremmin perusteltavissa.

Arkissa käsitellään Suomen juutalaisten taustan ulottuvuutta yhteensä kaksi ja puoli sivua yhteensä seitsemästä Suomen juutalaisia käsittelevästä sivusta. Kahteen ja puoleen sivuun sisältyy puolen sivun kokoinen kuva. Käsittely jakautuu kahden eri alaluvun alle: ”Sotilaita ja kauppiaita” sekä ”Kansalaisyhteisöt ja sota-aika”. Ensimmäisenä *Arkki* ottaa esille kristinuskoon kääntyneet juutalaiset johdantona suomalaisiin juutalaisiin ja heidän taustaansa:

Juutalaisia on asunut Suomessa jo yli kahdensadan vuoden ajan. Ensimmäiset juutalaiset saapuivat maahan Ruotsista 1700-luvulla. He asettuivat asumaan itäiseen Suomeen, sillä Ruotsin valtakunnan lait kielsivät juutalaisten pysyvän asumisen läntisen Suomen alueella. Laki ei kuitenkaan koskenut kristinuskoon kääntyneitä juutalaisia, joita 1600-luvulla muutti Suomeen muualta Euroopasta. Esimerkiksi Zacharias Topeliuksen äiti polveutui Oulussa asuneesta juutalaisperäisestä porvarista Isak Zebulonista, joka oli kotoisin Lyypekistä.²⁵⁷

²⁵⁷ *Arkki*, 129.

Tämän jälkeen *Arkki* ottaa esille samoja asioita kuin edellä mainitut oppikirjatkin: ensimmäisten juutalaisten saapuminen tsaarin armeijan mukana Suomeen ja tilapäisten oleskelulupien saaminen. *Arkkikin* mainitsee armeijan palveluksesta vapautuneiden sotilaiden elinkeinon olleen kaupankäynti ja kauppaa käydyn pääosin omilla käsityöillä, leivällä, marjoilla ja käytetyillä vaatteilla.²⁵⁸

Arkki kuvaa juutalaisten oikeuksien rajoittamista Suomessa hyvin yksityiskohtaisesti:

Heidän maassaololupansa oli voimassa vain kuusi kuukautta kerrallaan, ja heidät voitiin palauttaa Venäjälle, jos he syyllistyivät ”rikoksiin, haureuteen tai epäsiiveelliseen käytökseen”. Lapset menettivät oleskelulupansa, kun he lähtivät kotoa. Oleskeluluvan menetti myös mennessään naimisiin tai astuessaan sotapalvelukseen. Rajoitukset johtivat siihen että monet juutalaiset muuttivat pois.²⁵⁹

Seuraavaksi *Arkki* mainitsee Suomen juutalaisten saaneen täydet kansalaisoikeudet vuonna 1918 ja myötä lähes kaikkien virkojen auenneen myös juutalaisille. Kansalaisoikeuksien myötä mainitaan mahdollistuneen myös Tampereen ja Viipurin seurakuntien virallinen rekisteröityminen. Juutalaisten lukumäärän mainitaan myös kasvaneen jonkin verran Suomen itsenäistymisen myötä.²⁶⁰

Sota-aikana *Arkki* kertoo Suomen juutalaisten palvelleen armeijassa ja muissa tehtävissä suomalaisten rinnalla ja natsi-Saksan liittolaisina, kuten muutkin suomalaiset.²⁶¹

Juutalaisvainoista *Arkki* mainitsee seuraavaa:

Saksan vainoamia juutalaisia tuli pakolaisina maahamme noin 500. Useimmat heistä jatkoivat kuitenkin matkaansa Ruotsiin tai Yhdysvaltoihin. Suomeen jääneiden pakolaisten asema oli vaikea, sillä Saksa vaati Suomea luovuttamaan heidät takaisin. Suomesta luovutettiin juutalaisia Saksaan, vaikka hallitus pyrki estämään poliisin toiminnan. Vain yksi heistä jäi henkiin. Suomessa ei juutalaisia ole vainottu.²⁶²

Arkki käsittelee Suomen juutalaisten taustaa hyvin yksityiskohtaisesti ja ottaa esille sellaisia asioita, joita muissa oppikirjoissa ei ole. Esimerkiksi maininta kristinuskoon kääntyneistä juutalaisista Suomen ensimmäisinä juutalaisina ja on *Arkin* oma paino-

²⁵⁸ *Arkki*, 129.

²⁵⁹ *Arkki*, 130.

²⁶⁰ *Arkki*, 130.

²⁶¹ *Arkki*, 131.

²⁶² *Arkki*, 131.

tus. Tiedot ovat myös harhaanjohtavia ja siksi virheellisiä. Tutkimuskirjallisuudesta selviää, että Ruotsin vallan aikana ei Suomessa asunut lainkaan juutalaisia, lukuun ottamatta muutamia kristinuskoon kääntyneitä, jotka toimivat tilapäisesti esimerkiksi heprean opettajina esimerkiksi Turussa. Ruotsista ei tullut juutalaisia itäiseen Suomeen, jolla *Arkki* ilmeisesti tarkoittaa Venäjälle 1721 luovutettua s. Vanhaa Suomea, jonne tuli juutalaisia Venäjältä ja Baltiasta.²⁶³ Ensimmäiset juutalaiset tulivat Suomeen siis osana venäjän armeijaa, kuten *Sillassa*, *Virrassa* ja *Portissa* kerrotaan.

Toinen tarkennusta vaativa kohta *Arkissa* on maininta juutalaisista Suomessa toisen maailmansodan aikana. *Arkissa* mainitaan, että Suomesta luovutettiin juutalaisia Saksaan, vaikka hallitus pyrki estämään poliisin toiminnan. Todellisuudessa hallitus ei oikeastaan estänyt, sillä SuPo toimi oma-aloitteisesti. Saksa ei virallisesti vaatinut Suomea luovuttamaan ketään, vaan tapaus todettiin poliisilaitosten väliseksi rikollisten luovuttamiseksi.²⁶⁴ *Arkki* ottaa siis esille juutalaisten luovuttamisen, mutta käsitteily on niin pinnallinen, että se jää epäselväksi. Retoriselta lähestymistavaltaan *Arkki* muistuttaa hyvin paljon *Siltaa*, *Virtaa* ja *Porttia*. Teksti on asiatyylistä ja neutraalia. Samanlaista kasvatuksellista kannanottoa uskonnollistamiseen kuin *Portissa* ei ollut *Arkissa* löydettävissä.

Matkakirja käsittelee Suomen juutalaisten taustaa hyvin suppeasti. Taustaa käsittelee vain noin yksi kolmasosa sivua puolestatoista Suomen juutalaisuutta käsittelevästä sivusta. *Matkakirja* käsittelee usealla lauseella juutalaisten lukumäärää Suomessa:

Muslimien määrään verrattuna juutalaisia on Suomessa kuitenkin vähän, noin 1200. Todellinen juutalaisten määrä on kuitenkin korkeampi, sillä venäläisten maahanmuuttajien joukossa on juutalaisia. Tämä ei kuitenkaan näy uskontorekisterissä.²⁶⁵

Tämän jälkeen *Matkakirja* kertoo yhdellä virkkeellä Suomen juutalaisten taustasta:

Ensimmäiset juutalaiset tulivat Suomeen jo 1700-luvulla, mutta keskustelu kansalaisoikeuksista jatkui pitkään. Juutalaisille myönnettiin kansalaisoikeudet vasta 1917.²⁶⁶

²⁶³ Ks. lisää Jacobson 1951, 89–94 ja Torvinen 1989, 9–24.

²⁶⁴ Ks. lisää Torvinen 1989, 143–149 ja Sana 2003, 231–264.

²⁶⁵ *Matkakirja*, 159.

²⁶⁶ *Matkakirja*, 159.

Kansalaisyhteisöiden kerrotaan avanneen ovet kaikkiin muihin paitsi kirkollisiin virkoihin. Nykyisen suomalaisen juutalaisväestön kerrotaan polveutuvan pääosin Venäjältä tulleista sotilaista.²⁶⁷

Matkakirjan suppea esitystapa jatkuu juutalaisuuden kohdalla ja se on mahdollista kyseenalaistaa opetussuunnitelman näkökulmasta samoista syistä kuin aikaisemminkin tässä tutkimuksessa. Kun asioita jätetään mainitsematta, se vastaa huonosti lukion yleissivistävään tavoitteeseen. Erikoinen ratkaisu on myös rinnastaa muslami- ja juutalaisyhteisöt lukumäärästä puhuttaessa. Yhteisöissä eikä lukumäärissä ole oikeastaan mitään yhtäläisyyksiä.

Matkakirja ilmoittaa Suomen juutalaisten saaneen kansalaisyhteisöä eri vuonna kuin kaikki muut oppikirjat tai tutkimuskirjallisuus. Samoin juutalaisten tulo Suomeen 1700-luvulla ilman tarkempaa kuvausta herättää vain lisäkysymyksiä. Todellisuudessa juutalaisia tuli Suomeen varsinaisesti vasta 1800-luvulla venäjän armeijan osana, kuten aikaisemmin on jo todettu.²⁶⁸ Lisäksi juutalaisten kansalaisyhteisöistä on päätetty vuoden 1917 lopulla, mutta päätös on astunut voimaan vasta tammikuussa 1918.²⁶⁹ *Matkakirjan* taustan ulottuvuutta koskevat tiedot ovat siis sangen suppeat, epätarkat ja jopa epärelevantit.

5.2. Juutalaisuuden toiminnallinen ulottuvuus Suomessa

Silta käsittelee juutalaisuuden toiminnallista ulottuvuutta Suomessa puolen sivun mittaisessa alaluvussa ”Juutalaisseurakuntien toiminta”. Aluksi *Sillassa* kerrotaan juutalaisseurakuntaan Helsingissä ja Turussa kuuluvan 1 200 jäsentä, joista valtaosan Helsingin seurakuntaan. Seurakuntien toiminnan kerrotaan keskittyvän synagogiin ja niiden yhteydessä sijaitseviin seurakuntakeskuksiin. Helsingin seurakuntakeskus mainitaan perustetuksi 1960-luvun alussa ja siellä mainitaan toimivaksi juutalaisen koulun lisäksi lasten päiväkotia ja sairaala. Tiloja käyttävät *Sillan* mukaan myös juutalaiset järjestöt, kuten urheiluseura, laulukoulu ja sotaveteraanit. Hautausmaiden hoi-

²⁶⁷ *Matkakirja*, 159.

²⁶⁸ Torvinen 1989, 9–24.

²⁶⁹ Torvinen 1989, 98–107.

dosta ja seurakuntalaisten hautaamisesta vastaa *Sillan* mukaan hautausyhdistys *Chevera Kadisha*.²⁷⁰

Juutalaisten sulautumisesta valtaväestöön *Silta* mainitsee seuraavaa:

Juutalaisväestö on erityisesti toisen maailmansodan jälkeen sulautunut valtaväestöön. Tähän merkittävimpänä syynä ovat olleet avioliitot juutalaisten ja ei-juutalaisten välillä. Seurakuntien toiminnan kannalta on ollut tärkeää, että valtaosa seka-avioliittojen lapsista käy juutalaista koulua ja päiväkotia.²⁷¹

Silta esittelee suomalaisen juutalaisuuden toiminnan tiiviisti ja pääpiirteissään. Se jättää toimintamuodoista mainitsematta esimerkiksi vanhainkodin, kirjaston ja kosher-keskuskeittiön, jotka myös ovat olemassa ja mahdollisesti olisi syytä mainita.²⁷² Lisäksi valtaväestöön sulautumisesta ja seka-avioliitoista jätetään kertomatta, että asialle on olemassa myös opillinen perustelu²⁷³ ilmeisen jäsenmäärän ja toiminnan laadun väliseen korrelaatioon nojaavan perustelun lisäksi, ja se olisi ollut mahdollisesti asiallista ottaa esiin. Opetussuunnitelman valossa *Sillan* teksti ei määrällisesti painotu toiminnan näkökulmaan, vaan taustaan, ja on siksi ristiriidassa opetussuunnitelman perusteista nousevien reunaehtojen kanssa.

Virta käsittelee suomalaisen juutalaisuuden toiminnallista ulottuvuutta pääosin identtisesti *Sillan* kanssa. Ainoan poikkeuksen tekee kuva, jossa tekstin perusteella on Helsingin juutalaisen koulun oppilaita synagogassa.²⁷⁴ Tämän lisäksi *Virrasta* löytyy yksi kappale, joka uudemmasta *Sillasta* on jätetty pois:

Entisen Neuvostoliiton alueelta tulleita juutalaisia on liittynyt Helsingin juutalaisen seurakunnan jäseneksi. Israelista Suomeen tulleista juutalaisista vähemmistö on liittynyt Suomessa toimiviin juutalaiseurakuntiin.²⁷⁵

Virran tekstiä koskevat siis täten kaikki samat havainnot kuin *Sillankin*. Lisäksi on ollut *Sillalta* hyvä ratkaisu jättää pois lyhyt *Virrasta* löytyvä loppukaneetti, koska se

²⁷⁰ *Silta*, 188.

²⁷¹ *Silta*, 188.

²⁷² Ketola 2008, 173.

²⁷³ Juutalaisen lain mukaan seka-avioliitossa syntyneet lapset ovat juutalaisia vain jos äiti on juutalainen. Käytännössä monissa maissa lapset kasvatetaan täysin juutalaisittain ja he pitävät itseään juutalaisina. Virallisesti he kääntyvät juutalaisuuteen ennen bar/bat mitsva -ikää. (Ketola 2008, 169–170.)

²⁷⁴ *Virta*, 171.

²⁷⁵ *Virta*, 172.

ei ole informaatioarvoltaan kovin suuri. Tällaisena se vain herättää lisäkysymyksiä joihin ei kuitenkaan anneta vastauksia.

Portti käsittelee suomalaisen juutalaisuuden toiminnallista ulottuvuutta kahdessa aluluvussa: ”Seurakuntien toiminta tavoittaa kaikenikäiset” sekä ”Juutalaiset suomalaisessa yhteiskunnassa”. Ensimmäisessä käsitellään varsinaisesti Suomen juutalaisseurakuntien toimintamuotoja ja jälkimmäisessä nostetaan esiin juutalaisten elämään liittyviä erityispiirteitä nimenomaan Suomen kontekstissa. Yhteensä juutalaisten toiminnan ulottuvuutta Suomessa käsitellään *Portissa* kaksi ja puoli sivua. Toiminnan yhteydessä on myös koko sivun kokoinen kuva Helsingin moskeijasta.

Portti mainitsee Suomessa toimivan kaksi juutalaista seurakuntaa: Turussa ja Helsingissä. *Portti* mainitsee seurakuntien keskusorganisaatioksi *Suomen juutalaisten seurakuntien keskusneuvoston*. Tämän jälkeen seurakuntien jäsenmääräksi mainitaan 1 000 Helsingissä ja noin 200 Turussa. *Portti* nostaa esille myös ulkomailla asuvien suomalaisten juutalaisten määrän, jonka kerrotaan olevan 400. Synagogat mainitaan seurakuntien toiminnan keskuksiksi ja *Portti* mainitsee myös Suomessa vaikuttavien juutalaisten suuntauksesta:

Molemmissa Suomen juutalaisissa seurakunnissa noudatetaan synagogajumalanpalveluksissa ortodoksijuutalaista mallia. Tämä merkitsee muun muassa sitä, että naiset ja miehet ovat jumalanpalveluksissa toisistaan erillään – naiset istuvat lehtereillä – ja vain miehet lukevat Tooraa.²⁷⁶

Portti esittelee juutalaisten toiminnallista ulottuvuutta selkeästi muita oppikirjoja laajemmin. Toiminnan mainitaan keskittyvän Helsingin seurakunnan yhteyteen rakennettuun seurakuntakeskukseen. Toimintamuodoista ensimmäiseksi otetaan esille oma päiväkotijoukko ja koulu. Molempien toiminnasta on kerrottu tarkentavasti kokonaisen tekstikappaleen verran. Esimerkiksi löytyy maininta juutalaisten pyhäpäivien viettämisestä päiväkodissa ja päiväkodin sulkemisesta perjantaisin tuntia ennen auringon laskua sapatin alkamisen merkiksi.²⁷⁷

Juutalaisesta koulusta *Portti* mainitsee seuraavaa:

Seurakuntakeskuksessa toimiva Juutalainen koulu on suomenkielinen yksityinen peruskoulu, jota Helsingin juutalainen seurakunta ylläpitää yhteiskunnan taloudellisella

²⁷⁶ *Portti*, 187.

²⁷⁷ *Portti*, 189.

tuella. Perusopetuksen lisäksi koulun tehtävänä on juutalaisen uskonnon, perinteen ja historian sekä heprean opetus. - - lisäksi juutalaisuus ilmenee jatkuvasti koulun arjessa ja juhlissa. - - monien oppilaiden kotikieli on jokin muu kuin suomi, esimerkiksi heprea, ruotsi tai venäjä.²⁷⁸

Portti kertoo juutalaisuuden periytyvät matrilineaarisesti, eli juutalaisen opin mukaan vain juutalaisen äidin lapset ovat juutalaisia. Vanhainkodista ja sen toiminnasta on myös maininta. Juutalaisista yhdistyksistä mainitaan hautausyhdistys, sairausapuyhdistys, juutalainen laulukuoro, heprean ja jiddishin kielen kerhot sekä urheiluseura Makkabi. Seurakunnalla mainitaan myös olevan oma kirjasto ja lehti, joka ilmestyy viidesti vuodessa. Lisäksi yhteyttä mainitaan pidettävän maailmanlaajuisesti toimiviin juutalaisjärjestöihin.²⁷⁹

Portti ottaa esille muutamia juutalaisille keskeisiä kysymyksiä nykyajan suomalaisessa yhteiskunnassa. Ensimmäisessä kappaleessa *Portti* pyrkii tekemään näkyväksi ja vaikuttamaan juutalaisuuteen liittyvään stereotypiaan siitä, että he kaikki olisivat yksityisyrittäjiä ja kauppiaita:

Aikoinaan olosuhteiden pakosta alkanut vaate- ja tekstiili kauppa säilyi pitkään juutalaisten tärkeimpänä ammattialana Suomessa. Vähitellen 1900-luvun kuluessa juutalaisia nuoria hakeutui opiskelemaan - -. Nykyään enää pieni osa juutalaisista on yksityisyrittäjiä ja kauppiaita.²⁸⁰

Seuraavassa kappaleessa *Portti* ottaa esille seka-avioliitot ja juutalaisten keskuudessa seuranneen pelon siitä, että kehitys johtaisi juutalaisen tradition täydelliseen sulautumiseen valtaväestöön. Tämä pelko *Portin* mukaan osoittautui turhaksi, koska monien ei-juutalaiset puoliset ovat sittemmin kääntyneet juutalaisuuteen. Heti perään otetaan esille myös yleinen sekularisaatiokehitys länsimaissa ja sen vaikutukset juutalaisuuteen: uskonnon aktiivinen harjoittaminen on vähentynyt ja harva enää noudattaa rituaalisäädöksiä tarkasti. Loppukaneetiksi mainitaan juutalaisten halunneen säilyttää yhteyden juutalaiseen seurakuntaan ja sen kerrotaan ilmentävän juutalaisen identiteetin tärkeyttä myös maallistuneemmille juutalaisille.²⁸¹

²⁷⁸ *Portti*, 189.

²⁷⁹ *Portti*, 189–190.

²⁸⁰ *Portti*, 190.

²⁸¹ *Portti*, 190.

Portti, kuten todettua, käsittelee juutalaisuuden toimintaa kaikkia muita oppikirjoja tarkemmin. Erityisen kiinnostava on huomio, jonka mukaan Suomen juutalaisten edustavat ortodoksijuutalaista suuntausta, koska tietoa ei löydy kaikista tutkittavista oppikirjoista. Lisäksi *Portin* kuvaus naisten asemasta Suomen synagogapalveluksissa edellyttää implisiittisesti tietoa ortodoksijuutalaisuuden lisäksi myös reformijuutalaisuudesta, jossa naisten on sallittua lukea Tooraa.²⁸² Toinen kiinnostava huomio liittyy kappaleeseen, joka käsittelee juutalaisten asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa. Ratkaisu voidaan tulkita kasvatukselliseksi lähestymistavaksi juutalaisuuteen: otetaan tietoisesti näkökulma juutalaisten tilanteeseen pelkän faktojen välittämisen sijaan ja pyritään jopa purkamaan mahdollisia ennakkoluuloja. Tämä on *Portin* aiemmasta linjasta poikkeava piirre, joka kuitenkin asettuu ihan hyvin sopusointuun lukion kasvatustehtävän kanssa.

Arkki käsittelee juutalaisten toiminnallista ulottuvuutta Suomessa puolitoista sivua alaotsikolla ”Seurakunnan toiminta”. Lisäksi *Arkista* löytyy *Portin* tapaan kasvatukselliseksi tulkittavissa oleva näkökulmaa antava alaluku ”Nykypäivän haasteet”, laajuudeltaan puolitoista sivua ja puolen sivun kokoinen kuva. Ensimmäisenä *Arkki* mainitsee juutalaisseurakuntien sijaitsevan Helsingissä ja Turussa ja jäseniä olevan edellisessä 1170 ja jälkimmäisessä 200. *Portin* tapaan myös *Arkki* kertoo Suomen juutalaisten kuuluvan ortodoksijuutalaisiin, tosin heidän mainitaan joustavan monien sääntöjen noudattamisesta:

Suomessa juutalaiset kuitenkin joustavat sääntöjen noudattamisessa ja yksittäiset juutalaiset saattavat olla yhtä lailla vanhoillisia kuin vapaamielisiä.²⁸³

Helsingin synagogan toimintaa käsitellään varsin laveasti. Kerrotaan vihkimisvuodesta ja käytännön toiminnasta sekä seurakunnan toiminnassa mukana olevista virkahenkilöistä, joista mainitaan rabbi, kanttori, ympärileikkaajalääkäri, suntio (ba’al kore) ja synagogan vanhin. Vain rabbin toimenkuvasta kerrotaan *Arkissa* tarkemmin:

Lainoppineen velvollisuuksien ja opettamisen ohella rabbit hoitavat perinteisesti teurastajan ja ruokien puhtauden valvojan tehtäviä.²⁸⁴

²⁸² Harviainen & Illman 1998, 189–190.

²⁸³ *Arkki*, 131–132.

²⁸⁴ *Arkki*, 132.

Portin tapaan myös *Arkki* ottaa esille *Suomen Juutalaisten Seurakuntien Keskusneuvoston* Suomen juutalaisia seurakuntia yhdistävänä elimenä. Juutalaisten oma lehti on esitelty sangen laveasti:

Ha-Kehila-niminen lehti tiedottaa Helsingin juutalaisen seurakunnan asioista. Se kertoo seurakunnan tapahtumista, esittelee yhdistysten toimintaa ja ilmoittaa jäsenten merkkipäivistä. Lehdessä tarkastellaan maailmantapahtumia juutalaisten näkökulmasta ja käsitellään juutalaisia koskeneita asioita. [Julkaisu]kielinä käytetään suomea ja ruotsia.²⁸⁵

Arkki mainitsee juutalaisen seurakunnan tiloissa harrastettavan myös muuta kuin uskonnollista toimintaa. Samoissa tiloissa on myös kokoushuone, päiväkotia, koulu ja vanhuksille tarkoitettu sairaala. Koulusta mainitaan lisäksi oppilasmäärä sekä juutalaiset oppiaineet: heprea, juutalaisten historia ja uskonto. Vielä lopuksi mainitaan juutalaisen nuorisoseuran järjestävän nuorille vapaa-ajan toimintaa, jonka tavoitteena on samalla perehdyttää nuoret juutalaiseen uskontoon ja antaa tietoa Israelista.²⁸⁶

Arkista löytyy samantyyppinen kasvatukselliseksi tulkittava kappale kuin *Portista*. Alaluvun nimi ”Nyky päivän haasteet” kertoo hyvin siitä, mihin alaluvussa kiinnitetään huomiota. Ensimmäisenä otetaan esille suomalaisten juutalaisten koulutustaso ja yhteiskunnallinen asema, joiden mainitaan olevan ”keskimääräistä suomalaista väestöä korkeampia”. *Portista* poiketen *Arkki* mainitsee useimpien juutalaisten toimivan yhä tekstiili- ja vaatetusalan yrittäjinä tai toisen palveluksessa.

Arkki kiinnittää myös lukijan huomion suomalaisten juutalaisten monikielisyyteen. Aluksi juutalaisten kerrotaan puhuneen vain jiddishiä ja venäjää, mutta vähitellen kielen vaihtuneen myös ruotsiksi ja suomeksi. Jumalanpalvelusten pääkielen mainitaan olevan heprea. Monikielisyydestä tehdään *Arkissa* myös johtopäätöksiä:

Monikielisyys kuvastaa juutalaisten asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa. He samastuvat yhtä aikaa sekä juutalaisuuteen että suomalaisuuteen, ja sen lisäksi heillä on toimivat yhteydet Israeliin. Juutalaiset ovat tavallaan maailmankansalaisia, jotka seuraavat kiinteästi maailman tapahtumia ja erityisesti juutalaisyhteisöjen vaihteita.²⁸⁷

²⁸⁵ *Arkki*, 132.

²⁸⁶ *Arkki*, 132.

²⁸⁷ *Arkki*, 133.

Arkki nostaa esille juutalaisten uskonelämän piirteitä Suomessa. Suurin osa jumalanpalveluksen osanottajista on *Arkin* mukaan vanhempia miehiä. Naisten asemasta mainitaan seuraavaa:

Naisilla ei perinteisesti ole merkittävää paikkaa juutalaisen seurakunnan toiminnassa. Suomessa naiset ovat kuitenkin jo pitkään osallistuneet seurakunnan hallintoon, ja he toimivat aktiivisesti yhdistyksissä. - - Kodin juhlissa naisilla on aina ollut tärkeä tehtävä sapatin valmistelussa sapatilleivän ja kosher-aterian valmistajina sekä kynttilöiden sytyttäjinä. Synagogan aamuhartauksiin ja sapatijumalanpalveluksiin naiset osallistuvat yleensä vain suurina juhlapäivinä.²⁸⁸

Arkissa otetaan *Portin* tapaan esille seka-avioliitot ja niiden vaikutus juutalaisten määrään Suomessa. *Portista* poiketen *Arkin* johtopäätös asiasta on, että ”juutalaisväestön määrä Suomessa pienenee jatkuvasti”. *Arkin* oma painotus on myös maininta juutalaisten kääntymisestä muihin uskontoihin: ”Juutalaisuutta ei voi menettää, ja siksi muihin uskontoihin kääntyneitä juutalaisia pidetään ”’huonoina’ juutalaisina”. Lopuksi *Arkki* ottaa vielä esille sekularisaation vaikutukset myös juutalaisväestöön ja juutalaisten mainitaankin kamppailevan samojen kysymysten kanssa kuin muiden kielellisten tai uskonnollisten vähemmistöjen: kuinka säilyä yhteisönä moniarvoisessa yhteiskunnassa ja säilyttää omat tavat ja perinteet yhteisön pienuudesta huolimatta.²⁸⁹

Arkki esittelee suomalaisten juutalaisten toiminnan ulottuvuuksia runsassanaisesti. Painotukset eroavat kuitenkin muista tutkittavista oppikirjoista hieman ja onkin mahdollista kyseenalaistaa joidenkin esiteltävien toimintamuotojen keskeisyys. Ovatko esimerkiksi juutalaisen lehden tai synagogassa toimivien henkilöiden tehtävien esittely olennaisia asioita juuri Suomen juutalaisten toiminnasta puhuttaessa. *Arkki* puhuu monisanaisesti, mutta vain pienestä määrästä asioita, joista osan relevanttius on kyseenalainen.

Kasvatuksellista osiota *Arkin* tekstiä on syytä tarkastella hieman lähemmin. *Arkki* mainitsee juutalaisten ammateista eri sävyssä kuin *Portti*. Stereotypisoidaanko *Arkissa* juutalaisten ammatinharjoittamista tarkoituksella? Nykyjuutalaisten ammatinharjoittaminen on muutakin kuin kaupankäyntiä. Toinen huomio liittyy *Arkin* mainintaan juutalaisten monikielisydestä, josta kirjassa on vedetty uskaliaan pitkälle meneviä

²⁸⁸ *Arkki*, 134.

²⁸⁹ *Arkki*, 134.

johtopäätöksiä. Kuinka monikielisyydestä voidaan vetää johtopäätös siitä, mihin juutalaiset Suomessa samaistuvat tai kuinka maailmankansalaisiksi he itsensä kokevat?

Arkki ottaa myös esille naisten aseman juutalaisuudessa. Tämä voidaan tulkita tietoiseksi, kasvatukselliseksi valinnaksi vaikuttaa juutalaisuuteen, ja miksei muihinkin suomalaisille vieraampiin uskonnollisiin liikkeisiin, liittyviin ennakkoluuloihin muun muassa naisten asemaan liittyen. Eräs huomio liittyy vielä *Arkin* mainintaan ”huonoista juutalaisista”. Ilmaisuuksa saa tarkemmin ajateltuna hieman koomisen sävyn. Miten juutalainen, joka ei itse halua olla juutalainen, voisikaan olla hyvä juutalainen? Juutalaisuuden menettämistä²⁹⁰ ei *Arkin* tekstissä selitetä tarkemmin. Tarkentaminen olisi asian ymmärtämisen kannalta voinut olla relevanttia.

Matkakirja käsittelee suomalaisen juutalaisuuden toimintaa noin yhden sivun verran, mutta puolikas siitä käytetään kuvaan Helsingin synagogasta. Näin ollen toiminnan ulottuvuutta käsittelevän tekstimäärän osuudeksi jää alle puoli sivua. *Matkakirja* kertoo Suomessa olevan kaksi juutalaista seurakuntaa. Seurakuntien yhteiskooksi *Matkakirja* mainitsee vähän yli tuhat henkeä. Toiminnan kerrotaan keskittyvän Helsingin synagogan ympärille ja toimintamuodoiksi mainitaan päiväkotia ja yksityinen koulu, jossa opetetaan myös juutalaisia aineita kuten heprean kieltä, juutalaista historiaa ja uskontoa.²⁹¹

Esille otetaan myös näkökulma, jonka mukaan juutalaisten keskuudessa arvostetaan koulutusta:

Koulutuksen arvostuksesta juutalaisyhteisössä kertoo se, että juutalainen koulu perustettiin jo 1893.²⁹²

Vielä löytyy maininta keskuskeittiöstä, joka valmistaa kosher-ruokaa, sekä sekaavioliittojen yleistymisestä.²⁹³

Matkakirja painottaa useassa kohtaa vähemmistökulttuurin identiteettiä ylläpitävien elementtien näkyväksi tekemistä:

²⁹⁰ ”Juutalaisuutta ei voi menettää” viittaa tässä yhteydessä juutalaisuudessa vallitsevan uskonnollisen aspektin lisäksi kansallis-kulttuuriseen ulottuvuuteen. Nationalismin seurauksena syntyneen ajattelutavan mukaan juutalaisesta äidistä syntynyt juutalainen voi täydellä syyllä pitää itseään juutalaisena, vaikka hän uskonnollisten näkemystensä puolesta olisi täysin ateisti tai agnostikko eikä noudattaisi elämässään mitään juutalaisten säädöksiä. (Harviainen & Illman 1998, 62–63.)

²⁹¹ *Matkakirja*, 159.

²⁹² *Matkakirja*, 159.

²⁹³ *Matkakirja*, 160.

Helsingissä synagogan yhteydessä olevan Seurakuntakeskuksen [sic] erilaiset toimintamuodot ovat keskeisessä asemassa vähemmistökulttuurin perinteen välittämisessä.

Juutalainen nuorisoseura pyrkii vahvistamaan juutalaista identiteettiä järjestämällä kulttuuritilaisuuksia ja sosiaalista toimintaa nuorille.

Jopa 90 prosenttia seka-avioliitoissa syntyneistä lapsista opiskelevat [sic] juutalaisessa koulussa. Tämä merkitsee sitä, että yhteisön pienestä koosta huolimatta juutalaiset perinteet jatkuvat.²⁹⁴

Matkakirjan koko tutkimuksen läpi jatkunut lyhytsanaisuus säilyy myös juutalaisten toiminnallisen ulottuvuuden käsittelyssä. Nyt kuitenkin *Matkakirjan* lähestymistavassa on havaittavissa tietoinen askel kasvatuksellis-didaktiseen suuntaan. Koko toiminnan käsittelyn läpi kuljetetaan ajatusta vähemmistöaseman vaikutuksesta identiteettiin ja kuinka juutalaiset sitä pyrkivät vaalimaan. Tästä näkökulmasta lähestyttynä lyhyt kuvaus juutalaisten toiminnasta Suomessa voisi olla perusteltu. Vaikuttaa siltä, että *Matkakirjassa* ei tarkoituksella ole edes pyritty perinpohjaisuuteen. Paremminkin on vain ollut tarkoitus esitellä riittävästi perusteluja sille implisiittiselle huomiolle, että juutalaisten asema ja identiteetti Suomessa on melko staattinen ja stabiili verrattuna moneen muuhun uskonnolliseen ryhmittymään.

Matkakirjan maininta juutalaisuudessa esiintyvistä koulutuksen arvostuksesta ja koulun perustamisesta on perusteluiltaan ontuva ja stereotypisoiva. Lisäksi tieto on epätarkka. Koulun perustamisen taustalla olivat eräiden aktiivikristittyjen 1870–1880-lukujen taitteen Turkuun ja Helsinkiin perustamat koulut, joiden tarkoitus oli käännyttää juutalaisia kristinuskoon. Vaiheikkaan tapahtumaketjun lopputuloksena syntyi kuitenkin lahjoitusvaroin rahoitettu juutalaisten oma koulu, ikään kuin anteeksipyytävänä kädenojennuksena juutalaisten kokemasta vääryydestä käännytyksen suhteen.²⁹⁵ Koulun perustaminen ei siis ole täysin uskottava argumentti juutalaisuudessa ilmenevälle koulutuksen arvostamiselle.

5.3. Juutalaisuuden opillinen ulottuvuus Suomessa

Tutkittavista oppikirjoista ainoastaan *Portti* ja *Arkki* käsittelevät leipätekstissä Juutalaisuuden opillista ulottuvuutta Suomessa. *Silta* mainitsee lyhyesti muutaman opilli-

²⁹⁴ *Matkakirja*, 159–160.

²⁹⁵ Torvinen 1989, 62–65.

seen ulottuvuuteen liittyvän seikan kuvatekstiensä yhteydessä, mutta *Virta* eikä *Matkakirja* käsittele opillista ulottuvuutta ollenkaan.

Silta käsittelee juutalaisuuden opillista ulottuvuutta Suomessa hyvin niukasti. Ainoat viittaukset juutalaisuuden opilliseen ulottuvuuteen tulevat kahden kuvan ja niihin liittyvien kuvatekstien kautta. Ensimmäisessä kuvataan Helsingin synagogaa sisältä. Kuvatekstissä kerrotaan, että Helsingin synagoga on rakennettu vuonna 1906 ja kuvassa näkyy monia juutalaisuuden tunnusmerkkejä, kuten seitsenhaarainen kynttilänjalka menora, toorakäärö sekä Daavidin tähti.²⁹⁶ Toisessa kuvassa lapset viettävät koulussa hanukka-juhlaa ja kuvatekstissä kerrotaan hanukkajuhlan perinteestä:

Kun makkabilaiskapina oli kukistettu v. 165, juutalaiset halusivat siunata häväistyksi joutuneen Jerusalemin temppelin uudelleen pyhällä öljyllä. Öljyä oli kuitenkin liian vähän. Ihmeenomaisesti öljy riitti kuitenkin koko kahdeksanpäiväisen juhlan ajan. Tämän muistoksi juutalaiset sytyttävät hanukka-juhlan aikana joka ilta yhden kynttilän. Kahdeksanhaaraista kynttilänjalkaa kutsutaan hanukiaksi.²⁹⁷

Silta kertoo suomalaisen juutalaisuuden opillisista erityispiirteistä hyvin vähän. Nekin muutamat esille nostetut asiat ovat esitelty hyvin suppeasti, ikään kuin kertaukseksi. Esimerkiksi juutalaisuuden opillisia tunnusmerkkejä, kuten menoraa, toorakääröjä tai Daavidin tähteä, on esitelty luettelona sen sijaan, että niiden merkitystä olisi lähdetty selittämään eksplisiittisesti. Lähestymistapa on tiukasti tulkittuna ristiriidassa opetussuunnitelman asettamien reunaehtojen kanssa. Väljemmin tulkittuna voidaan myös ajatella, että juutalaisuus yhtenä suurista maailmanuskonnoista on varmasti käsitelty jo lukion maailmanuskontojen kurssilla. Opillisen esittelyn puuttuminen Suomen kontekstissa tarkoittaisi tällöin sitä, että Suomen juutalaisilla ei ole suuria opillisia eroavaisuuksia suhteessa muualla maailmalla vaikuttavaan juutalaisuuteen. Tämä on ongelmallista, koska juutalaisuuden sisällä on maailmanlaajuisesti useita suuntauksia, joista Suomessa edustettuna on vain yksi. Tutkimuskirjallisuuden perusteella kysymys Suomenkin juutalaisten seurakuntien suuntautumisesta perinteisen linjan ja uudistusaatteiden välillä on jatkuva keskustelun aihe.²⁹⁸ *Sillan* tekstistä on vaarana jäädä kuva, että juutalaisuus yleisesti olisi jotenkin monoliittista.

²⁹⁶ *Silta*, 186.

²⁹⁷ *Silta*, 187.

²⁹⁸ Harviainen & Illman 1998, 183–195 ja 303.

Virta ei kerro suomalaisen juutalaisuuden opillisista erityispiirteistä yhtään mitään. Mitään juutalaisuuden opilliseen ulottuvuuteen viittaavaa ei löydy koko Suomen juutalaisuutta käsittelevästä luvusta. Ero *Sillan* ja *Virran* välillä tulee tässä yhteydessä siitä, että kirjoissa on eri kuvat. *Virran* kuvissa käsitellään juutalaisuuden taustan ja toiminnan ulottuvuuteen liittyviä seikkoja. Myöskään *Matkakirja* ei mainitse Suomen juutalaisten opillisesta ulottuvuudesta mitään.

Portti käsittelee juutalaisuuden opillista ulottuvuutta Suomessa noin yhden sivun, mutta onnistuu tiivistämään mukaan monta olennaista asiaa. Ensimmäisenä mainitaan juutalaisuuden monoteismista, liitosta, laista ja pyhästä maasta. Pyhäksi kirjaksi mainitaan Heprealainen raamattu, jonka kerrotaan käytännössä vastaavan kristittyjen Vanhaa testamenttia. Muista pyhistä kirjoituksista mainitaan Toora ja selitysteokset Mishna ja Talmud. Juutalaisen etiikan peruseräkkeiden mainitaan tiivistyvän kymmenen käskyyn ja keskeisen sanoman mainitaan kiteytyvän Kolmannen Mooseksen kirjan käskyssä rakastaa lähimmäistään niin kuin itseään.²⁹⁹

Ihmiselämän pyhyys mainitaan myös keskeisenä eettisenä arvona:

Ihmiselämän pyhyys on juutalaisuudessa keskeinen arvo, joka pohjalta tekoja arvioidaan. Esimerkiksi elinsiirrot ja lapsettomuushoidot hyväksytään, koska ne edesauttavat elämää. Sen sijaan itsemurha tai oman terveytensä tahallinen vahingoittaminen ovat syntejä, koska ne tuhoavat elämää.³⁰⁰

Lopuksi mainitaan lyhyesti vielä juutalaisten maailmakeskeisyydestä, eli kuinka juutalaisille uskontunnustusta tai tuonpuoleista pelastusta tärkeämpiä ovat eläminen tässä hetkessä ja kuinka sen takia juutalaisuus ilmeneekin erityisesti elämäntavassa.³⁰¹

Portti ottaa tiiviisti, mutta kattavasti esille juutalaisuuden opillisen ulottuvuuden. Tekstimäärällisesti Suomen juutalaisia käsittelevä osuus on painottunut taustan ja toiminnan ulottuvuuteen, mutta tärkeimmät asiat opillisesta ulottuvuudesta ovat kuitenkin mukana. Painottumiseen vaikuttaa oletettavasti sama seikka kuin *Sillan*, *Virran* ja *Matkakirjan* ratkaisuihin jättää opilliset asiat kokonaan mainitsematta: juutalaisuuden käsittely myös maailmanuskontojen kurssilla. *Porttikan* ei tee näkyväksi juutalaisuuden opillista monimuotoisuutta Suomessa tai muualla maailmassa. Tämä olisi

²⁹⁹ *Portti*, 184–185.

³⁰⁰ *Portti*, 185.

³⁰¹ *Portti*, 185.

kuitenkin ollut relevantti tieto, koska kuten aikaisemmin todettiin, juutalaisuudessa on useita suuntauksia ja Suomeen juutalaiset eivät ole kaikista opillisista linjanveidoista yksimielisiä.

Retorisesti omanlaisensa ratkaisu on ottaa esille elinsiirrot, lapsettomuushoidot, itsemurha ja terveytensä tahallinen vahingoittaminen juutalaisuuden opillisen ulottuvuuden yhteydessä. Maininnasta on mahdollista tehdä tulkinta, että halutaanko tässä tehdä eroa johonkin toiseen uskonnolliseen ryhmittymään joka suhtautuu eri tavalla näihin asioihin? Mikä tämä ryhmittymä voisi olla, kenties katolinen kristillisyys tai islam? Eronteko jää anonymiksi, kenties tarkoituksellakin.

Arkki käsittelee juutalaisuuden oppia puolitoista sivua, johon sisältyy puolen sivun kokoinen kuva ja yksi oma alaluku: ”Juutalainen uskonto ja pääjuhlat”. Myös johdantona koko päälukuun ”Juutalaiset Suomessa” on mainintoja opillisesta ulottuvuudesta. Juutalaisen uskon kerrotaan perustuvan pyhiin kirjoituksiin, jotka löytyvät Heparalaisesta raamatusta. Yhdeksi sen osaksi mainitaan lakikokoelma toora ja juutalaisten juhlissa mainitaan muisteltavan Israelin kansan vaiheita.³⁰²

Arkki on oppikirjoista ainoa, joka esittelee juutalaisuuden opillisiä suuntauksia:

Juutalaisuus on jakautunut eri suuntiin sen mukaan, miten Raamattua tulkitaan. Ortodoksijuutalaiset vastustavat juutalaisen perinteen uudistamista ja pyrkivät noudattamaan tarkasti kaikkia Tooran ohjeita. Reformijuutalaisille Toora sisältää eri perinteistä koottua opetusta, jota tulee soveltaa kuhunkin aikaan sopivaksi. Konservatiivijuutalaiset soveltavat Tooran ohjeita omaan aikaansa, mutta samalla he pitävät tärkeänä juutalaisten perusarvojen säilyttämistä.³⁰³

Juutalaisista juhlista *Arkki* ottaa lyhyesti esille sapatin, sukkotin, hanukan, yom kipurin, pääsiäisen ja sekä bar että bat mitzva -seremoniat.³⁰⁴ Lisäksi *Arkissa* on vielä puolen sivun kokoinen kuva rabbista ja teinipojasta kirjakäärön äärellä. Kuvateksti kertoo, että kysymyksessä on valmistautuminen bar mitzva -juhlaan Helsingin juutalaisessa seurakunnassa.³⁰⁵

Arkki oli tutkittavista oppikirjoista ainoa, joka otti esille juutalaisuuden opillisiä suuntauksia. Suuntauksia on kuitenkin mainittu vain kolme, vaikka nykyisin vaikuttavia

³⁰² *Arkki*, 128.

³⁰³ *Arkki*, 128.

³⁰⁴ *Arkki*, 129.

³⁰⁵ *Arkki*, 128.

juutalaisia suuntauksia on useampia.³⁰⁶ *Arkin* tekstissä ei myöskään mainita mitään siitä, mitkä juutalaisuuden suuntaukset erityisesti vaikuttavat juuri Suomessa. Tämä on ongelmallista, jos tarkoitus on esitellä juutalaisia Suomessa, kuten otsikko antaisi luvan odottaa. *Arkki* myös puhuu toisessa kappaleessa Heprealaisesta raamatusta Raamattuna. Tämä on uskalias sanavalinta, koska sekaantumisen vaara kristillisen Raamatun kanssa on ilmeinen.

Kaikista viidestä oppikirjasta vain kaksi, *Portti* ja *Arkki*, siis käsittelivät juutalaisuuden opillista ulottuvuutta Suomessa. *Portin* ja *Arkinkaan* käsittely ei varsinaisesti koskenut Suomen juutalaisuudelle tyypillisiä piirteitä. Kirjoissa oli tulkittavissa halu ottaa juutalaisuuden opilliset seikat esiin yleisluontoisesti kertausmielessä. Opetussuunnitelman valossa tämä on lukion suomalaista uskonnollisuutta käsittelevän kurssin näkökulmasta ongelmallinen ratkaisu. Koko lukion uskonnon oppimäärää ajatellen ratkaisu on ymmärrettävä eikä edes ongelmallinen, koska juutalaisuutta ja sen oppia käsitellään omana aiheenaan maailmanuskontojen kurssilla.³⁰⁷ Kuitenkaan kuvaa juutalaisuuden opillisesta ulottuvuudesta Suomessa ei tutkituista oppikirjoista pystynyt muodostamaan.

Lopuksi muodostetaan analyysin perusteella se kuva, jonka oppikirjat antoivat juutalaisuudesta Suomessa. Systemaattisen analyysin avulla kokonaiskuva jaettiin tutkimuskysymysten mukaisesti oppikirjojen muodostamaan kuvaan juutalaisuuden taustan, toiminnan ja opillisesta ulottuvuudesta Suomessa. Analyysin kohteena olivat myös oppikirjojen tyylilliset ja retoriset ratkaisut, joiden perusteella oppikirjoista etsittiin tässä tutkimuksessa kasvatukselliseksi tai didaktisiksi määriteltyjä lähestymistapoja.

Kaikki tutkittavat oppikirjat painottivat eniten juutalaisuuden taustan ulottuvuutta Suomessa, vaikka oppikirjojen tiedot olivatkin taustan ulottuvuuden suhteen tutkimuskirjallisuuden valossa epätarkkoja. Yksi syy taustan painottamiselle on mahdollisesti se, että juutalaisuutta käsitellään myös lukion uskonnon maailmanuskontojen kurssilla. Siksi taustan ulottuvuuteen liittyvät asiat olivat ainoita selkeitä erityispiirteitä suhteessa juutalaisuuteen muualla maailmassa. Edellä kuvatun analyysin perusteella Suomen juutalaisten opillisessa ulottuvuudessa ei esimerkiksi ole oppikirjojen mu-

³⁰⁶ Harviainen & Illman 183–195 ja Ketola 2008, 163.

³⁰⁷ Opetushallitus 2003, 160.

kaan mitään pelkästään suomalaisia erityispiirteitä. Juutalaisten opillinen ulottuvuus yleisestikin kuvattiin oppikirjoissa paljon monoliittisemmaksi, kuin mitä se todellisuudessa on. Epätarkoille tiedoille ei kuitenkaan ole mitään järkeviä perusteluja.

Silta ja Virta olivat taustan yhteydessä tekstiltään identtisiä ja ottivat hennosti kantaa ihmisoikeuksien saamisajankohdan myöhäisyyteen. Suomalaisten juutalaisten ammatinharjoittaminen esitettiin siten, että se herätti lisäkysymyksiä. Suurin puute kyseisten oppikirjojen tekstissä oli toisen maailmansodan aikaisiin juutalaisten luovutuksiin liittyvien tietojen virheellisyys. *Virrasta* löytyvä kuvateksti hieman korjasi puutetta. *Portti* käsitteli taustan ulottuvuutta kaikkein laajimmin. Retoriikaltaan *Portti* käytti sanavalintoja, jotka voidaan tulkita negatiivisen uskonnollistamisen vähentämiseen pyrkiviksi. *Arkki* otti taustan yhteydessä omia hieman epärelevantteja painotuksia, mutta esitti sota-ajasta oikeansuuntaiset tiedot. *Matkakirjan* esittely juutalaisuuden taustan ulottuvuudesta Suomessa oli opetussuunnitelman valossa ilman muuta liian suppea, taustaan liittyvät tiedot epätarkkoja ja juutalaisuuden ja islamin rinnastaminen oli didaktisesti kyseenalainen ratkaisu.

Toiminnan ulottuvuuden osalta *Silta* ja *Virta* käsitelivät Suomen juutalaisia taustan ulottuvuutta suppeammin ja osa keskeisistä toimintamuodoista jäi mainitsematta. *Virrasta* löytyi myös lisäkysymyksiä herättävä loppukaneetti, joka uudemmassa painoksesta oli ymmärrettävästi jätetty pois. *Portti* esitteli Suomen juutalaisten toiminnan ulottuvuutta analysoiduista oppikirjoista laajimmin. *Porttiin* oli myös löydetty tieto Suomen juutalaisten suuntauksesta. *Portissa* otettiin retorisin keinoin kasvatuksellinen lähestymistapa puhuttaessa juutalaisista suomalaisen yhteiskunnan jäseninä. Lisäksi *Portti* esitti juutalaisiin kohdistuvan uskonnollistamisen kasvatuksellisesti negatiivisessa sävyssä.

Arkki käsitteli Suomen juutalaisten toiminnan ulottuvuutta laajasti, mutta keskittyi kattavan käsittelyn sijaan muutamiin yksityiskohtiin, joiden relevanttius on mahdollista kyseenalaistaa. *Arkki* otti oppikirjoista ainoana kantaa naisen asemaan juutalaisyhteisössä, kenties kasvatuksellisessa tarkoituksessa. Juutalaisten asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa käsiteltiin *Arkissa* niin ikään kasvatuksellisesta näkökulmasta, mutta siinä käytetyt sanavalinnat viestivät vanhoista juutalaisiin kohdistuvista stereotyyppioista. *Matkakirjassa* oli Suomen juutalaisten toiminnan ulottuvuuden yhteydessä lyhytsanaisuudesta huolimatta havaittavissa kasvatuksellinen lähestymistapa, jossa otettiin kantaa juutalaisten vähemmistöasemaan ja siihen liittyviin haasteisiin.

Suomalaisen juutalaisuuden opillisia erityispiirteitä ottivat esille tutkituista oppikirjoista vain *Portti* ja *Arkki*. Tässä näkyy oletettavasti maailmanuskontojen kurssin olemassaolon vaikutus, koska esimerkiksi *Sillan* kuvateksteissä on viittaus opilliseen ulottuvuuteen ilman tarkempia selityksiä. *Portti* käsittelee juutalaisen opin keskeiset asiat tiiviisti. *Portista* löytyi myös huomionarvoinen implisiittisesti kantaa ottava painotus ihmiselämän pyhyteen juutalaisuudessa. *Arkki* otti esiin muutamia juutalaisuuden opilliseen ulottuvuuteen liittyviä asioita, mutta käsitteli niitä puutteellisesti. Tämä istuu huonosti lukion yleissivistävään tavoitteeseen.

Oppikirjojen antama kuva juutalaisuudesta Suomessa oli siis taustan ulottuvuuteen painottunut. Kokonaisvaltaisesti ja puhtaasti didaktista tai kasvatuksellista lähestymistapaa ei Suomen juutalaisuuden käsittelyssä hyödyntänyt yksikään oppikirja. Juutalaisuuden käsittelyssä oli kuitenkin tehty kasvatuksellisia ”irtiottoja” retorisesti asiatyylisestä lähestymistavasta hyvin samaan tapaan kuin islaminkin käsittelyssä.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Kaikki hyvä loppuu aikanaan, niin myös tämä oppikirjatutkimus. Tässä tutkimuksen viimeisessä luvussa vastataan tutkimuskysymykseen analyysissä syntyneiden havaintojen perusteella. Lopuksi pohditaan vielä tutkimusprosessia ja sen kulkua. Tutkimuskysymys oli kokonaisuudessaan: millaisen kuvan tutkitut oppikirjat *Silta*, *Virta*, *Portti*, *Arkki* ja *Matkakirja* antavat Jehovan todistajista, MAP-kirkosta, islamista ja juutalaisuudesta. Tutkimuskysymykseen etsittiin vastausta kolmesta näkökulmasta: 1. Millaisen kuvan oppikirjat antavat valittujen uskontojen ja liikkeiden historian tai taustan ulottuvuudesta Suomessa? 2. Millaisen kuvan oppikirjat antavat valittujen uskontojen ja liikkeiden opillisesta ulottuvuudesta Suomessa? 3. Millaisen kuvan oppikirjat antavat uskontojen ja liikkeiden toiminnan ulottuvuudesta Suomessa?

Tutkimuskysymyksen ulottuvuudet muotoiltiin yhtäältä Smartin uskontojen seitsemän ulottuvuuden pohjalta ja toisaalta opetussuunnitelman reunaehdot huomioon ottaen. Analyysissä kiinnitettiin huomiota oppikirjatekstin määrien ja asiasisältöjen lisäksi käytettyihin sanavalintoihin, argumentaatiollisiin keinoihin ja tekstin rakenteellisiin valintoihin. Sisältöjä ja ratkaisuja verrattiin ensisijaisesti keskenään ja peilattiin jatkuvasti lukion opetussuunnitelman perusteiden asettamiin reunaehtoihin sekä tarvittaessa aihetta käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Näin lopulta muodostui oppikirjojen antama kuva Jehovan todistajista, MAP-kirkosta, islamista ja juutalaisuudesta.

Tutkimuksen nimi ”Kasvatusta, didaktiikkaa ja tietokirjallisuutta”, nousi suoraan tutkitusta aineistosta ja on yksi tutkimuksen keskeinen tulos. Tutkimuksen edetessä kävi ilmi, että tutkimusaineistosta löytyvät havainnot ja ratkaisut on mahdollista tulkita kolmesta hieman toisistaan poikkeavasta näkökulmasta. Näkökulma saattoi vaihdella oppikirjassa eri lukujen välillä tai joissain tapauksissa jopa luvun sisällä saman uskonnon eri ulottuvuudesta puhuttaessa. Mikään tutkituista oppikirjoista ei ollut täysin ”tietokirjallinen”, kokonaan ”didaktinen”, tai pelkästään ”kasvatuksellinen”, vaan elementtejä kaikkiin kolmeen tulkintaan löytyi jokaisesta oppikirjasta.

Tutkimuksessa selvisi, että opetussuunnitelman asettamat reunaehdot täytyivät parhaiten silloin, kun oppikirjoissa hyödynnetty lähestymistapa muistutti tietokirjatyyppistä lähestymistapaa. Tässä lähestymistavassa tyypillisesti tietoa välitettiin pääasias-
sa neutraalein sanavalinnoin, liikettä tai uskontoa koskevat tiedot olivat pääosin oikeansuuntaisia ja painottuivat suurin piirtein opetussuunnitelman perusteiden viitoitta-

malla tavalla. Oppikirjojen väliset eroavaisuudet tietokirjatyypistä ratkaisua noudattaessa liittyivät pääosin oppikirjojen sisältöihin, eli mitä asioita esiteltiin ja mistä asioista vaiettiin. Jonkin verran eroja oli myös esiteltyjen asiasisältöjen tarkkuudessa suhteessa tutkimuskirjallisuuteen.

Yhtäältä oppikirjoissa saatettiin joissain tapauksissa tinkiä tietokirjatyypisestä esitystavasta didaktisilla perusteilla. Tällöin oppikirjan ratkaisu oli yleensä priorisoida suurien kokonaisuuksien hahmottamisen helpottaminen opetussuunnitelman reunaehtojen ja joskus myös tietojen tarkkuuden tai johdonmukaisen esittämisen kustannuksella. Toisaalta tietokirjatyypinen esitystapa suistui joissain tapauksissa kasvatukselliseen suuntaan, jolloin asioiden esittämistapa sekä sanavalinnoin että asiayhteyksin oli selkeästi kanta-aottavaa ja pyrki johonkin tiettyyn kasvatukselliseksi tulkittavaan tavoitteeseen. Kasvatuksellinen lähestymistapa liittyy uskontotieteen näkökulmasta erityisesti Suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan ymmärtämiseen, mutta palvelee myös katsomuksellisen monimuotoisuuden ymmärtämisen tavoitteita. Didaktinen lähestymistapa on uskontotieteen näkökulmasta katsottuna yksi osa oppikirjojen tavoitteellista pyrkimystä Suomen katsomuksellisen monimuotoisuuden ymmärtämiseen kokonaisuutena.

Millaisen kuvan oppikirjat sitten lopulta antoivat tarkastelluista liikkeistä ja uskonnoista?

Jehovan todistajat Suomessa kuvattiin *Sillassa* ja *Virrassa* noudattaen opetussuunnitelman reunaehtoja. Ne painottivat liikkeen toiminnallista ja opillista ulottuvuutta, vaikka käytännössä tämä toteutui taustan käsittelyn vähäisyytenä. *Portti* kuvasi liikkeen kaikkia ulottuvuuksia yhtä laajasti, tutkituista oppikirjoista laajimmin. Kaikki kolme oppikirjaa noudattivat tietokirjatyypistä lähestymistapaa, jolloin Jehovan todistajiin liittyviä ongelmia ei otettu esille ollenkaan. *Matkakirja* kuvasi Jehovan todistajia selvästi kasvatuksellista lähestymistapaa noudattaen ja kaikista oppikirjoista suppeimmin. *Matkakirjassa* Jehovan todistajia kuvattiin selvästi asenteellisoin sanavalinnoin, jopa varoittavaan sävyyn. Asenteesta kielivät sanavalintojen lisäksi myös sisällölliset seikat. *Arkki* kuvasi Jehovan todistajia didaktista lähestymistapaa hyödyntäen. Jehovan todistajat kuvattiin esimerkkinä millennialistisista liikkeistä. Tämä johti siihen, että taustan ulottuvuus kuvattiin korostuneesti ja toiminnallinen sekä opillinen ulottuvuus hyvin lyhyesti ja yleisluontoisesti.

MAP-kirkko kuvattiin *Sillassa*, *Virrassa* ja *Portissa* samalla tietokirjatyypillisellä lähestymistavalla, jolla myös Jehovan todistajat. *Sillan*, *Virran* ja *Portin* kesken löytyi joitakin sisällöllisiä eroavaisuuksia, mikä vaikutti tietokirjatyypisen lähestymistavan onnistumiseen. Ongelmalliseksi muodostui esimerkiksi MAP-kirkossa kuolleille tehtävien sakramenttitoimitusten oppi, jonka esittelyssä vain *Portti* onnistui ongelmitta ja joka *Virrasta* puuttui kokonaan. *Arkki* kuvasi Jehovan todistajat hyödyntäen samaa didaktista lähestymistapaa, kuin Jehovan todistajien yhteydessä. *Matkakirja* kuvasi MAP-kirkkoa niin suppeasti, että ratkaisu oli mahdollista tulkita tarkoitukseksi rinnastukseksi Jehovan todistajiin. Tällöin sama kasvatuksellinen lähestymistapa olisi ollut käytössä, mutta kahden liikkeen rinnastaminen erittäin ongelmallinen ratkaisu.

Islam kuvattiin kaikissa oppikirjoissa valtaosin tietokirjatyypistä lähestymistapaa hyödyntäen. *Silta*, *Virta*, *Portti* ja *Arkki* ottivat kuitenkin askeleita kasvatukselliseen suuntaan. Esimerkiksi selkeät kannanotot musliminaisten ympärileikkauksiin olivat sekä sisällöltään että ilmaisultaan selkeästi kasvatuksellisia valintoja. Samoin sellaisiksi tulkittiin analyysissa uskonnollistamisen vähentämiseen liittyvät kuvaukset ja ilmaukset. Askeleita pedagogisen lähestymistavan suuntaan olivat muslimiryhmittymien toiminnallisen ulottuvuuden käsittely yhden yhteisön näkökulmasta sekä opillisen ulottuvuuden käsittely islamin opista nousevien tapojen ja rituaalien eroina suomalaiseseen valtakulttuuriin.

Silta, *Virta*, *Portti* ja *Arkki* käsitelivät islamia Suomessa kaksijakoisesti sekä tataareiden että maahanmuuttajataustaisten muslimien näkökulmasta. *Portti* käytti maahanmuuttajataustaisia muslimeita kuvatessaan voimakkaimmin ennakkoluuloja vähentämään pyrkiviä retorisia keinoja. *Arkissa* oli oppikirjoista eniten silmiinpistäviä virheitä islamia koskevissa asiasisällöissä. *Matkakirja* kuvasi islamia niin lyhyesti, että sitä oli vaikea verrata muihin oppikirjoihin ja ratkaisu oli ongelmallinen myös opetussuunnitelman perusteiden asettamien reunaehtojen valossa. *Matkakirjan* ominaispiirre oli maahanmuuttajataustaisten muslimien käytävän keskustelun esiin nostaminen, mikä tulkittiin kasvatukselliseksi ratkaisuksi. Islamin opillista ulottuvuutta Suomessa kuvattiin oppikirjoissa vain yhden muslimiryhmän, somaleiden, näkökulmasta. Tämä aiheutti sen, että oppikirjojen antama kuva islamin opillisesta ulottuvuudesta Suomessa onkin itse asiassa vain kuva somaleiden opillisesta ulottuvuudesta Suomessa.

Juutalaisuuden taustan ulottuvuus kuvattiin oppikirjoissa kaikkein laajimmin, vaikka oppikirjojen tiedot olivatkin taustan ulottuvuuden suhteen tutkimuskirjallisuuden valossa epätarkkoja. Taustan ulottuvuuteen liittyvät asiat olivat ainoita selkeitä suomalaisia erityispiirteitä suhteessa juutalaisuuteen muualla maailmassa. Oppikirjojen antaman kuvan perusteella Suomen juutalaisten opillisessa ulottuvuudessa ei esimerkiksi ole mitään pelkästään suomalaisia erityispiirteitä. Juutalaisten opillinen ulottuvuus yleisestikin kuvattiin oppikirjoissa paljon monoliittisemmäksi, kuin mitä se todellisuudessa on. Opillista ulottuvuutta kuvasivat oppikirjoista vain *Portti ja Arkki*. Oppikirjat kuvasivat juutalaisuutta valtaosin tietokirjatyypistä lähestymistapaa hyödyntäen. Askeleita kasvatukselliseen suuntaan otettiin uskonnollistamisen vähentämisestä puhuttaessa. *Matkakirjan* kuvaus juutalaisuudesta oli paikoitellen tulkittavissa tarkoitukselliseksi rinnastamiseksi islamiin, mikä on tulkittavissa didaktiseksi ratkaisuksi, mutta sellaisenakin kyseenalainen.

Tutkimuksen keskeinen tehtävä oli vertailla tutkittavien oppikirjojen eroja ja yhtäläisyyksiä Jehovan todistajien, MAP-kirkon, islamin ja juutalaisuuden käsittelyssä. Oppikirjojen keskinäiset eroista ja yhtäläisyyksistä voidaan muodostaa aineiston perusteella kaksi erillistä kokonaisuutta: ei-kristillisten liikkeiden kokonaisuus ja maailmanuskontojen kokonaisuus. Ei-kristillisten liikkeiden kokonaisuus käsittää mormonit ja Jehovan todistajat, ja maailmanuskontojen kokonaisuus käsittää islamin ja juutalaisuuden. Molemmista kokonaisuuksissa oppikirjojen näkökulmissa löytyi eroavaisuuksia ja yhtäläisyyksiä, jotka eivät johdonmukaisesti seuranneet kokonaisuudesta toiseen.

Ei-kristillisten liikkeiden kokonaisuuden käsittelyssä oppikirjoista *Silta*, *Virta* ja *Portti* lähestyivät aihetta tietokirjatyypisestä näkökulmasta. Näiden oppikirjojen sisältö oli parhaiten linjassa sekä tutkimuskirjallisuuden että opetussuunnitelman perusteiden kanssa ja ainoat merkittävät havainnot liittyvät sisällöllisiin eroavaisuuksiin siinä mielessä, mitä asioita kussakin kirjassa katsottiin keskeisiksi nostaa esiin. Nämä kolme olivat siis keskenään melko yhdenmukaisia sillä erotuksella, että *Portti* käsitteli ei-kristillisiä liikkeitä muita laajemmin. *Arkki* poikkesi ei-kristillisten liikkeiden kokonaisuudessa kaikista muista oppikirjoista, koska siinä hyödynnettiin jo edellä esiteltyä didaktista kokonaisratkaisua. *Matkakirja* erosi muista oppikirjoista ei-kristillisten liikkeiden yhteydessä erikoisilla rinnastuksillaan ja voimakkailla kasvatuksellisilla kannanotoillaan.

Maailmanuskontojen kokonaisuudessa oppikirjakohtaiset erot lähestymistapojen suhteen eivät olleet oppikirjakohtaisesti yhtenäistä, vaan jokaisesta oppikirjasta löytyi siirtymiä pois tietokirjatyyppisestä lähestymistavasta. Maailmanuskontojen kokonaisuuden yhteydessä siirtymät tapahtuivat saman uskonnon eri ulottuvuuksien välillä. *Silta*, *Virta* ja *Portti* noudattivat maailmanuskontojen kokonaisuuden taustan ulottuvuutta kuvatessaan tietokirjatyyppistä lähestymistapaa, mutta käyttivät toiminnallisen ulottuvuuden kuvauksen yhteydessä kasvatuksellista lähestymistapaa. *Arkki* selkeästi pyrki noudattamaan tietokirjatyyppistä lähestymistapaa maailmanuskontojen yhteydessä, mutta sisällölliset painotukset olivat sekä opetussuunnitelman että lukion yleisivistävän periaatteen valossa kyseenalaisia epäkeskeisyytensä ja yleistävyytensä takia. *Matkakirjan* esitystapa oli molempien kokonaisuuksien osalta tutkituista suppein ja sen takia hieman ongelmallinen opetussuunnitelman perusteita silmälläpitäen. Maailmanuskontojen kokonaisuudessa *Matkakirjasta* löytyi myös viitteitä kasvatukselliseen suuntaan.

Tutkimusprosessin edetessä kävi selväksi, kuinka vaarallinen aihe oppikirjatutkimus omalla tavallaan on. Uskonnon oppikirjojen informaatio erityisesti uusien uskonnollisten liikkeiden ja suurien maailmanuskontojen osalta on erittäin nopeassa muutoksessa. On täysin luonnollista, että osa oppikirjojen tiedoista on puutteellisia ja vanhentuneita jo pelkästään sen takia. Oppikirjatutkimus onkin tavallaan ”loputon suo” tai vaihtoehtoisesti ”runsauden sarvi” siinä mielessä, että oppikirjojen tiedot vanhenevat vauhdikkaasti ja sekä uusia kirjoja että uusia painoksia vanhoista kirjoista tehdään koko ajan. Tämä avaa hedelmällisiä uria oppikirjojen muutosta käsittelevälle jatkotutkimukselle.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Lähteet

- Airaksinen, Tiina; Honkaheimo, Marja; Mikkola, Kati
2012 *Portti*: lukion uskonto V kurssi. Helsinki: Otava.
- Hanki, Katri; Könni, Outi; Manninen, Pekka; Nyysönen, Seppo
2005 Suomalaisen uskon *Virta*. Helsinki: WSOY.
- Hanki, Katri; Könni, Outi; Lehtonen, Ulla; Manninen, Pekka; Nyysönen, Seppo
2010 *Silta 5*: Uskonto Suomessa. Helsinki: WSOY.
- Kajava-Huhta, Katja; Lund, Pekka; Salomäki, Hanna
2006 Uskonnon *Matkakirja*: suomalainen uskonto. Helsinki: Kirjapaja.
- Ketola, Kimmo; Kääriäinen, Kimmo; Nokelainen, Mika; Sakaranaho, Tuula; Samaneh, Meri-Satu; Vuorio-Hellman, Irma
2004 Suomalaisen uskonnon *Arkki*. Helsinki: Edita.

Kirjallisuus

- Davie Grace; Heelas Paul.
2003 Predicting religion: Cristian, secular, and alternative futures.
Burlington: Ashgate Pub.
- Harvainen, Tapani; Illman, Karl-Johan et al.
1998 Juutalainen kulttuuri. Helsinki: Otava.
- Heino, Harri
1997 Mihin Suomi tänään uskoo. Helsinki: WSOY.
- Holm, Nils G
2000 Islam and Christianity in School Religious Education – Issues, approaches, and contexts. Åbo: Åbo Akademis tryckeri.
- Härestam, Kjell
1993 Skolboks-islam: Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap. Göteborg: Institutionen för pedagogik, Göteborgs Universitet.
- Iso-Touru, Johanna
2003 Oppikirjojen kuva uskonnosta: lukion maailmanuskontojen oppikirjojen käsitykset islamista ja hindulaisuudesta vuodesta 1966 tähän päivään. Painamaton uskontotieteen Pro gradu -tutkielma: Turun yliopisto.
- Jacobsson, Santeri
1951 Taistelu ihmisoikeuksista: Yhteiskunnallis-historiallinen tutkimus Ruotsin ja Suomen juutalais-kysymyksen vaiheista. Jyväskylä: K.J.Gummerus.

- Katekismus
1999 Suomen Evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi. Helsinki. Edita.
- Kelloniemi, Riikka
2009 Satanismi ja saatananpallvonta lukion oppikirjoissa.
Painamaton uskontotieteen kandidaatintutkielma, Turun yliopisto.
- Ketola, Kimmo
2008 Uskonnot Suomessa 2008: Käsikirja uskontoihin ja uskonnollis-
taustaisiin liikkeisiin. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Laajasalo, Teemu
2001 Seksuaalisuus lukion oppikirjoissa: systemaattinen analyysi lukion
uskonnon, elämäntutkimustiedon, filosofian, psykologian, terveysti-
edon ja biologian oppikirjojen seksuaalisuusteeman käsittelystä kuu-
den seksuaaliteorian ja lukion 1994 opetussuunnitelman valossa.
Helsinki: Yliopistopaino.
- Markkanen, Janne
2010 New Age -liike lukion uskonnon uusissa oppikirjoissa.
Painamaton uskontotieteen kandidaatintutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- 2011 Skientologia-kirkko lukion uusissa oppikirjoissa.
Painamaton kasvatustieteen tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Smart, Ninian
1998 Uskontojen maailma. Helsinki. Otava.
- Torvinen, Taimi
1989 Kadimah. Suomen juutalaisten historia. Helsinki: Otava.

Internet-lähteet:

- Opetushallitus
2003 Lukion opetussuunnitelman perusteet. Katsottu 14.2.2013.
http://www.oph.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/oph/embeds/47345_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2003.pdf.
- Suomen evankelisluterilainen kirkko
2011 Jäsenyhteenveto. Katsottu 10.4.2014
<http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/68ED832793E78AF5C22575EF003AD029?OpenDocument&lang=FI>
- Kirjoittajien esittelyt katsottu 12.3.2014:
http://www.profess.fi/index.php?page_id=151
<http://www.hel.fi/hki/mrl/fi/Yhteystiedot/Opettajat>
<http://www.wsoy.fi/kirjailijat/-/author/name/ManninenPekka>
<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content34133E>
<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?Open&cid=Content85C12>

<http://www.helsinki.fi/teol/usktl/henkilosto/professorit.htm>

<http://www.jylla.fi/yhteystiedot/opettajat>

<http://www.helsinki.fi/teol/ktel/henkilosto/yliopistonlehtorit.htm>

<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content293672>

[https://tuhat.halvi.helsinki.fi/portal/fi/persons/tiina-airaksinen\(1f94b73f-7ee1-4907-afb9-8809d0a46dc0\).html](https://tuhat.halvi.helsinki.fi/portal/fi/persons/tiina-airaksinen(1f94b73f-7ee1-4907-afb9-8809d0a46dc0).html)

http://www.mmiweb.org.uk/efre/board_pages/marja.html

http://www.finlit.fi/tutkimus/mikkola_kati.htm